

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

Bakalářská práce

Martina Srbová

Obnova kláštera Žďár v 17. století

Restoring of the Monastery of Žďár in the 17th Century

Praha 2010

vedoucí práce: PhDr. Jan Zdichynec, Ph.D.

Děkuji PhDr. Janu Zdichyncovi za vedení této bakalářské práce, za inspiraci a podnětné rady při psaní. Můj dík také patří všem vstřícným pracovníkům archivů, které jsem při psaní bakalářské práce navštívila. Dále bych chtěla poděkovat rodičům za podporu během studia.

„Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.“

Ve Žďáře nad Sázavou, dne 21. 7. 2010

Anotace:

Práce se zabývá obnovou žďárského kláštera po roce 1638, kdy byly klášterní statky po prvním zrušení kláštera roku 1614 koupeny zpět do rukou cisterciáckého řádu. Snaží se sledovat dvojí linii obnovy kláštera. Na jedné straně je to obtížné splácení dluhů vzniklých koupí žďárských statků a postupné zlepšování hospodářské situace kláštera, na druhé straně pak forma správy konventu a cesta k volbě vlastního opata Benedikta Zaunmüllera. Práce má také poukázat na skutečnost, že se obnova žďárského kláštera velmi dotkla nejen celého českého cisterciáckého vikariátu, ale k jeho obnově přispěla i pomoc ostatních řádů, neřeholních církevních institucí a šlechty.

Klíčová slova:

žďárský klášter, cisterciáci, 17. století, obnova řeholního života, Hilger Burghoff, volba opata, vizitační protokol (charta charitatis)

Synopsis:

This thesis analyzes the renewal of the monastery in Žďár nad Sázavou after 1638, when the property of the monastery was bought back by the Cistercian order after the monastery had been abolished for the first time in 1614. It endeavours to follow two aspects of the renewal process of the monastery. On one side it looks at the tough process of settling the debts that arose during the purchase of the property by the Order and the gradual improvement of the financial situation of the monastery, while on the other side, it observes the management of the convention and the course of events leading to the election of its first abbot, Benedikt Zaunmüller. The thesis also aims to reveal the fact that the renewal of the Žďár monastery had a considerable effect not only on the Cistercian vicarate of Lands of Crown of Bohemia as a whole, but also that other orders, religious institutions and aristocracy made important contributions to the renewal of this abbey.

Key words:

Žďár Monastery, Cistercians, 17th century, Hilger Burghoff, election of abbot, visitation protocol (charta charitatis)

Obsah

Úvod.....	6
Prameny a literatura k tématu	8
Archivní fondy	8
Historiografie o žďárském klášteře.....	10
1. Přehled starších dějin kláštera Fons S. Marie ve Žďáře	15
1.1 Založení kláštera	15
1.2 Žďárský klášter v průběhu 13. a 14. století	17
1.3 Klášter v době husitských válek	19
1.4 Žďárský klášter a Jiří z Poděbrad	20
1.5 Změny ve vlastnictví kláštera na přelomu 16. a 17. století.....	21
1.6 Ditrichštejn a první zrušení žďárského kláštera.....	26
2. Obnovení žďárského kláštera	34
2.1 Složitá cesta ke zvolení Benedikta Zaunmüllera	38
2.1.1 Jan Greifenfels – opat plný optimismu	38
2.1.2 Jakub Martini z Brábků a Hilger Burghoff v čele žďárského kláštera	43
2.1.3 Opuštěný opatský stolec v letech 1666 – 1676.....	45
2.1.4 Vytoužený žďárský opat: Benedikt Zaunmüller.....	50
2.2 Hospodářská situace kláštera	53
2.2.1 Splácení dluhů.....	53
2.2.2 Postavení poddaných na žďárském panství	61
2.2.3 Stav klášterních budov po nástupu Benedikta Zaunmüllera.....	63
2.3 Obraz obnovovaného kláštera podle vizitačního protokolu z roku 1688	64
Závěr	75
Seznam pramenů a literatury	77
Seznam literatury:	78
Seznam zkratk	81
Seznam příloh	82

Úvod

Dějiny jednotlivých konventů řeholních řádů jsou plné zajímavých okamžiků i na přelomu 16. a 17. století, které bývá bádáním o kláštorech opomíjeno. Řada klášterů především starých středověkých řádů zanikala, v souvislosti s jejich úpadkem, způsobeným již husitskými válkami a šířením nekatolictví, ale i hospodářskými obtížemi. Některé, jako například Žďár nebo Osek, byly zrušeny a přivtěleny k jiným statkům, podařilo se je však později obnovit a zachránit pro řeholní život. Doba 17. století je potom obdobím nesporné obrody řeholního života v českých zemích, kdy na jednu stranu vznikla celá řada zcela nových komunit, na druhou stranu se podařilo restituovat a oživit řadu předtím vyhasínajících klášterů.

Také žďárský klášter se po jeho prvním zrušení v roce 1614 podařilo v letech 1638 až 1676 obnovit a hospodářsky stabilizovat. Tato bakalářská práce se zabývá právě komplikovaným a dlouhodobým procesem obnovy žďárského kláštera, který ve druhé polovině 17. století teprve čekal na dobu svého „největšího rozkvětu“, zejména v oblasti umělecké, za kterou jsou považována léta 1705 až 1738. Tehdy stál v čele kláštera opat Václav Vejmluva, jehož jméno je spojeno s barokní přestavbou kláštera, na níž se podepsal významný architekt Jan Blažej Santini-Aichel, ale i s literární činností v okruhu kláštera. Právě toto období však v historiografii zastiňuje dobu předchozí, bez níž by k baroknímu vzestupu žďárského opatství nemohlo dojít. I doba rozmachu Žďáru je navíc prozkoumána především historiky umění.

Cílem práce je pohlédnout právě na složité procesy obnovy tradičního, středověkého řeholního života v českých zemích, kterým dějepisci dosud věnovalo poměrně málo pozornosti. Podařilo se k němu najít řadu zajímavých pramenů, a to především z roviny právní a hospodářské, ale také stricto sensu řeholní.

V první kapitole *Stručné dějiny kláštera Fons S. Marie ve Žďáře* jsou stručně a víceméně na základě sekundární literatury nastíněny dějiny žďárského kláštera od jeho založení v polovině 13. století do jeho prvního zrušení na začátku 17. století, které je spojeno s tehdejší olomouckým biskupem, kardinálem Františkem z Ditrichštejna.

Jádro této bakalářské práce tvoří kapitola nazvaná *Obnovení žďárského kláštera*. V jejím úvodu je pojednáno o zpětné koupi žďárského panství, které kardinál František z Ditrichštejna začlenil do ditrichštejnského fideikomisu, do rukou cisterciáckého řádu. Poté v práci sledují dvě linie procesu obnovy kláštera.

V kapitole *Cesta ke zvolení Benedikta Zaunmüllera* je zachyceno několik desetiletí trvající úsilí žďárského konventu o zvolení vlastního opata. V jednotlivých podkapitolách je nejprve sledováno působení generálních vikářů a vizitátorů česko-moravsko-lužického cisterciáckého vikariátu, kteří byli v letech 1638 až 1667 voleni do čela žďárského kláštera. Jedná se o Jana Greifenfelse z Pilsenburka, Jakuba Martiniho z Brábků a Hilgera Burghoffa. Po smrti Hilgera Burghoffa nastalo pro žďárský klášter desetileté období, v literatuře doposud opomíjené, kdy fungoval pod správou řádových administrátorů a kdy si žďárský konvent, zejména kvůli finančním potížím, nemohl zvolit vlastního opata. Poslední část zmiňované kapitoly je věnována právě volbě dlouho očekávaného žďárského opata, Benedikta Zaunmüllera. K této události se dochovala v MZA v Brně řada archiválií ze strany cisterciáckého řádu a císaře, respektive moravského zemského tribunálu, které dovolují blíže nahlédnout na samotný proces opatské volby. Opatské volby ostatně patří k záležitostem, které bývají v historiografii jen obecně konstatovány, aniž by se všechny okolnosti volby podrobně analyzovaly.

Kapitola nazvaná *Hospodářská situace kláštera* je zaměřena především na sledování splácení žďárských dluhů, které vznikly roku 1638 při koupi klášterního panství od Maxmiliána z Ditrichštejna, synovce kardinála Františka z Ditrichštejna. V této kapitole vycházím při své práci především z porovnání archivních pramenů z MZA v Brně (Fond *Cisterciáci Žďár*) a ze SOA v Litoměřicích (Fond *Cisterciáci Osek*) se závěry provinčních kapitul edičně vydaných v *Cistercienser Chronik*.¹ Při této příležitosti se také krátce věnuji poddanské otázce na statcích žďárského kláštera.

V práci se opírám také o historické dílo posledního žďárského opata Otty Steinbacha z Kranichštejna.² Ačkoliv Steinbach ke své práci plně využil možnosti studovat přímo v řádových archivech, je jeho pojetí dějin žďárského kláštera, celkem pochopitelně, odrazem řádové historiografie a může být místy idealizováno. Citáty ze Steinbachova díla tak především obohacují tuto bakalářskou práci o pohled vzdělaného preláta 18. století.

Cílem práce je tedy především na základě dosud nezpracovaných pramenů doplnit mezery v sekundární literatuře, která se v souvislosti se Žďárem a cisterciáckými kláštery doby barokní věnuje mnohem více záležitostem uměleckohistorickým než čistě historickým a přispět k poznání restitučního procesu českých a moravských klášterů v 17. století.

¹ *Cistercienser Chronik* 22, Ed. Philibert PANHÖLZL, 1910.

² Otto STEINBACH, *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten, aus dem Archive des gräflichen Cisterzienserstifts Saar in Mähren I., II.*, Praha – Vídeň – Lipsko 1783.

Prameny a literatura k tématu

Archivní fondy

Stěžejním fondem pro studium dějin žďárského kláštera je fond *E8 Cisterciáci Žďár* uložený v Moravském zemském archivu (MZA) v Brně.³ Přestože klášterní archiv utrpěl v minulosti citelné ztráty, je výše zmíněný fond poměrně rozsáhlý (zahrnuje 241 listin a 25 kartonů jiného archivního materiálu) a obsahuje řadu významných písemností z rozmezí let 1222 až 1784. V současné době je fond zcela přístupný, k dispozici je přehledný inventář z roku 1968 zpracovaný Mojmírem Švábenským.⁴ Listiny žďárského kláštera byly vydány V. Brandlem v rámci Archivu českého.⁵

K tématu obnovy kláštera se přímo vztahují tři kartony archiválií a několik listin. Karton č. 2 obsahuje tyto tématické celky: *C 4 Přehled splácení dluhů žďárského kláštera vzniklých při jeho koupi roku 1638*, *C 6 Zasedání opata Benedikta jako visitátora na zemském sněmu v Čechách a jeho potvrzení ve Vídni 1687-1688*, *C 7 Nemoc opata Benedikta Zaunmüllera a volba opata Edmunda Wagnera*. V kartonu č. 5 najdeme tři soubory archivního materiálu: *C 58b Jednání o volbě a potvrzení žďárského opata Benedikta Zaunmüllera*, *C 58d Došlá korespondence opata Benedikta Zaunmüllera* a *C 58a Žádost ke dvoru o potvrzení Benedikta Zaunmüllera visitátorem a generálním vikářem po rezignaci Vavřince Scipiona*. Z kartonu č. 4 se pak vztahuje k našemu tématu *C 48 Instrument o volbě Hilgera Burghoffa žďárským opatem*. Ve všech případech jde o volné listy, případně dvojlisty, archivního materiálu, které nejsou nijak svázány nebo systematicky utříděny. Najdeme zde koncepty, opisy i originály.

Část archiválií vztahujících se ke žďárskému klášteru je uchována ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích jako součást fondu *Cisterciáci Osek*, který patří mezi nejvzácnější a nejvýznamnější řádové archivy v České republice. Kromě pramenů k dějinám oseckého kláštera obsahuje fond opisy i originály týkající se dějin dalších cisterciáckých klášterů. Roku 1708 začal totiž vikariátní sekretář Augustin Sartorius podle pokynů oseckého opata Benedikta Littweriga sestavovat soubory archiválií týkající se jednotlivých klášterů. Augustin Sartorius je také autorem spisu *Cistercium bis-Tertium*,

³ Dále MZA Brno.

⁴ Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *Cisterciáci Žďár 1222–1784*. Inventář. 1968.

⁵ *Listiny kláštera žďárského z let 1409-1529*. Archiv český IX, Ed. Vincenz BRANDL, Praha 1889.

o kterém se zmiňuji níže.⁶ Tyto soubory byly později spolu s vikariátními spisy, visitačními protokoly, statuty od poloviny 17. století a generálními kapitulami zařazeny do tzv. *Historického archivu*, který je jednou ze šesti částí, do kterých je celý archiv osekých cisterciáků členěn.⁷

Bohužel se z Historického archivu osekého kláštera někdy ve 2. polovině 20. století ztratil celý karton č. 146, který mimo jiné obsahoval *Kroniku žďárského kláštera do roku 1738*. Velké množství pramenů k tématu obnovy žďárského kláštera roku 1638 najdeme pod signaturou *A III. 8 – Acta varia monasterii Zarensis*, které sestavil a seřadil již zmíněný Augustin Sartorius roku 1710. Opisy i originály dokumentů, které oseký klášter nahromadil, Augustin uspořádal a následně byly svázány. Písemnosti se vztahují k období mezi léty 1638 až 1705, jsou rozděleny do sedmi tematických celků a je jich více než sto padesát.

Dva zmíněné fondy, *E 8 Cisterciáci Žďár* v MZA v Brně a *Cisterciáci Osek* v SOA v Litoměřicích, jsou tedy nejdůležitějšími a nejbohatšími fondy k dějinám žďárského kláštera. Některá sarenia jsou také součástí tematicky různorodého a širokého fondu *U 21 Sběrka rukopisů knihovny Mitrovského*,⁸ který obsahuje řadu pramenů především k církevním dějinám Moravy a který je uložen v Archivu města Brna (AMB). Archiválie týkající se města Žďáru a žďárského kláštera tvoří pouze malý zlomek tohoto fondu. Jedná se o chronologicky řazené latinské, české a německé výpisy z análů, originálů, opisů a dalších písemností.

Dále je v Moravském zemském archivu uložen fond *F 214 Velkostatek Žďár nad Sázavou, Nové Veselí a Vojnův Městec* s časovým rozsahem 1607 až 1930. Sběrka obsahuje doklady o hospodaření velkostatku, například účetní doklady a knihy, mapy a plány, lesní účty, doklady o rybníčním hospodaření a další. Pro pozdější období najdeme ve fondu písemnosti týkající se stavebních oprav a úprav žďárského zámku a bývalých klášterních budov. Tento fond je v současné době zpracovaný a inventarizovaný pouze částečně, některé jeho části nejsou přístupné.

Vývoj kláštera je samozřejmě spojen s dějinami města Žďáru (Žďáru nad Sázavou). Fond *87 Archiv města Město Žďár* je uložený ve Státním okresním archivu Žďár nad Sázavou, časový rozsah fondu je 1411–1945(1952) a sbírka je z důvodu neúplného

⁶ Augustin SARTORIUS, *Cistercium bis-Tertium*, Praha 1700.

⁷ F. ČENSKÝ – Q. KASTNER – R. KOHLERT – J. SOLSKÁ, *Cisterciáci Osek 1207–1949*. Inventář. 1. díl, 1967.

⁸ Osobnost Antonína Bedřicha Mitrovského je spjata především s městem Brnem, kde od roku 1792 působil jako krajský komisař. Mitrovský byl ale činný i v Jihlavě, Znojmě a dalších moravských městech. V letech 1815 až 1827 byl gubernátorem Moravy a Slezska. Mitrovský podporoval rozvoj historického bádání o Moravě, jeho sbírka rukopisů tvoří obsáhlý fond uložený v Archivu města Brna. Více: Irena ZACHOVÁ – Stanislav PETR, *Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*, Praha-Brno 1999.

zpracování přístupná pouze částečně. Pro první polovinu 17. století obsahuje řadu pro město významných dokumentů, například listinu o povýšení na město z roku 1607 nebo potvrzení městských privilegií z roku 1615.⁹

Listiny a písemnosti týkající se Žďárského kláštera bychom našli rovněž ve fondu *G 140* v *Rodinném archivu Ditrichštejnů Mikulov* (/1097/ 1222–1944), který je také uložen v Moravském zemském archivu v Brně. Obsahuje doklady o činnosti jednotlivých členů rodu, kteří často hráli významnou úlohu v politickém životě naší země. Jedním z úspěšných členů rodu Ditrichštejnů byl právě olomoucký arcibiskup a kardinál František. V rodinném archivu Ditrichštejnů je uložen právě v souvislosti s ním vzniklý materiál *Prodej Žďáru*.¹⁰

Historiografie o žďárském klášteře

Ve jmenném rejstříku knihy *Cistercium bis-Tertium*, jejímž autorem je oseký cisterciák Augustin Sartorius, najdeme také heslo „Zara Monast: Cist: in Boh:“¹¹ či v německé verzi „Saar. Closter in Mähren. An Böheimischen Gräntzen.“¹² Jde v podstatě o encyklopedii evropských cisterciáckých klášterů se zřetelem na střední Evropu, ve které je žďárskému konventu věnováno pár stránek, ty se týkají především jeho založení v polovině 13. století. Tento text lze pokládat za jedno z prvních historiografických zpracování dějin žďárského kláštera v širším kontextu česko-moravsko-lužického cisterciáckého vikariátu.

Za prvního „badatele“, který se systematictěji věnoval dějinám cisterciáckého kláštera Fons Beatae Mariae Virginis, můžeme snad označit jeho posledního opata Ottu Steinbacha z Kranichšteina,¹³ který byl před přijetím opatské funkce za předposledního opata Otty Lojka z Netky klášterním archivářem a dějepiscem. Otto Steinbach, charakterizovaný v literatuře jako osvícenec a josefinista,¹⁴ je autorem několika dějepisných děl. Jeho *Kleine Geschichte*

⁹ M. BRYCHTOVÁ – M. HORÁKOVÁ – J. KLÁROVÁ – J. PETRLÍK, *Archiv města Město Žďár 1411–1945(1952)*. Inventář. Žďár nad Sázavou 1971.

¹⁰ Více: Jan DVOŘÁK, *Správa statků kardinála Dietrichsteina – z centra na periferii*, in: XXIX. Mikulovské sympozium: Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba. Redd. Emil Kordiovský – Miroslav Svoboda, Brno 2007, s. 213–226; J. OBRŠLÍK – J. ŘEZNÍČEK – V. VOLDÁN, *Rodinný archiv Ditrichštejnů (1097) 1222–1944*. Inventář. Brno 1979.

¹¹ Už v těchto nadpisech pozorujeme rozpor vládnoucích v představách o poloze kláštera, který je vysvětlen v článku: Oldřich CHLÁDEK, *Žďárský klášter a česko-moravská zemská hranice*. In: Časopis národního muzea: řada historická 176, 3–4, Praha 2007, s. 144–160.

¹² Augustin SARTORIUS, *Cistercium bis-Tertium*, Praha 1700.

¹³ Otto Steinbach z Kranichštejna působil v čele žďárského kláštera pouze dva roky, od 17. července 1782 do zrušení kláštera Josefem II., ke kterému došlo 13. října 1784. Metoděj ZEMEK – Antonín BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II.*, Havlíčkův Brod 1962, s. 332. Dále *Dějiny Žďáru II.*

¹⁴ Bedřich DROŽ, *Dějiny kláštera a města Žďáru na Moravě*, Moravské Budějovice 1903, s. 151–152.

*von Mähren für die Jugend*¹⁵ je dokonce uvedena v německém přehledu *Allgemeine deutsche Bibliothek*, který sestavil Fridrich Nicolai roku 1785.¹⁶ Na dvou stranách je nastíněn stručný obsah Steinbachovy knihy, jeho pohled na dějiny Moravy a jejich chronologické členění.¹⁷ K dějinám žďárského kláštera sepsal pak Steinbach dva svazky. V prvním díle *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten*¹⁸ se pokusil načrtnout dějiny kláštera od jeho založení až do své současnosti. Druhý díl,¹⁹ který nese stejný název, je sbírkou stopadesáti nejdůležitějších dokumentů k dějinám kláštera. Steinbachova pozůstalost byla prodána ve veřejných dražbách a spolu s jeho věcmi byly prodány i knihy a listiny, které si opat ke své práci vypůjčil, ale nevrátil.²⁰ Mnohé materiály z původně žďárského klášterního archivu zakoupili z dražby Steinbachovy pozůstalosti představení kláštera Osek (viz níže). Některé materiály vyňaté Steinbachem ze žďárského nebo jiných archivů jsou uloženy v Archivu města Brna (tzv. *Sbírka rukopisů knihovny Mitrovského*).

Zvýšený zájem o dějiny regionu a města Žďáru nad Sázavou můžeme pak zaznamenat až na počátku 20. století. Objevují se první zpracování žďárských dějin a s nimi také zájem o dějiny kláštera, jehož existence byla s městem po staletí pevně spjata. Do dějin města a kláštera se tak po posledním žďárském opatu pustil žďárský lékař MUDr. Bedřich Drož (1850–1927). Ten nebyl vystudovaným historikem a o dějiny se zajímal pouze jako laik, přesto se mu podařilo sestavit práci, která pomohla veřejnosti, především jeho spoluobčanům, přiblížit dějiny místa, kde žijí. Jako pramenná základna sloužila Bedřichu Drožovi již zmíněná práce posledního žďárského opata Otty Steinbacha.²¹ Bedřich Drož je autorem celé

¹⁵ Otto STEINBACH VON KRANICHSTEIN, *Kleine Geschichte von Mähren für die Jugend*, Praha-Vídeň 1783.

¹⁶ Friedrich NICOLAI, *Allgemeine deutsche Bibliothek. Des drey und sechzigsten Bandes erstes Stück*, Berlin – Stettin, 1785.

¹⁷ „Er [Otto Steinbach] theilt die Mährische Geschichte in drey Zeiträume: I. Mähren ein Königsreich, vom Jahr 454 bis 908, da das damals ansehnliche Reich durch die innern Kriege der Söhne Swatopluxs, ein Raub der Nachbarn wurde, und kaum für einen Theil desselben, den Namen Mährens rettete. II. Mähren ein Fürstenthum, vom Jahr 923 bis 1181, der Theil nämlich des Landes, der nach dem Untergange des alten mährischen Königsreichs an Böhmen kam, und entweder von den böhmischen Herzogen selbst oder abgetheilten Prinzen ihres Stammes beherrscht wurde. III. Mähren ein Markgrafthum, vom Jahr 1182 bis 1783. Fürst Conrad von Mähren nämlich wurde im ersten Jahr vom Kaiser Friedrich zum Markgrafen ernannt; ...“ Tamtáž, s. 471.

¹⁸ Otto STEINBACH, *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten, aus dem Archive des gräflichen Cisterzienserstifts Saar in Mähren*, Praha – Vídeň – Lipsko 1783.

¹⁹ Otto STEINBACH, *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten, aus dem Archive des gräflichen Cisterzienserstifts Saar in Mähren. Zweyter Theil: hundert funfzig Urkunden zur diplomatischen Sammlung*, Praha-Vídeň-Lipsko 1783.

²⁰ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II.*, s. 118.

²¹ Metoděj ZEMEK – Antonín BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*, 1. vyd. Havlíčkův Brod 1956, s. 10.

řady dalších drobnějších publikací s regionální tematikou.²² Redigoval také periodikum *Žďárský obzor: měsíční revue vzdělávací pro nejširší vrstvy lidové na Žďársku*.²³ Historii se věnoval i v pozdějším věku, např. roku 1937 vyšla jeho studie *Kulturně historický obraz Žďáru v 15. a 16. století (Řemesla a živnosti, cechovníctví, počet a národnost osedlých, němečtí kolonisté)*. Jeho pozůstalost²⁴ je uložena ve Státním okresním archivu ve Žďáře nad Sázavou. Bedřich Drož měl také zpracovat oddíl *Žďárský okres pro Vlastivědu moravskou*,²⁵ kde by shrnul a doplnil své poznatky a vytvořil tak kulturně-historicko-geografický přehled o tomto regionu, ale bohužel to již nestihl.

Tohoto úkolu se nakonec ujal Josef František Svoboda, všestranný národopisec, muzeolog, historik a archivář, který byl ve své době považován za největšího znalce života a tradic moravského Horácka. Text kapitoly, která nese název *Panství kláštera žďárského*, vychází z práce s prameny. Dějiny kláštera jsou přehledně členěny podle působení jednotlivých opatů, často jsou ale sledovány pouze pozemkové změny a věci týkající se hospodářství kláštera a některé momenty, které jsou pro klášter klíčové a které by čtenáře uvedly do srozumitelného kontextu, chybějí. Podobnou prací, spíše vlastivědného charakteru, je práce Aloise V. Kožíška *Město a zámek Žďár s podtitulem Průvodce po Žďárských horách*.²⁶

Podrobněji se některými kapitolami z dějin žďárského opatství začal zabývat historik a archivář Rudolf Hurt, jehož hlavní zájem směřoval k dějinám cisterciáků na Velehradě.²⁷ Koneckonců existuje několik styčných bodů v historii obou klášterů, například období, kdy byl v první polovině 17. století opatem obou klášterů Jan Greifenfels.

V šedesátých letech minulého století prezentovali své poznatky o vývoji současného města Žďáru nad Sázavou a žďárského kláštera Metoděj Zemek a Antonín Bartušek ve dvoudílné publikaci *Dějiny Žďáru nad Sázavou I., II.*, přičemž Metoděj Zemek zpracoval téma z pohledu hospodářského a politického vývoje a Antonín Bartušek se věnoval stránce

²² B. DROŽ, *Město Žďár a okolí*, Žďár nad Sázavou 1910; B. DROŽ, *Zámek Žďár a Zelená Hora*, Žďár nad Sázavou 1908; B. DROŽ, *Památník k oslavě 300-letého jubilea povýšení Žďáru na město*, Žďár nad Sázavou 1907; B. DROŽ, *Listinné památky z archivu města Žďáru na Moravě*, Žďár nad Sázavou 1907.

²³ Později *Žďárský obzor: list pro vzdělání a poučení věnovaný nejširším vrstvám lidu na Žďársku*.

²⁴ Problematikou Drožovy pozůstalosti se zabývá krátká studie Jany FUKSOVÉ, *MUDr. Bedřich Drož v archivních dokumentech (1865-1943)*, SOA Žďár nad Sázavou 1993.

²⁵ Josef František SVOBODA, *Vlastivěda moravská. II. Místopis. Žďárský okres*, Brno 1937 (Dále jen *Žďárský okres*).

²⁶ Alois V. KOŽÍŠEK, *Město a zámek Žďár. Průvodce po žďárských horách*, Brno 1934.

²⁷ Rudolf HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I. (II.)*, Olomouc 1934 (1938).

kulturně-historické.²⁸ Ve své činnosti navázali na práce Otty Steinbacha a Bedřicha Drože, které doplnili o množství poznatků získaných z archivních materiálů. První díl *Dějiny Žďáru nad Sázavou* zahrnuje období 1252–1617. Na úvodních stránkách autoři uvádějí čtenáře do situace panující na Českomoravské vrchovině ve 12. a 13. století, další kapitoly se věnují založení městečka Žďáru a kláštera a jejich postupnému vývoji, přičemž je kladen důraz jak na vývoj politický, ekonomický a sociální, tak i na jeho kulturní stránku – např. popis stavební činnosti a jednotlivých klášterních budov. Text je doplněný množstvím příloh – archivních pramenů a fotografií. Druhý díl zahrnuje zbývající období od roku 1618 do zrušení kláštera Josefem II. roku 1784. Publikace paralelně popisují dějiny městečka i kláštera, jejichž zájmy je v určitých chvílích spojují a jindy naopak rozdělují. Je zajímavé sledovat vztahy těchto dvou celků, možná právě proto je zrušení kláštera hraničním mezníkem a závěrem knihy. Práce Bedřicha Drože i Metoděje Zemka a Antonína Bartuška jsou poměrně úzce zaměřeny na regionální dění a události, které popisují, nejsou zasazeny do širšího kontextu.

Poslední kniha mapující dějiny žďárského kláštera, *Kláster na hranicích: kulturně historický obraz cisterciáckého kláštera ve Žďáře nad Sázavou*, vyšla v roce 1995. Jejím autorem je Alois Plichta, který byl archivářem, historikem umění a původní formací právníkem, vystudoval práva na Karlově univerzitě. Obsahově lze knihu rozdělit na dva tématicky odlišně zaměřené celky, v první části jsou v pěti kapitolách shrnuty dějiny kláštera, ve druhé části je pod názvem „Květy žďárského kláštera“ mapována kulturní činnost spojená s cisterciáckou komunitou. Oproti předchozím studiím jsou zde jednotlivé situace z regionálních dějin zařazeny do širšího dějinného kontextu, díky kterému si čtenář vytvoří o problému ucelenější představu. Na druhou stranu je v některých kapitolách na průběh událostí nahlíženo trochu jednostranně ze strany katolické církve a jejich argumentů.

Badatelé, kteří doposud zpracovávali dějiny žďárského kláštera jako celek, kladli důraz zejména na dvě období. Prvním je samotné založení kláštera a počátky jeho fungování, druhým pak doba zřejmě největšího rozmachu kláštera, především po stránce architektonické, kdy v čele kláštera stál jeden z jeho nejvýznamnějších opatů Václav Vejmluva (1705–1738). Příchod cisterciáků na pomezí Čech a Moravy a založení kláštera osvětluje latinsky psaná, veršovaná kronika žďárského kláštera, sepsaná okolo roku 1300, jejímž autorem je Jindřich Řezbář: *Cronica domus sarensis – Maior et Minor*.²⁹ Jde o pramen, jehož výpověď přesahuje

²⁸ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru I*, s. 11.

²⁹ Text kroniky najdeme ve *Fontes rerum Bohemicarum II* nebo v *Monumenta Germaniae historica XXX*, samostatně byla kronika vydána poprvé v roce 1964, její menší část *Cronica domus sarensis minor* pak samostatně v roce 1969, a tak byla zpřístupněna širší veřejnosti. V edici byla vydána také zakládající listina žďárského kláštera.

regionální rámec, osvětluje středověkou kolonizaci zmíněného území a přibližuje rodinu Přibyslava z Křižanova, otce sv. Zdislavy a iniciátora založení kláštera.³⁰ Počátkům působení cisterciáků na Žďársku je věnována také série populárně-naučných článků, jejichž autorem je Imrich Gablech, se společným nadpisem *Kapitoly z dějin Žďárského kláštera I.–XI.*³¹

Studie zabývající se rozkvětem klášterního komplexu v době barokní jsou pojímány většinou z pohledu dějin umění. Více než na samotné fungování kláštera se zaměřují na jeho architektonickou proměnu a představují její aktéry, tedy opata Václava Vejmluvu a jím pozvané umělce, z nichž nejvýznamnější byl Jan Blažej Santini-Aichl. Právě jemu je věnována většina prací, v nichž je poutní kostel sv. Jana Nepomuckého na Zelené Hoře, postavený právě z iniciativy Václava Vejmluvy, označován za stavitelovo vrcholné dílo. Z autorů zabývajících se touto tematikou jmenujme například F. M. Žampacha, Jana Sedláka, Zdeňka Kalistu a v neposlední řadě Mojmíra Horynu.³² Výrazné generaci barokních cisterciáckých opatů 17. a počátku 18. století, k níž zmíněný Václav Vejmluva bezesporu patří, se ve své práci věnuje také Viktor Kotrba.³³

³⁰ *Cronica Domus Sarensis Maior et Minor*. Edd. J. LUDVÍKOVSKÝ – M. ZEMEK – L. KYŠUČAN – L. NOVÁKOVÁ, Třebíč 2003, s. 7–11.

³¹ Tituly jednotlivých příspěvků: *Historii Žďáru nad Sázavou začali psát dřevorubci pilami, sekerami a ohněm před jedním tisícem let; Kolonizaci hraničních hvozduů na Žďársku odstartovalo clunyjské hnutí; Cisterciáci přicházejí; Zbožné pohnutky zakladatelů; První roky nového konventu; První otcové opati kanonie; Nejstarší žďárská zasvěcení; Budování za prvních opatů; Majetkové zabezpečení; Nejvýznamnější dokumenty o území a kanonii z přemyslovské éry; Národnostní poměry na Žďársku ve 13. století; Osada ve třináctém století*, in: Vysočina, ročník 46, Žďár nad Sázavou 2006.

³² Mojmír HORYNA, *Jan Blažej Santini-Aichl*, Praha 1998; Zdeněk KALISTA, *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*, Brno 1970; Jan SEDLÁK, *Jan Blažej Santini: setkání baroku s gotikou*, Praha 1987; F. M. ŽAMPACH, *Architektonické dílo Giovanni Santiniho: Žďár – Rajhrad – Zábřovice*, Brno 1944.

³³ Viktor KOTRBA, *Česká barokní gotika: dílo Jana Santiniho-Aichla*, Praha 1976.

1. Přehled starších dějin kláštera Fons S. Marie ve Žďáře

1.1 Založení kláštera

První cisterciácké kláštery v českých zemích vznikaly ve 40. let 12. století. Jako první byl v letech 1142–1143 osazen mnichy z hornofalckých Valdsas klášter v Sedlci. Krátce na to bylo založeno cisterciácké opatství v Plasech (1144), Nepomuku (1145) a Hradišti nad Jizerou.³⁴ Do 12. století spadá také založení oseckého kláštera, kam přichází cisterciácký konvent roku 1193. Ve 13. století jsou pozváni cisterciáci i na Moravu, kde vznikají postupně celkem tři opatství. Výsledkem společného úsilí olomouckého biskupa Roberta a moravského markraběte Vladislava Jindřicha je roku 1205 příchod cisterciáckých mnichů na Velehrad, odkud je počátkem 60. let osazen vizovický klášter. Třetím úspěšným moravským založením je klášter žďárský ležící v těsné blízkosti českomoravské hranice. Zakládání cisterciáckých klášterů pokračuje ve 13. století i v Čechách, kde síť opatství dotvoří Vyšší Brod (1259), Zlatá Koruna (1263), Svaté Pole neboli Klášter nad Dědinou (1272) a počátkem 90. let zbraslavský klášter, založený velkým příznivcem cisterciáckého řádu Václavem II.³⁵

Vedle mužských klášterů vznikaly na našem území i ženské řádové domy. V Čechách jde o šlechtická založení v Pohledu v letech 1265 – 1267 a v Sezemicích před rokem 1267. Na Moravě byly založeny tři ženské konventy, jedním z prvních klášterů cisterciacek ve střední Evropě se stal roku 1225 klášter v Oslavanech. Poté následovaly dvě fundace českých královen, v letech 1232 – 1233 byl královnou Konstancií Uherskou založen klášter Porta coeli v dnešním Předklášteří u Tišnova a roku 1323 královnou Eliškou Rejčskou klášter Aula S. Maria na Starém Brně.³⁶ Ve třicátých letech 13. století pak vznikl v tehdy českém Žitavsku klášter Marienthal.³⁷

³⁴ Řádová tradice praví, že byl osazen již roku 1145 plaskými mnichy, existence konventu je ale bezpečně doložena až k roku 1148. Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 296.

³⁵ Srovnej: P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 590; Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420. Kláštery založené ve 13. a 14. století II*, s. 183–187.

³⁶ Více viz Dušan FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 66, 589, 612 a 208 a P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 116, 433, 635.

³⁷ Region, v němž se klášter nacházel, se v 15. století od Čech oddělil a stal se součástí jedné z vedlejších zemí Koruny české, Horní Lužice. Viz: Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách. 1142–1420, III. Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech III*, Praha 2009, s. 11; Jan ZDICHYNEC, *Marienthal v českém Žitavsku od založení do husitských válek*, in: *Gotické umění a jeho historické souvislosti I*, redd. Jaromír Homolka – Michaela Hrubá – Petr Hrubý – Michaela Ottová (Ústecký sborník historický 2001), Ústí nad Labem 2001, s. 107–146.

Založení žďárského opatství Fons S. Marie předcházelo na české straně zemské hranice neúspěšný pokus o založení cisterciáckého kláštera Cella Sancti Bernardi v Nížkově na statcích Jana z Polné.³⁸ Důvodem neúspěchu této fundace byly zřejmě spory uvnitř klášterní komunity, která se po vizitaci opata z mateřského kláštera musela vrátit zpět do Oseku.³⁹ U zrodu myšlenky založení žďárského kláštera stál Přibyslav z Křižanova, který, jak píše žďárský kronikář Jindřich Řezbář, „*pro svět rytířem byl, v nitru však mnichem.*“⁴⁰ Přibyslav z Křižanova patřil k předním moravským šlechticům, za vlády Václava I. zastával významné úřady, například byl určitý čas kastelánem brněnského hradu.⁴¹ Klášterní fundaci podporovala i Přibyslavova manželka Sibyla, jež přišla do českých zemí jako dvorní dáma královny Kunhuty Štaufské, manželky krále Václava I. Přibyslav získal od Jana z Polné les a spolu s manželkou hromadili prostředky pro klášterní fundaci. Založení kláštera se ale pán z Křižanova nedožil.

K výběru cisterciáckého řádu při zakládání kláštera na pomezí Čech a Moravy vedla Přibyslava a Sibylu zřejmě dlouhodobější obliba tohoto řádu u Přemyslovců.⁴² Již zmiňovaná Kunhuta Štaufská byla zakladatelkou ženského cisterciáckého kláštera Marienthal, což mohlo ovlivnit především Sibylu.

Přibyslavův záměr dokončil Boček,⁴³ manžel jeho dcery Eufemie.⁴⁴ První konvent přišel do Žďáru 5. února 1252.⁴⁵ První desetiletí existence kláštera jsou spojeny s kolonizací a kultivací okolí Žďáru, se vznikem četných osad⁴⁶ v jeho okolí i s budováním samotného kamenného klášterního chrámu a klášterních budov. První členové klášterního konventu

³⁸ Kateřina Charvátová uvádí, že Jan z Polné a Přibyslav z Křižanova byli bratři. Jinde v literatuře se toto spojení neobjevuje. Srovnej: Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách III*, s. 77–78; M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 24–25.

³⁹ Janovi z Polné a jeho záměru je věnována celá kapitola v kronice Jindřicha Řezbáře, která je mimo jiné důležitým pramenem k průběhu kolonizace Čech a Moravy ve 13. století. *Cronica Domus Sarensis Maior et Minor*. Edd. J. LUDVÍKOVSKÝ – M. ZEMEK – L. KYŠUČAN – L. NOVÁKOVÁ, Třebíč 2003, s. 25–27.

⁴⁰ „*Exterius miles, monachus fuit hic tamen intus,*“ *Chronica domus Sarensis*, s. 29.

⁴¹ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách III*, s. 78.

⁴² K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách I*, s. 63–65.

⁴³ Boček byl v té době purkrabím ve Znojmě. V kronice Jindřicha Řezbáře je uváděn právě jako Boček, purkrabí ve Znojmě. V literatuře se objevuje Boček z Obřan nebo Boček z Perneggu.

⁴⁴ Přibyslav z Křižanova se Sibylou měly tři dcery, které se dožily dospělého věku, byla to blahoslavená Zdislava provdaná za Havla z Lemberka a na Jablonném, Eufemie provdaná za Bočka z Obřan a Eliška, manželka Smila z Lichtenburka.

⁴⁵ J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 21. Tato informace pochází ze žďárské kroniky, kde je uvedeno, že „*za času čtvrtého českého krále, jenž jméno měl Václav, dvanáct set padesát dva se značil tento rok Páně, v době, kdy otec Pertold byl opatem v Nepomuku, o svátku svaté Háty, té mučednice a panny, první již mnichů sbor byl z Pomuka do Žďáru poslán.*“ *Chronica domus Sarensis*, s. 49.

⁴⁶ První osady, které vznikly na klášterním panství byly: Bukov, Obyčtov, Rousměrov, Bolešín, Hodíškov, Hlinné, Vetla, Mělkovice, Vysoké, Počítky, Sklenné a Lhotka. J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 22.

museli vynaložit velké úsilí, pozemky k hospodaření i pro stavbu klášterních budov museli získat vymýcením a vyždářením hustého lesa a odvodnění bažinatého území v okolí řeky Sázavy.⁴⁷ Na stavbě klášterního kostela měly svůj velký podíl i ženské představitelky rodiny Přibyslava z Křižanova, které dožívaly při klášteře a finančně jej podporovaly.⁴⁸

Již roku 1263 mohl opat vše přestěhovat do nově vybudovaného areálu. Na místě prvotních provizorních klášterních staveb nechal zbudovat rybník, který stahoval vodu z bažinatého okolí a který zároveň plnil hospodářské účely (chov ryb, zásobárna užitkové vody).⁴⁹

První léta žďárského kláštera provázely problémy s ustavením konventu. Mateřský klášter v Pomuku zřejmě nedisponoval dostatečným počtem mnichů, a tak se na osazení žďárského kláštera podílely i další cisterciácké kláštery (Velehrad, Heiligenkreuz, Valdsasy a další). Formování konventu v důsledku toho trvalo déle, než bylo běžné. V prvních letech života kláštera se v jeho čele vystřídal rychle za sebou několik opatů, jistou stabilitu přineslo až působení opata Jindřicha, který stál v čele konventu v letech 1259 až 1262.⁵⁰

1.2 Žďárský klášter v průběhu 13. a 14. století

Stejně jako v případě většiny jiných cisterciáckých klášterů jsme ve středověkém období, kromě rozmezí prvních osmačtyřiceti let zachycených v kronice Jindřicha Řezbáře, informováni především o jeho hospodářském vývoji, o vnitřních poměrech v komunitě se neví takřka nic. V průběhu 13. a 14. století prožíval klášter poměrně klidné období, během něhož se rozrůstalo klášterní panství. Klášter získal řadu vesnic darem od okolní šlechty. Například roku 1277 darovala Bočkova dcera Anežka klášteru třetinu vsi Těšan, roku 1290 daroval Heralt z Obřan klášteru druhou polovinu obce Svatky a roku 1293 věnovala Anežka ze Švábenic klášteru svoji polovinu nedalekého Křižanova.⁵¹ Vliv kláštera na vlastní panství vykonával i prostřednictvím patronátního práva v jednotlivých obcích, například roku 1278

⁴⁷ Více o postupu kolonizace a stavu klášterního hospodářství v době založení kláštera: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru I.*, s. 64, který vychází ze žďárské kroniky Jindřicha Řezbáře a pro pozdější období 15. století z nejstarších žďárských urbářů. *Nejstarší žďárské urbáře: 1407, 1462, 1483*. Edd. Metoděj ZEMEK - Josef POHANKA, Brno 1961.

⁴⁸ „Patří ty paní k těm, kdož zakládali náš klášter, jemuž pak věnovaly i bezpočtu přeskvělých věcí, cenná hedvábná roucha a ze stříbra nádoby vzácné, rovněž i kameníkům, když stavěli tento náš klášter, dávaly důstojnou mzdu, jak každý si zasloužil prací. Tady byl dům těchto paní, však podle libosti také bydlely na Křižanově, šly sem i odtud, kdy chtěly.“ Poslední poznámka dokládá, že se zmíněné paní nestaly jeptiškami a byly volné v pohybu. *Chronica domus Sarensis*, s. 53.

⁴⁹ Srovnej: J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 22; *Chronica domus Sarensis*, s. 61.

⁵⁰ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách III*, s. 80.

⁵¹ J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 23–24.

daroval král Václav II. klášteru patronátní právo ve vsi Blučině za spásu duše svého otce Přemysla Otakara II. Na přelomu 13. a 14. století byla také ve prospěch kláštera rozhodnuta většina soudních pří o sporné hraniční majetky, ke kterým docházelo v souvislosti s postupující kolonizací lesa oddělujícího Čechy a Moravu.⁵² V této době byla také vyřešena většina sporů o desátky, berně či patronátní a soudní právo ve sporných obcích.⁵³

Koncem 13. století se žďárský klášter těšil hospodářskému rozkvětu, který souvisel s účastí na rozvoji stříbrných dolů na Jihlavsku. Na panství žďárského kláštera se sice nenacházely stříbrné doly, ale byla zde objevena četná naleziště železa. Ze zpracovaného železa z klášterních statků byly vyráběny především hornické nástroje, po kterých byla v kraji zvýšená poptávka vyvolaná právě rozmachem jihlavských stříbrných dolů. Rozvoj ve zpracování železa přinesl zakládání hamrů,⁵⁴ se kterými se na Žďársku setkáváme již od poloviny 14. století.

Po roce 1316 připadl klášter jako odúmrť Janu Lucemburskému, který zakladatelská práva převedl na Jindřicha z Lipé, neboť vymřel rod pánů z Obřan. Rod pánů z Lichtenburka, jehož členové stáli stejně jako pánové z Obřan u zrodu kláštera, udržoval se žďárskými cisterciáky po roce 1316 i nadále úzké vztahy. I v tomto období se žďárské opatství těšilo podpoře několika šlechtických rodin, včetně zmiňovaných Lichtenburků, což se odrazilo na jeho příjmech.⁵⁵ V roce 1303 založili bratři Oldřich a Rajmund z Lichtenburka při klášteři špitál a finančně jej dotovali.⁵⁶

Roku 1331 byly Janem Lucemburským osvobozeny všechny statky v okruhu tří mil od kláštera od všeobecné berně a dalších dávek. Osvobození od berní bylo později Karlem IV.

⁵² Tak byl klášteru potvrzen roku 1278 například zisk obcí Kučerova a Lhoty. Tamtéž, s. 24.

⁵³ Syn Oldřicha z Lichtenburka, Jindřich, potvrdil klášteru v průběhu roku 1323 obdarování, které učinili jeho předkové (držbu kostela a pětinu cla v Chotěboři, vybírání berně s vlastnictvím vsi Počátek). O tři roky později daroval Jindřich z Lichtenburka spolu se svými bratry (tehdejšími pány z Pernštejna) klášteru užitky z půllánu v Počátkách. Klášteru patřil také podíl z výnosů kutnohorských dolů. Roku 1341 byly urovnány spory o desátky s faráři v Obyčtově, Dolní Bobrově a Hrušovanech. Srovnej J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 25–27; K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu III*, s. 100–103.

⁵⁴ Pro toto období rozumíme pod pojmem hamr kovářské kladivo poháněné vodní silou (oproti pozdějšímu období, kdy pojmenování hamr znamená huť nebo železářnu). Hamry se zřizovaly v povodí řek (v tomto případě šlo o Sázavu a její přítoky) či v blízkosti rybníků. Z tohoto důvodu byl založen okolo roku 1480 Viktorinem Münsterberským, synem Jiřího z Poděbrad, rybník Velké Dářko. Samotný areál kláštera, kde se nacházely hamry, mlýn i pila, je obklopen dvěma navzájem propojenými rybníky, kterými protéká řeka Sázava. Více: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru I.*, s. 128–130; Podrobněji Miloš KREPS, *Železářství na Žďársku: 1350–1886*, Brno 1970.

⁵⁵ Na přelomu 13. a 14. století darovali klášteru nějaký majetek či výnos z něj Heralt a Jitka z Obřan, bratři Filip, Bohuslav a Jimram z Pernštejna, bratři Oldřich a Rajmund z Lichtenburka či Jan a Jitka z Meziříčí. Více: J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 24–28.

⁵⁶ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách III*, s. 84.

nejen potvrzeno, ale i rozšířeno na všechny klášterní statky na Moravě. Karel IV. také rozšířil klášteru nižší soudní pravomoc.⁵⁷

Přestože k období 14. století převažují mezi archivními prameny především listiny k hospodářským záležitostem, jsme částečně informováni také o vnitřním životě žďárského kláštera. Vypovídají o něm dva dochované vizitační protokoly, které vznikly okolo let 1350 až 1355 a ve kterých jsou žďárští bratři napomínáni kvůli nedodržování řádových předpisů, podobně jako mniši řady ostatních cisterciáckých klášterů.⁵⁸

1.3 Klášter v době husitských válek

Klidný vývoj žďárského opatství výrazněji narušilo až období husitských válek, které bylo těžkým obdobím pro všechny řádové domy. Některé se ze ztrát způsobených válečnými událostmi již nevzpamatovaly (z cisterciáckých domů například Svaté Pole neboli Klášter nad Dědinou, Klášter Hradiště nad Jizerou či klášter cisterciacek v Sezemicích). Válečné hrůzy pocítila řada klášterů roku 1420. V dubnu byl poničen klášter v Nepomuku a klášter Hradiště nad Jizerou, téhož roku husité přepadli Zbraslav a dvakrát dobyli Zlatou Korunu. Nevítané návštěvě husitů neunikl ani plaský, osecký a sedlecký klášter. Ohroženy byly také domy moravské, Velehrad byl přepaden a vypálen v lednu roku 1421. Ve Vizovicích trvala po několik let napjatá situace, neboť vizovické majetky se ocitly v rukou katolických i kališnických šlechticů.⁵⁹

Husitské války hluboce zasáhly i chod žďárského kláštera. Z pramenů není přesně známo, kdy husité klášter vypálili. M. Zemek uvádí, že k vydrancování kláštera a městečka Žďáru došlo roku 1423, kdy Bořek z Miletínka a Viktorin z Kunštátu spolu s dalšími šlechtici, na jejichž statcích řádila Zikmundova vojska při obléhání Prahy, podnikli odvetnou výpravu na Moravu. Krátce na to se Zikmundovo vojsko střetlo s husity vedenými Janem Žižkou u tehdejšího Německého Brodu, odkud se Žižka vydal směrem k moravské hranici. Krátce na to, 11. října 1424, Jan Žižka nedaleko Přibyslavi zemřel.⁶⁰ Sirotci podnikli po smrti svého vůdce výpad na Moravu a celý kraj, tedy i panství žďárských cisterciáků, byl až do bitvy u Lipan v jejich držení.⁶¹

⁵⁷ Srovnej: J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 26–27; K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu III*, s. 85–86.

⁵⁸ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu III*, s. 96.

⁵⁹ D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 746.

⁶⁰ Přibyslav se nachází asi 15 km od Žďáru nad Sázavou. První písemnou zmínkou o obci je listina Smila z Lichtenburku z 5. listopadu 1257, jejíž originál je umístěn v přibyslavském Městském muzeu.

⁶¹ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru I.*, s. 153–154.

Členové konventu byli v době husitských válek nuceni klášter několikrát opustit. Někteří se zřejmě rozprchli, část hledala nové dočasné útočiště. V letech 1423 a 1426 je doložen pobyt žďárských řeholníků v Brně.⁶²

1.4 Žďárský klášter a Jiří z Poděbrad

Po husitských válkách došlo k obnově kláštera českým králem Jiřím z Poděbrad, který odvozoval svůj původ přímo od zakladatele kláštera Bočka z Obřan, což ovšem neodpovídalo historické realitě.⁶³ Jiří se označoval jako druhý zakladatel kláštera, povolal nazpět do Žďáru cisterciácké řeholníky a zasloužil se o úpravu klášterních budov. Zajímavé je, že na zničení kláštera měl velký podíl jeho otec, Viktorin z Kunštátu a Poděbrad. Jiří z Poděbrad, „král dvojího lidu“, tedy pomohl žďárskému konventu, zmítajícímu se po husitských válkách v úpadku, navzdory názorovým odlišnostem v otázkách víry.

Celkově s sebou obnova klášterů po husitských válkách nesla řadu překážek. Kláštery byly v hospodářské tísní, stávaly se závislými na šlechtě⁶⁴ a jejich obnově bránily i špatné řeholní mravy, které nebyly napraveny předchozími událostmi. Závislost na světské moci díky Jiřímu z Poděbrad žďárské řeholníky příliš netrápila, naopak pro ně byla v danou dobu přínosná. Jiří totiž vymohl pro žďárského opata u papeže Pia II. práva infule a pontifikálií, osvobodil žďárský statek od platu 30 hřiven pražských grošů, které musel každoročně odvádět brněnskému hradu v Brně na Veveří, a potvrdil mu roku 1466 všechny dosavadní panské výsady a milosti.⁶⁵

V dalších desetiletích po husitských válkách se žďárští cisterciáci setkávali s problémy, které vyplývaly z odlišnosti náboženského vyznání. Statky žďárského kláštera se rozkládaly na území pěti farností. Faru ve městě Žďáře a faru v Obyčtově obsazoval klášter.⁶⁶ Tři fary,

⁶² D. FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, s. 807.

⁶³ Jiří byl ve skutečnosti potomkem jednoho z Bočkových bratrů (Kuna, zakladatele rodu Kunštátů), takže nebyl přímo vázán povinností chránit klášter. Mylná informace pochází z *Cronica domus sarensis minor*.

⁶⁴ Šlechta, ale v některých případech i města, působila klášterům svými (i neoprávněnými) nároky obtíže již před husitskými válkami. Ve válečné a poválečné době, kdy kláštery potřebovaly její pomoc, zesílila svůj vliv nad nimi. Ten poté mohl nabývat i právní povahy, viz například vztah Rožmberků a zlatokorunského cisterciáckého kláštera. Více: Rudolf URBÁNEK, *České dějiny, Věk poděbradský, díl III./část 3*, Praha 1930, s. 860–867; Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 200–201; Zakladatelská práva si šlechta nárokovala již dříve, o zakladatelovu opatrovacím právu ke klášternímu nadání a o právu nakládat nadáním viz: Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12.-15. stol.)*, *Zakladatelská práva*, část I, Praha 1933.

⁶⁵ B. DROŽ, *Dějiny kláštera a města Žďáru na Moravě*, s. 91–92.

⁶⁶ Roku 1395 získal žďárský klášter od papeže povolení dosazovat na faru ve Žďáře řeholníky z vlastních řad. Během 13. a 14. století získali žďárští cisterciáci patronáty nejméně k deseti kostelům, které představovaly významný zdroj příjmů, roku 1395 byly některé z nich klášteru inkorporovány. Faru v Obyčtově obsazoval

v Ostrově, Veselí a Bohdalově, obsazovali majitelé sousedního panství. Právě z těchto tří farností, jejichž území sahalo na statky žďárského kláštera a k nimž některé klášterní osady patřily, mohly snadno pronikat prvky nekatolického náboženství do dvou farností pod správou kláštera. Ty ale oficiálně zůstaly po celou dobu katolické, fary byly osazovány katolickými faráři.⁶⁷ Problém utrakvistického náboženství rozšířeného na klášterních statcích tvořil jednu rovinu pozdějšího sporu Žďáru s olomouckým biskupstvím.

Hospodářskou situaci kláštera v 15. století objasňují nejstarší dochované žďárské urbáře z let 1407, 1462 a 1483, jejichž autory jsou klášterní hospodáři. Urbáře obsahují soupis obcí, které měl klášter ve vlastní držbě, a podávají soupis povinností poddaných vůči vrchnosti. Urbář z roku 1407 svědčí o tom, že městečko Žďár bylo s počtem 94 usedlíků významným místem. O obchodním ruchu na Žďársku vypovídá rozmanitost řemesel, která jsou v urbáři vyjmenována.⁶⁸ Následující urbáře z let 1462 a 1483 dokládají rozmach řemesel v pohusitském období. Urbáře podávají také informace o rozloze vesnic. U vesnic, které jsou zaznamenané alespoň ve dvou urbářích, je také možné sledovat pokles počtu obyvatel v době hospodářských zvratů 15. století, u některých vesnic klesl počet obyvatel koncem 15. století dokonce na polovinu.⁶⁹

1.5 Změny ve vlastnictví kláštera na přelomu 16. a 17. století

Žďárský klášter patřil k těm konventům, které byly po husitských válkách obnoveny a jejichž tradice pokračovala. Celkově ale po husitské revoluci a v době poděbradské počet klášterů výrazně poklesl, a to především v Čechách, kde se jejich počet snížil na polovinu. Mnišský život téměř vyhasl ve středních Čechách, v kališnických městech a zejména ve východních Čechách, kam nebylo ze žďárského kláštera daleko. Tehdejší geografické rozložení klášterů dokládá rozdělení pozic katolíků a kališníků.⁷⁰

Roku 1587 vymřeli po meči páni z Kunštátu, poté držela fundátorská práva žďárského kláštera münsterberská knížata, která ovšem přijala protestantské vyznání a postupně se jejich

klášter od roku 1516. Srovnej: J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 77; K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách III*, s. 98.

⁶⁷ J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 77–78.

⁶⁸ V urbáři z roku 1407 se mluví o krejčím, kováři, hrnčíři, šindeláři, dvou řeznících, dvou formanech, dvou bečvářích, dvou mlynářích, jednom hamerníku a několika uhlířích. Dále jsou zmíněny dva kupecké a čtyři pekařské krámy, tři kráječi sukna, několik masných krámů a 33 krčem. M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru I*, s. 76–77.

⁶⁹ Více: *Nejstarší žďárské urbáře: 1407, 1462, 1483*. Edd. Metoděj ZEMEK – Josef POHANKA, Brno 1961, M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru I*, s. 71–77. Dnes jsou všechny tři urbáře součástí fondu E 8 *Cisterciáci Žďár*, který je uložený v MZA v Brně.

⁷⁰ Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 200–201.

vztahy se žďárským klášteřem uvolňovaly.⁷¹ Rozdílné vyznání münsterberských knížat a řeholníků vedlo ke špatnému vnitřnímu vývoji uvnitř cisterciácké komunity a na klášterních statcích vůbec. Žďárští mniši nedodržovali benediktinskou řeholi a přísná cisterciácká nařízení. Většina poddaných na sousedních statcích kláštera se v průběhu husitské revoluce přiklonila k nekatolickému náboženství a setrvala u něj. Utrakvistické vyznání „pod obojí“ se šířilo na cisterciácké panství zejména ze třech okolních farností – z Ostrova, Veselí a Bohdalova – kam se rozšířilo již v 15. století zásluhou pánů z Pernštejna.⁷²

Kníže Karel Múnsterberský přenechal fundátorství olomouckým biskupům 20. listopadu 1588, nevedly ho k tomu pouze náboženské důvody a ztráta zájmu o chod kláštera. Šlo v podstatě o výměnu majetku, kdy múnsterberský kníže získá do svých rukou lenní statky olomouckého biskupství za to, že se zřekne veškerých práv a nároků, jež mu jako potomku zakladatele kláštera přísluší, v jeho prospěch. Pro olomouckého biskupa, v té době Stanislava Pavlovského, a Karla Múnsterberského byl tímto ukončen několikaletý majetkový spor o biskupské lenní statky, které múnsterberský kníže převzal po své manželce, aniž by se vyrovnal s jejím synem, zákonným dědicem.⁷³ O fundátorská práva projevil kromě biskupa Pavlovského zájem také Vilém z Rožmberka, jehož nabídka múnsterberského knížete ale zřejmě nepřesvědčila.

Císař Rudolf II. smlouvu schválil a 30. dubna 1590 bylo žďárské fundátorství prodáno olomouckému biskupství. Klášterní statek byl následně vymazán ze zemských desek a poté zapsán do desek manských. Klášter tak ztratil svou právní nezávislost jako církevní instituce.⁷⁴ Biskup se od počátku považoval ve vztahu k nabytému klášteru nejen za fundátora, jako Karel Múnsterberský, ale zároveň za jeho nejvyšší hlavu. Proto začal

⁷¹ Srovnej: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*, s. 214. O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 71–72.

⁷² J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 77–78.

⁷³ Historikové zabývající se dějinami kláštera nejsou v otázce, co vedlo Karla Múnsterberského k prodeji fundátorských práv žďárského kláštera, jednotní. Bedřich Drož uvádí jako hlavní důvod pro prodej fundátorských práv olomouckému biskupství zájem Karla Múnsterberského o šternberské biskupské statky. Metoděj Zemek se této otázce blíže nedotýká, pouze konstatuje rozchod kláštera a múnsterberských knížat v otázce víry. Oldřich Chládek ve své diplomní práci dodává, že prodej žďárských fundátorských práv mohl být motivován únavou způsobenou spory s panovníkem, který pokládal žďárský klášter za svůj komorní majetek. B. DROŽ, *Dějiny kláštera a města Žďáru na Moravě, Žďár nad Sázavou*, 1903, s. 109; M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru I.*, 214; Oldřich CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, diplomová práce FF UK, Praha 2009, s. 71.

⁷⁴ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*, s. 214–215.

zasahovat do jeho fungování, což se nesetkalo souhlasem ze strany řeholníků a bylo příčinou napjatých vztahů mezi biskupem a klášteřem.⁷⁵

Na Moravě docházelo v této době v návaznosti na výnosy tridentského koncilu ze strany olomoucké kapituly a biskupů k vnitřní reformě církve a zpětnému získávání pozic, ztracených v předchozí době.⁷⁶ Pro olomoucké biskupství bylo získání nových majetků ideální půdou pro provedení kontroly hospodaření a dění na klášterních statcích a následně případných reforem a rekatolizace.

Tehdejší olomoucký biskup Stanislav Pavlovský, který studoval teologii a filosofii v Římě, si na Moravu přinesl nadšený zápal pro obnovu katolické církve a stal se jedním z prvních významných potridentských prelátů v českých zemích.⁷⁷ Biskup Pavlovský, mající zájem o správu a reformu kláštera, si vyžádal od opata seznam všech usedlých poddaných, soupis rentovních povinností a oznámil mu svůj příjezd do kláštera, kam se měl dostavit poslední den roku 1591. Také vyžadoval slib poddanství a človecenství nejen na poddaných, ale i na představených kláštera. Tímto jednáním si postavil žďárský konvent proti sobě. Vyžádání si poddanské přísahy fundátorovi ze strany biskupa Pavlovského svědčí o jeho záměru více zasahovat do poměrů na statcích žďárského kláštera. Jeho předchůdci se v průběhu 16. století omezovali na potvrzování nového opata a přísahu nevyžadovali.⁷⁸

Řeholníci si ruku v ruce s jednáním a požadavky olomouckého biskupa uvědomovali dosah svého souhlasu s připojením žďárských statků ke statkům olomouckého biskupství a projevíli proti tomu odpor, rozhodnutí ale nebylo možné vzít zpět. Vše bylo řádně stvrzeno před svědky v Kroměříži, kde žďárský konvent zastupoval opat Tomáš, převor Jiřík a kněz Lukáš.⁷⁹ Ti si zřejmě na kroměřížských jednáních následky svého jednání plně právně neuvědomovali a nepočítali se ztrátou privilegií, která tehdy svobodný žďárský klášter požíval. Na protest proti biskupovu postupu uprchli řeholníci z kláštera a nechali ho v době jeho příjezdu opuštěný. Opat Tomáš se uchýlil do cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě, kde dožil,⁸⁰ do žďárského kláštera, v jehož čele stál tři roky, se už nikdy nevrátil. První oficiální návštěva biskupa na nově nabytém statku odstartovala dlouholetý boj biskupství

⁷⁵ Olomoucký biskup se jako fundátor žďárského kláštera mohl titulovat až po ukončení schválení kroměřížské smlouvy, k tomu došlo na podzim roku 1591. O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 72.

⁷⁶ Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy 2 – Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996, s. 48–49.

⁷⁷ Tamtéž, s. 52–53.

⁷⁸ O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 73.

⁷⁹ Srovnej: O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 71–73; M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 215–216.

⁸⁰ B. DROŽ, *Dějiny kláštera a města Žďáru na Moravě*, s. 110.

s klášterem, do kterého se zapojilo i městečko Žďár. To z něj ve výsledku vyšlo podstatně lépe než klášter, bylo totiž roku 1607 kardinálem Františkem z Ditrichštejna povýšeno na město a získalo, na úkor kláštera, řadu privilegií.

Prvním krokem, který biskup učinil v městečku Žďáře, bylo sesazení cisterciáckého faráře Jana Hurty⁸¹ ve farním kostele sv. Prokopa, jenž sloužil bohoslužby podobou způsobou. Nešlo zřejmě o jedinou změnu v obsazení farností, neboť jejich skutečný stav na klášterních statcích neodpovídal v této době katolickému ideálu. Některé fary dokonce nebyly obsazeny katolickými kněžími, ale nekatolickými kazateli.⁸²

Stanislav Pavlovský také roku 1592 sesadil opata Tomáše a na jeho místo jmenoval olomouckého kanovníka Lukáše Veselého (Laeta). Dále zrušil odběr piva z městečka a plánováním dalších změn si popudil řeholníky i obyvatele Žďáru. Řeholníci byli rozhořeni vnějším dosazením necisterciáckého opata a nabádali poddané k odporu. Pavlovský se proto obrátil na zbraslavského opata a visitátora cisterciáckého řádu Antonína Flamingka,⁸³ a žádal ho o výměnu osazenstva kláštera. Zbraslavský opat na jeho žádost nereagoval, čímž dodal olomouckému biskupovi argument pro následné druhé dosazení opata podle vlastních představ. První opat dosazený biskupem Pavlovským, již jmenovaný olomoucký kanovník Lukáš Laetus, byl radikální a neoblíbený,⁸⁴ proto byl odvolán při biskupově druhé návštěvě kláštera v roce 1593.

Do čela žďárského konventu vybral i tentokrát Stanislav Pavlovský neřeholníka, olomouckého preláta Jana Jergera, který dostal od olomouckého biskupa úkol udržovat v klášteře 12 mnichů a dbát na dodržování řehole.⁸⁵ Změna na pozici opata ale nevedla ke zlepšení situace, řeholníci i poddaní stále odmítali biskupovi holdovat. Navíc se odvolávali k biskupskému manskému soudu a žádali o ochranu císaře Rudolfa II.⁸⁶ Stanislav Pavlovský byl nucen odvolat v rozmezí dvou let již druhého představeného.

Poté jmenoval pro žďárský klášter komisaře, kanovníka Lukáše Laeta a svého hofmistra Lukáše Dembinského z Dembiné, k dosazení třetího opata, Ekharta ze Schwobenu, který stál doposud v čele velehradského konventu, kde nabyl potřebné zkušenosti. Ekhart, který se měl

⁸¹ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*, s. 216.

⁸² Alois PLICHTA, *Klášter na hranicích*, s. 45.

⁸³ Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*, II. díl/2. svazek, Praha 2004, s. 153–155.

⁸⁴ O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 75.

⁸⁵ Srovnej: O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 73–74; M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*, s. 216–217.

⁸⁶ O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 76.

postarat o hospodářskou, mravní a vnitřní reorganizaci kláštera,⁸⁷ byl narozdíl od svých předchůdců dosazovaných olomouckým biskupem cisterciáckým řeholníkem, nebyl však ve Žďáru přijat o nic lépe než oni. Řeholníci totiž stále doufali, že si po zásahu visitátora budou moci zvolit opata ze svého středu a vyhlédli si žďárského rodáka Kryštofa. Proto pro ně byl Ekhartův příchod zklamáním a odmítli novému opatovi holdovat, slíbit mu poddanství a člověčenství, málem došlo k násilnostem. V té době potvrdil císař Rudolf II. městečku výsady, což jeho obyvatelům zvýšilo sebevědomí do té míry, že slíbili odporujícímu konventu i ozbrojenou pomoc.⁸⁸ Situace byla vyhrocená a plná ukvapených závěrů na obou stranách. V důsledku toho nedošlo k žádnému jednání, kterým by po vzájemných ústupcích mohl být celý spor v klidu vyřešen.

Olomoucký biskup se od počátku snažil stupňující se napětí co nejrychleji ukončit. Pravidelně navštěvoval klášter a ve snaze o zlepšení situace třikrát jmenoval nového opata. Na opětovné jmenování opata se můžeme dívat jako na jistý ústupek žďárskému konventu. Řeholníci se ale nehodlali vzdát práv, na která byli zvyklí z předchozí doby. Silným protivníkem byl Pavlovskému ve sporu o žďárský klášter již zmíněný zbraslavský opat a vizitátor Flaming, který se mohl opřít o žďárské cisterciáky, klášterní poddané a také četné biskupovy protivníky u císařského dvora.⁸⁹ Na stranu protibiskupské aliance se podařilo v letech 1593–1596 získat císaře Rudolfa II., který nebyl nakloněn plánům Pavlovského.⁹⁰

Ekhart, třetí opat dosazený Pavlovským, se snažil i za komplikované situace plnit biskupova očekávání. V období, kdy stál v čele žďárského kláštera, obsadil klášterní fary katolickými faráři. Možná by tento schopný představený dokázal najít s neukázněnými řeholníky žďárského kláštera a poddanými společnou řeč, roku 1595 ale zemřel. Olomoucký biskup poslal po jeho smrti 10. prosince do kláštera kněze Zachariáše Zemillera, kaplana Lukáše Laeta a Jakuba Hoška, aby do dosazení nového opata vše zapečetili a sepsali inventář.⁹¹ Žďárským cisterciákům se mezitím dostalo potvrzení vytouženého povolení vlastní volby opata, při kterém je fundátor a majitel kláštera nesmí omezovat. Volba byla ale omezena císařem Rudolfem II., jehož podmínkou bylo, že nesmí volit nikoho ze svého středu. Do kláštera by tedy přišla osoba z jiného prostředí, dosud sporem přímo nezasažená, která by nebyla spojena s minulostí kláštera a jeho předchozím postavením. Řeholníci se o volbě radili

⁸⁷ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 216–217.

⁸⁸ Tamtéž, s. 217.

⁸⁹ O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 75.

⁹⁰ Tamtéž, s. 76.

⁹¹ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 218.

s visitátorem řádu, zbraslavským opatem Antonínem Flamingem, společně s ním vybrali Antonína Wadingra (Vadiana), který byl dosud zpovědníkem v klášteře Králové na Starém Brně.⁹²

Vadianus v lednu 1596 v Kroměříži holdoval biskupovi a složil mu slib věrnosti a poslušnosti. Do kláštera uvedl nového opata řádový visitátor, události byli ale přítomni i biskupovy vyslanci,⁹³ kteří se tak stali podnětem pro další odpor a odmítnutí holdování opatovi ze strany poddaných. Odmítavý postoj k olomouckému biskupovi se navzdory dosažení kompromisu ve volbě opata nezměnil. Vadianus se snažil vycházet s poddanými v dobrém, viděl stinnou stránku sporu, a proto je ničím nezatežoval.⁹⁴

Obě strany byly několikaletým sporem vyčerpány. 2. června 1598 zemřel biskup Stanislav Pavlovský,⁹⁵ jehož smrtí skončila první etapa boje mezi žďárským cisterciáckým klášteřem a olomouckým biskupem. Stanislav Pavlovský se nedočkal výsledku, který by ho zřejmě uspokojil, nepodařilo se mu vrátit mezi žďárské poddané katolictví, ani vyměnit osazenstvo kláštera a získat jeho náklonnost a poslušnost. Odešel přesvědčivý a respektovaný muž, žďárský klášter ale dostal v jeho nástupci silnějšího a cílevědomějšího soupeře.

1.6 Ditrichštejn a první zrušení žďárského kláštera

Pokračovatelem Stanislava Pavlovského se stal cílevědomý kardinál František z Ditrichštejna, který se stejně jako jeho předchůdce věnoval systematické obnově katolické farní sítě a byl v tomto směru úspěšný.⁹⁶ V biskupské politice se Ditrichštejn mnohdy dostával do střetů s biskupskou manskou šlechtou, která toužila po větších svobodách, zejména v majetko-právních ohledech a příslušnosti spíše před zemské právo než pod církevní jurisdikci olomouckého biskupství.⁹⁷ Jeden z problémů, který musel kardinál řešit, byl stále

⁹² Více Franz MACHILEK, *Die Zisterzienser in Böhmen und Mähren in den konfessionellen Auseinandersetzungen des 15. bis 17. Jahrhunderts, mit besonderer Berücksichtigung der Zeit des Umbruchs um 1600*, in: *Zisterzienser zwischen Zentralisierung und Regionalisierung. 400 Jahre Fürstenfelder Äbtetreffen*, redd. Hermann NEHLEN – Klaus WOLLENBERG, Frankfurt am Main – Berlin – Paris – Wien – Bern – New York 1995, s. 113–139; Franz MACHILEK, *Konfessionalisierung und Klosterreform. Das Beispiel der Zisterzienser in den böhmischen Ländern in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts*, in: *Konfessionalisierung in Ostmitteleuropa*, s. 287–304.

⁹³ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 219. Bedřich Drož uvádí, že nově zvolený opat Vadian byl v klášteře uvítán přátelsky, o problémech s biskupovými vyslanci se nezmiňuje.

⁹⁴ Konkrétní příklady, ve kterých se opat zastal žďárských poddaných, např. roku 1597 případ Jiříka Čechovovského z Čechočovic: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 219.

⁹⁵ J. VÁLKA, *Dějiny Moravy 2 – Morava reformace, renesance a baroka*, s. 52.

⁹⁶ Odhaduje se, že roku 1619 byla katolickými faráři na Moravě obsazena téměř polovina farností, což je ve srovnání s polovinou 16. století, kdy far s katolickými faráři byla pouhá desetina, značný posun ve prospěch katolické církve. J. VÁLKA, *Dějiny Moravy 2 – Morava reformace, renesance a baroka*, s. 59–60.

⁹⁷ Pavel BALCÁREK, *Kardinál František z Ditrichštejna (1570–1636)*, Kroměříž 1990, s. 6.

trvající spor se žďárským klášteřem a jeho poddanými, kteří se nemohli smířit s podřízeným vztahem vůči olomouckému biskupovi. Františkovi z Ditrichštejna šlo především o definitivní ujasnění právních vztahů mezi biskupstvím a žďárskými statky. Současný manský svazek byl, jak se ukázalo za Stanislava Pavlovského, problematický.

Kardinál se proto snažil o připojení kláštera přímo ke stolním statkům olomouckého biskupství, což zdůvodňoval nutností reformy kláštera, nedostatečným počtem mnichů a jejich nekázní. Papež předal Ditrichštejnovy námitky generálnímu cisterciáckému visitátorovi, který slíbil nápravu,⁹⁸ a prozatím sám do sporu nezasáhl.⁹⁹ Cisterciácký řád pro nápravu stavu žďárského kláštera podle kardinálova mínění nic nepodnikal, což byla příležitost, kterou využil při své nejbližší návštěvě u papeže, kde znovu připomínal alarmující stav komunity. Papež proto vydal 23. prosince 1600 listinu, ve které Ditrichštejnovi přikazuje, aby stanovil cisterciáckému řádu lhůtu jednoho roku k nápravě nepořádků ve žďárském klášteře. Toto pověření odpovídá principům uplatňovaným v potridentské církvi, kde se reforma řeholních institucí, v případě, že na ni řády, ať už skutečně nebo domněle, samy nestačily, svěřovala diecézním autoritám. Kdyby k nápravě nedošlo, připojil by klášter ke stolním statkům olomouckého biskupství a jeho reforma by byla provedena olomouckým biskupem.¹⁰⁰ Na podzim roku 1601 odcestoval Ditrichštejn do Říma s žádostí o pomoc v boji proti Turkům, čehož využil, aby papeži osobně vyložil své problémy se Žďárem.¹⁰¹ Za této situace nebyl cisterciácký řád nečinný, řádový správce Vincenc Longus se u papeže domohl změny, když napadl oprávněnost Ditrichštejnových stížností. Papež nařídil v bule ze 14. května 1601 pražskému papežskému nunciovi Filipovi Spinellimu provedení šetření o stavu kláštera. Kardinálovy údaje měly být nunciem ověřeny a v případě potvrzení oprávněnosti stížností měl být žďárský klášter přivtělen k olomouckému biskupství. Mělo tak být učiněno bez ohledu na představené kláštera,¹⁰² čímž cisterciácký řád ztrácel možnost roční lhůty na ozdravení komunity ze své strany.

Papežský nuncius navštívil klášter 20. srpna 1601 společně s držiteli sousedních statků, vlastníkem Nového Města Vilémem Dubským z Třebomyšlic a majitelem Velkého Meziříčí

⁹⁸ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 219.

⁹⁹ Františkův otec Adam z Ditrichštejna působil jako císařský vyslanec na španělském královském dvoře a jako hofmistr habsburských knížat Arnošta a Rudolfa a udržoval na madridském dvoře přátelské vztahy s tehdejšími nunciem Hippolitem Aldobrandinim. Právě ten dosedl později na papežský stolec jako Kliment VIII. P. BALCÁREK, *Kardinál František z Ditrichštejna*, s. 11.

¹⁰⁰ MZA Brno, E 8, sign. A 190 (23. 12. 1600, Řím).

¹⁰¹ O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 87.

¹⁰² Srovnej: O CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 87–88; M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 220.

Ladislavem Berkou z Dubé a Lipé. V klášteře bylo málo mnichů, kteří navíc nežili podle zásad Benediktovy řehole a rádi požívali alkohol. Do kláštera měly navíc volný přístup ženy. Nuncius odhalil žalostný stav kláštera a snadno prohlédl lest, kterou se starý nemocný opat Vadianus pokoušel zatajit nedostatek řeholníků, když nechal oholit a obléct do cisterciáckého roucha tři sedláky, se kterými nuncia uvítal a uvedl do kostela. Ke smůle opata sloužil jeden ze sedláků v maštali u syna Viléma Dubského a druhý v kuchyni Ladislava Berky.¹⁰³ Ditrichštejn přesto nemohl naléhat na připojení kláštera ke stolním statkům olomouckého biskupství, protože vázla jednání u císaře.

Na podzim roku 1604 zemřel opat Vadianus, další opat již zvolen nebyl. V čele konventu stál až do prvního zrušení kláštera roku 1614 převor či dosazený správce.¹⁰⁴ Když po roce 1605 kardinál obnovil snahy o připojení žďárského panství ke stolním statkům olomouckého biskupství, seděl na papežském stolci Pavel V., který prošetřením situace pověřil pražského nuncia Jana Štěpána Ferreriho. Ukázalo se, že se vnitřní chod kláštera zlepšil, problémem bylo ale i nadále nekatolické náboženské vyznání většiny poddaných. Nuncius pověřil prošetřením situace Basilea z Carpinetta, převora od sv. Tomáše v Brně. Na základě jeho šetření uzavřel papež dlouholetý žďárský spor ve prospěch olomouckého biskupa a přivtělil 29. srpna 1606 žďárský klášter ke stolním statkům olomouckého biskupství, s povinností udržovat v klášteře 12 řeholníků.¹⁰⁵ Císař Rudolf II. potvrdil připojení Žďáru k olomouckému biskupství v listině z 2. ledna 1607, jejíž obsah je připomínán i v pozdějších potvrzujících listinách jeho bratra Matyáše. Součástí dokumentu je zdůraznění povinnosti olomouckého biskupa a jeho nástupců vydržovat v klášteře dvanáct řeholních osob cisterciáckého řádu.¹⁰⁶

V této chvíli se František z Ditrichštejna jako olomoucký biskup stal na žďárských statcích bezprostředním pánem. Došlo k formálnímu potvrzení degradace žďárského kláštera z opatství na převorství a byly omezeny pravomoci převora, který nemohl sám přijímat nové řeholníky.¹⁰⁷ František z Ditrichštejna tak získal kontrolu nad personálním obsazením kláštera i nad hospodařením klášterního statku. Poslední majetkové nejasnosti měla vyřešit listina papeže Pavla V. z 1. června 1607. Papež v ní na žádost kardinála Ditrichštejna nařizuje

¹⁰³ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 221.

¹⁰⁴ Srovnej: O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 103–104; M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 222.

¹⁰⁵ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 225.

¹⁰⁶ MZA Brno, E 8, sign. A 170a (2. 1. 1607, Brandýs) a A 175a (9. 5. 1614, Linec).

¹⁰⁷ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 226.

mohučskému a pražskému arcibiskupovi nebo jejich oficiálům, aby veřejně vyzvali ty, kteří neoprávněně drží majetek olomouckého biskupství a žďárského kláštera, aby jej pod hrozbou exkomunikace vrátili.¹⁰⁸

Po vyřešení majetkových poměrů žádal kardinál ještě o stanovení výše ročního platu na vydržování 12 mnichů. Pražský nuncius Antonín Gaetani měl předvolat dva cisterciácké opaty, aby výši platu spolu s ním stanovili. Ti ale žádost nuncia odmítli s odvoláním na nutnost svolení svých řádových představených, proto vyzval ke stanovení platu dva pražské opaty, představené benediktinského kláštera Emauzy a augustiniánů kanovníků na Karlově. Ditrichštejnova žádost o výměnu řeholníků vyslyšena nebyla. Nikdo nechtěl propůjčit osazenstvo do degradovaného, hospodářsky skomírajícího a nesvobodného kláštera. Řeholníků ostatně nikde nebylo nazbyt. Počet mnichů ve žďárském klášteře nebyl doplňován, a tak konvent v podstatě pomalu vymíral. Hospodářskou správu kláštera zatím zajišťoval klášterní úředník.¹⁰⁹ Cisterciáckému řádu přitom nebyl stav kláštera lhostejný. Generál řádu i generální kapitula v Cîteaux se postavili proti omezování svobody žďárských mnichů a poukazovali na jejich papežská privilegia.¹¹⁰ Postavili se rovněž proti přivtělení žďárského kláštera ke stolním statkům olomouckého biskupství a neuznali jeho platnost. Jednání mezi právním zástupcem kardinála, Jakubem Oliveriem, a cisterciáckým řádovým prokurátorem Edmundem Tiraquellem se přeneslo do Říma.¹¹¹

Pro městečko se, na rozdíl od kláštera, situace začala vyvíjet kladně. Kardinál Ditrichštejn při jeho návštěvě vyhověl žádosti zástupců obce o znovu potvrzení předchozích výsad a navíc Žďáru udělil nové výsady a milosti. Listina povyšující Žďár na město a vypočítávající jeho privilegia je datována k 11. červnu 1607. Město získalo nový znak a právo pečetit červeným voskem, byla také sestavena dvanáctičlenná městská rada v čele s purkmistrem.¹¹² Obyvatelé Žďáru byli od této chvíle zavázáni kardinálovi, který se v dalším vývoji spoléhal na jejich podporu. Kardinál šikovně urychlil rekatolizaci Žďáru tím, že funkce

¹⁰⁸ MZA Brno, E 8, sign. A 191 (1. 6. 1607, Řím).

¹⁰⁹ Srovnej: O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 130–139; M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 232–233.

¹¹⁰ Roku 1462 vymohl Jiří z Poděbrad pro klášter u papeže Pia II. pro žďárského opata práva infule a pontifikálií, roku 1466 potvrdil žďárskému klášteru všechny dosavadní panské výsady a milosti. M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 176.

¹¹¹ O. CHLÁDEK: *První zrušení žďárského kláštera*, s. 143–144.

¹¹² Mezi další privilegia Žďáru patřilo např.: potvrzení vaření a výstav piva, potvrzení dosavadního omezení roboty, výčep vína k prospěchu obecní pokladny, povolení obchodu se solí, zvýšení počtu jarmarků na čtyři, právo hradeb a mýta či volné stěhování měšťanů na cizí panství. Více o povýšení Žďáru na město např. B. DROŽ, *Dějiny kláštera a města Žďáru na Moravě*, s. 118–119 nebo M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 241–260 a 268–276.

v magistrátu a cechovní hodnosti byly podmíněny katolickou náboženskou příslušností, což bylo v této době běžné rekatolizační opatření.¹¹³

Kardinál byl tehdy zaměstnán rolí prostředníka mezi císařem Rudolfem II. a jeho bratrem Matyášem, jednání o klášteře Žďár v Římě ale pokračovala. Táhnoucí se spor znamenal nakonec vítězství na kardinálově straně, když se cisterciáci byli ochotni po několika letech zřici práva na klášter ve prospěch olomouckého biskupství. 2. prosince 1611 byla sepsána předběžná smlouva, kterou musela schválit ještě generální řádová kapitula a papež, to ale bylo považováno za formální záležitost.¹¹⁴ Řádoví představení vyměnili působení řeholníků ve žďárském klášteře za roční plat 1.000 zlatých tolarů ve prospěch řádu.¹¹⁵

Pro zbylé žďárské mnichy nastalo těžké období. Dosud se zdržovali v klášteře, protože smlouva nebyla oficiálně schválena a nebylo jim nařízeno místo opustit, ale kardinál na oficiální schválení dohody nečekal a považoval vydržování mnichů za zrušené, tudíž se o ně přestal starat. Tehdy došlo k poslednímu protestu žďárských řeholníků, kteří si na Ditrichštejnovo chování stěžovali v Kroměříži, letním sídle olomouckých biskupů. Stížnost byla přijata a závazek o vydržování řeholníků platil do té doby, dokud mniši klášter neopustili.¹¹⁶ Olomoucké biskupství platilo obživu zbytku žďárských řeholníků ještě necelé dva roky, tak dlouho trvalo oficiální potvrzení smluv. 4. září 1613 dal generální opat Mikuláš Boucherat vyhotovit listinu o odstoupení, ve které se zřekl práva na klášter a jeho zboží a kterou zbavil olomouckého biskupa a jeho nástupce povinnosti vydržovat ve Žďáru mnichy za roční plat 1.000 zlatých.¹¹⁷ Generální vikář a vizitátor české provincie, zbraslavský opat Jiří Urat,¹¹⁸ měl na kardinálovu žádost převést řeholníky na jiná místa.

Na kardinálovy snahy, jež vyvrcholily zrušením žďárského kláštera, bylo v českých a moravských klášterech nahlíženo odmítavě, kláštery se bály, že je potká podobný osud. Dohodu potvrdil císař Matyáš listinou datovanou 9. května 1614¹¹⁹ a papež bulou s datem 17. října 1614. Pavel V. stejně jako císař Matyáš neopomněl zajistit duchovní péči o kostel bývalého kláštera, proto uložil kardinálovi zajistit dva vhodné kněze, kteří by vykonávali

¹¹³ Jiří MIKULEC, *Rekatolizace šlechty v Čechách*, Praha 2005, s. 39–46.

¹¹⁴ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 234.

¹¹⁵ MZA Brno, E 8, A 175a (9. 5. 1614, Linec).

¹¹⁶ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 235.

¹¹⁷ Vyplácení 1.000 zl. mělo být rozděleno na dvě poloviny, přičemž 500 zl. mělo být vypláceno cisterciáckému řádu na sv. Jiří, druhá polovina měla být zaplácena na den sv. Michaela Archanděla. MZA, E 8, A 175a (9.5.1614, Linec).

¹¹⁸ Georgius I. (Jiří) Urath, zbraslavský opat v letech 1612–1633, více: M. BUBEN, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*, II. díl/2. svazek, s. 294; B. Drož uvádí Jiří Urat, M. Zemek Jiří Vrat.

¹¹⁹ MZA, E 8, sign. A 175a (9.5.1614, Linec).

duchovní správu. Jednání bylo tedy roku 1614 uzavřeno i po právní stránce a zánik žďárského kláštera byl definitivní.

Žďárská kauza nebyla ve své době ojedinělá. Podobný osud potkal také cisterciácký klášter v Oseku, který byl se svými majetky po smrti opata Balthasara roku 1579 předán ke hmotnému zajištění pražského arcibiskupství.¹²⁰

Putování žďárského statku z hlediska majetkového u konce ještě nebylo. V následujícím období se kardinál snažil o získání žďárských majetků a jejich připojení k rodovým majetkům ditrichštejnským, které s nimi výhodně sousedily. František z Ditrichštejna zamýšlel vyměnit žďárské statky olomouckého biskupství za ditrichštejnský statek chropyňský a svůj záměr předložil papežské stoličce jménem olomoucké kapituly v červenci 1615.¹²¹ Kardinál byl ve výhodě, neboť byl jako olomoucký biskup a jako vlastník chropyňského panství zastoupen na obou smluvních stranách. Znal potřeby a hospodářské fungování olomouckého biskupství, proto mohl snadno formulovat všechny pozitivní body záměny chropyňského statku za žďárský. František z Ditrichštejna poukázal na to, že by výměna ulehčila hospodářskou situaci na biskupských statcích. Například kroměřížský statek má nedostatek dříví, který by byl právě přičleněním chropyňského statku k biskupství vyřešen. Chropyňský statek oplýval dřevem, které by se odtud dalo na kroměřížské území výhodně plavit po řece Moravě. Chropyně poskytovala bohatství ryb, zvěřiny, krmiva pro koně, nacházel se tam pivovar. Kardinál neopomněl zdůraznit výhodnou polohu chropyňského statku, hraničícího s kroměřížským statkem olomouckého biskupství, a naopak nedostupnost statku žďárského, který je od biskupských majetků vzdálen tři dny cesty. Kromě těchto praktických výhod uváděl Ditrichštejn také výnosy obou statků. Výnos chropyňského statku byl asi 10.000 tolarů ročně, zatímco žďárský vynášel pouhých 6.000 až 7.000 tolarů.¹²² Papež Pavel V. nařídil 1. prosince téhož roku svému nunciovi na Matyášově císařském dvoře, aby prošetřil kardinálovy údaje ohledně žádosti o povolení výměny statků. Jestliže šetření prokáže správnost uvedených údajů, pak má nuncius z pověření papeže výměnu povolit.¹²³ Šetření

¹²⁰ Více viz: Jan ZDICHYNEC, „*Cur Cistercio Ademptum Ossecum?*“ *Předání oseckého kláštera pražskému arcibiskupství*, in: *Folia Historica Bohemica* 22, Praha 2006, s. 29–65; Jan ZDICHYNEC, *Klášter Osek v 16. století. Možnosti poznání cisterciáckého kláštera v době reformací*, in: *Ústecký sborník historický*, Ústí nad Labem 2005, s. 77–120.

¹²¹ Srovnej: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 239; O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 149–150.

¹²² Žďárský klášter byl vázaný platem ve prospěch cisterciáckého řádu (1.000 tolarů ročně, viz výše), kardinál navrhoval, aby se v případě výměny nadále plat vyplácel z důchodů olomouckého biskupství. Dohoda byla totiž uzavřena mezi olomouckým biskupem a kapitulou a cisterciáckým řádem. I tak by byla výměna chropyňského statku za žďárský pro biskupství výhodná. Tamtéž, s. 239–240.

¹²³ MZA Brno, E 8, sign. A 173 (1. 12. 1615, Řím).

potvrdilo pravdivost údajů, které kardinál uvedl a na jeho základě byla výměna ze strany papeže povolena.¹²⁴ Kardinál potřeboval získat i svolení císaře, jehož komisaři došli ke stejnému závěru jako komise pověřená papežským nunciem. Výhodnost výměny byla podle nich prokazatelná.

Na základě tohoto závěru potvrzuje císař Matyáš z titulu panovnické moci na prosbu kardinála z Ditrichštejna a olomoucké kapituly výměnu výše zmíněných statků. Žďárský statek se stane součástí rodového majetku Františka z Ditrichštejna, chropyňský statek připadne olomouckému biskupství. V císařské listině ze 7. července 1616 je zároveň uvedena změna v povinnosti vyplácení 1.000 zlatých cisterciáckému řádu, která byla vázána na statky žďárského kláštera. Tato povinnost byla přenesena na stolní statky olomouckého biskupství. Chropyňský statek, který se stal jejich součástí, měl být vymazán ze zemských desk království českého. Úředníkům zemských desk je pak přikázáno vložení listiny do desk.¹²⁵ Protože se žďárské statky rozkládaly na území Čech i Moravy, byl příkaz o vložení listiny do desk zemských adresován také nejvyššímu komornímu a sudímu desk zemských markrabství moravského.¹²⁶ Na Moravě byl zápis do desk zemských uskutečněn 25. srpna 1617, česká část byla do zemských desk království českého zapsána až v roce 1618.¹²⁷ Ditrichštejnské statky se tedy rozrostly až na Českomoravskou vrchovinu a stejně jako statky olomouckého biskupství působily celistvěji. Otázkou zůstává, nakolik kardinála k výměně skutečně vedla její výhodnost pro olomoucké biskupství. Jestli jeho záměry byly v prvé řadě vedeny pouze touhou strategicky rozšiřovat rodové majetky nebo jestli stejně cílevědomě prosazoval výměnu ze svého druhého pohledu, úřadu olomouckého biskupa. Olomoucké biskupství se stalo v každém případě mezi druhou polovinou 16. století a první polovinou 17. století největším velkostatkem na Moravě.¹²⁸ Nesporné zásluhy na tom má právě i František z Ditrichštejna.

Klášteří statek byl sekularizován a poprvé v jeho dějinách se začalo místo „klášter Žďár“ používat označení „zámek Žďár“. Areál spravoval biskupský hospodářský rada Šimon Kratzer ze Schönsberka,¹²⁹ který dal strhnout část rozsáhlé konventní budovy a z kamene,

¹²⁴ MZA Brno, E 8, sign. A 176 (29. 3. 1616, Praha).

¹²⁵ MZA Brno, E 8, sign. A 177 (7. 7. 1616, Praha).

¹²⁶ MZA, E 8, sign. A 178 (7. 7. 1616, Praha).

¹²⁷ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 242.

¹²⁸ Jiří JIRÁSEK, *Růst pozemkového vlastnictví olomouckého biskupství v letech 1555–1636*, in: Sborník Matice moravské 81, Brno 1962, s. 183.

¹²⁹ Srovnej: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 241; O. STEINBACH, *Sammlung I*, s. 278.

který tím získal, dal nedaleko odtud postavit železné hamry.¹³⁰ Kardinál jako nový majitel žďárského kláštera provedl v jeho areálu řadu dalších změn. Původní prelatura byla přebudována na zámek a byla ozdobena erbem rodu Ditrichštejnů. Kardinál v předbělohorském období zveleboval jak rodové statky Ditrichštejnů, tak statky olomouckého biskupství.¹³¹ Jako olomoucký biskup vládl sice Ditrichštejn rozsáhlými statky, které zabíraly téměř desetinu tehdejší Moravy a část Slezska, majetek byl však již z dob jeho předchůdců zatížen dluhy a všechny stavební aktivity znamenaly pro biskupství velkou finanční zátěž.¹³² Dluhy vedly kardinála roku 1617 k tomu, aby zdlouhavě získané žďárské statky, podobně jako některá další panství, pronajal.¹³³ František z Ditrichštejna zůstal vlastníkem žďárského panství až do své smrti roku 1636. Dědicem ditrichštejnského fideikomisu se stal jeho synovec Maxmilián z Ditrichštejna.

¹³⁰ Hamry neboli samokovy jsou dílny, ve kterých se kuje železo a tepou se kovy, například ocel, měď, mosaz. Podle toho rozeznáváme například železné hamry. V některých případech se slovo „hamry“ stalo názvem určité lokality. Například Hamry nad Sázavou (viz. výše).

¹³¹ Kromě úprav areálu bývalého žďárského kláštera probíhala v letech 1611–1619 přestavba mikulovského zámku, v letech 1615–1618 byla realizována výstavba jeho biskupské rezidence v Brně. Kardinálova stavební činnost přivedla na Moravu řadu umělců, především z Itálie. P. BALCÁREK, *Kardinál František z Ditrichštejna (1570–1636)*, s. 35–36 a 105.

¹³² Tamtéž, s. 17.

¹³³ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 241.

2. Obnovení žďárského kláštera

Shrňme výše řečené: roku 1614 uznal cisterciácký řádový generál Mikuláš Boucherat¹³⁴ přivtělení statků žďárského kláštera ke stolním statkům olomouckého biskupství a zbavil jeho držitele povinnosti vydržovat v něm mnichy. Již roku 1616 se bývalé klášterní panství stalo soukromým majetkem kardinála Ditrichštejna, který náhradou za něj připojil ke statkům olomouckého biskupství své chropyňské panství.¹³⁵

Myšlenka obnovit žďárský cisterciácký klášter se objevila v pobělohorské době, která probíhala ve znamení restitucí církevního majetku a práv. Nelze ale říci, že by se před bělohorskými událostmi a s nimi spojenou změnou společenské situace na bývalý žďárský klášter zapomnělo. Řádové struktury se s jeho zrušením vyrovnávaly nesnadno a Ditrichštejnovo počínání bylo vnímáno ze strany cisterciáků jako „*akt násilí, jehož se dopustil mocný kardinál na slabém řádě.*“¹³⁶ Uskutečnění obnovy cisterciáckého konventu a navrácení jeho majetku do rukou cisterciáků se chopil, ještě za života kardinála Františka z Ditrichštejna, Jan Greifenfels z Pilsenburka, který byl od roku 1634 generálním vikářem a vizitátorem české provincie.¹³⁷ Kardinál však 19. září 1636 zemřel a jednání později pokračovala s dědicem ditrichštejnských majetků, jeho synovcem Maxmiliánem z Ditrichštejna. Greifenfels nechtěl nic ponechat náhodě a rozeslal hned 17. listopadu 1636 žádosti k císaři Ferdinandovi II. a papežskému nunciovi Malatestovi Baglionimu, aby podpořili jeho záměr a přiklonili se v této věci na stranu cisterciáckého řádu. Velehradský a zbraslavský opat také informoval o situaci římského řádového generálního prokurátora Hilariona Raenatiho, který měl u papeže Urbana VIII. dosáhnout vydání speciálního breve k vydání žďárských statků do rukou řádu. Raenatiho odpověď ze 14. května následujícího roku byla pro Greifenfelse špatnou zprávou. Generální prokurátor psal, že nemá naději na opětovné získání Žďáru, přičemž poukazoval na obtížnost dosáhnout u papeže vydání

¹³⁴ MZA Brno, E 8, sign. 203. A 188 (27. března 1615, Brno) – Kapitula u sv. Petra v Brně vidimuje na žádost kardinála Ditrichštejna listinu z 17. října 1614 (Tusculum) a 4. září 1613 (Cîteaux), podle které řád schvaluje připojení žďárských statků ke stolním statkům olomouckého biskupství. Latinsky, složka o šesti listech.

¹³⁵ Porovnej: Rudolf HURT, *Obnovení cisterciáckého kláštera ve Žďáře*, in: Od Horácka k Podyjí, Znojmo-Tišnov-Moravský Krumlov 1931–1932, s. 98, dále jen: R. HURT, *Obnovení kláštera*; O. CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, s. 148–153; M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru I*, s. 235–241.

¹³⁶ R. HURT, *Obnovení kláštera*, s. 98.

¹³⁷ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru II*, s. 19.

breve a poukázal na to, že by papež s velkou pravděpodobností odkázal na řešení problému právní cestou.¹³⁸

16. prosince 1636 se opat Greifenfels setkal s Maxmiliánem z Ditrichštejna v jeho brněnském paláci. Kníže odmítl narušit ditrichštejnský fideikomis a zamítl myšlenku postoupení bývalých klášterních statků zpět cisterciáckému řádu.

O dva roky později se Greifenfels při svém pobytu v Praze v české dvorské kanceláři dozvěděl, že Maxmilián z Ditrichštejna žádá císaře o povolení odprodat z rodového fideikomisu statky v hodnotě 300.000 zlatých, které potřeboval k zaplacení dluhů po strýci.¹³⁹ To byla ta správná chvíle pro rozhovor mezi Greifenfelsem a majitelem kdysi cisterciáckých majetků. Smlouva o zpětné koupi žďárského statku do rukou cisterciáckého řádu byla s Maxmiliánem z Ditrichštejna uzavřena 29. září 1638 v Brně,¹⁴⁰ poté, co císař 29. července povolil Ditrichštejnovi prodej majetku z fideikomisu.¹⁴¹ Maxmilián tak porušil představu svého strýce o nedělitelnosti rodového majetku Ditrichštejnů a narušil celistvost rodového fideikomisu, jež František z Ditrichštejna vybudoval.

Ve smlouvě jsou jmenovitě vypsány všechny vesnice a usedlosti, které patří ke žďárskému panství a také dům v Brně, který patřil ke žďárským statkům. Dále jsou zdůrazněny všechny ostatní předměty kupní smlouvy. V první řadě jde o instituce, s nimiž je spojena správa klášterních statků, jde o farnosti, soudní pravomoc, správcovské a šafářské dvory. Vyjmenovány jsou také hospodářské objekty nacházející se na žďárských statcích, například vinné šenky s příslušenstvím, hamry, mlýny, pivovary, sádky a další. V textu jsou zmíněni také všichni usedlí i neusedlí poddaní žďárského panství a jejich povinnosti¹⁴² a dávky. Stručně je popsáno také přírodní bohatství panství, obdělané i neobdělané polnosti, zahrady, louky, pastviny, háje a křoviny, stojaté a tekoucí vody a lesy určené k honitbě.¹⁴³ Jedná se tedy o typickou listinu, která podle dobového úzu uvádí všechny náležitosti daného

¹³⁸ Srovnej: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.*, s. 21; R. HURT, *Obnovení kláštera*, s. 99; O. STEINBACH, *Sammlung I*, s. 268–269.

¹³⁹ Více k tomu: R. HURT, *Obnovení kláštera*, s. 98–99.

¹⁴⁰ Jedná se o německý originál. Byly na něm přivěšené pečete Maxmiliána z Ditrichštejna, Jana Greifenfelse z Pilsenburka a svědků, rady knížete Ditrichštejna Šimona Kratzera ze Schönsberku a zemského místopísaře markrabství moravského Jindřicha Schwaba ze Salbergu. MZA Brno, E 8, sign. 197. A 182 (29. 9. 1638, Brno).

¹⁴¹ R. HURT, *Obnovení kláštera*, s. 100.

¹⁴² „..., wie auch ihrer, der Unterthanen, schuldigen Pferd-, Hand- und Fuessroboten, Diensten und Pflichten.“ MZA Brno, E 8, sign. 197. A 182.

¹⁴³ „..., sambt der ganzen Wildbahn, Jagten, hohen, rot- und Schwarzen Wüld, Rehe, Haasen, und Fuchsfang, allem Waidwerk, wülder Hüener- und Voglfang, ...“ Tamtéž.

panství. Cena žďárských statků byla stanovena na 146.000 zlatých rýnských, přičemž „jeden zlatý se počítal po šedesáti krejcarech a jeden krejcar po čtyřech fenicích.“¹⁴⁴

Poté, co se Greifenfelsovi podařilo dosáhnout svolení Maxmiliána z Ditrichštejna s prodejem panství, musel získat hotovost, protože kníže nechtěl pochopitelně vydat statky dříve, než bude většina kupní ceny splacena. Zde, vlastně ještě před převzetím žďárského kláštera do svých rukou, narazil odhodlaný opat na první finanční komplikace. V nesnadné situaci probíhající třicetileté války se mu nedařilo najít nikoho, kdo by mu tak velkou sumu půjčil. Nakonec vymyslel jiné řešení a obrátil se na Karla Eusebia z Lichtenštejna, jenž měl za pevný roční plat v zástavě město Hustopeče, vsi Starovice a Starovičky od brněnského kláštera cisterciáček na Starém Brně a vsi Přítluky od velehradského kláštera. Ze smlouvy mezi bratry Karlem, Maxmiliánem a Gundakerem z Lichtenštejna a cisterciáckým řádem z 28. srpna 1617 plynulo, že držitelé těchto statků mají brněnskému konventu platit roční důchod ve výši 3.153 zl. moravských a 4 groše, velehradskému klášteru pak ročně 1.846 zl. moravských a 26 grošů.¹⁴⁵ Greifenfels nabídl Karlu Eusebiovi z Lichtenštejna, aby se vyplatil z těchto důchodů složením odpovídající částky, která činila 97.225 zl. a 10 kr. S touto částkou počítal jako se základem ke koupi žďárského kláštera.¹⁴⁶ Když kníže z Lichtenštejna po zásahu zemského hejtmána Julia hraběte ze Salmu a nejvyššího zemského komorníka Pavla Kryštofa hraběte z Lichtenštejna ustoupil od podmínky, že se brněnský i velehradský klášter zřekne čekacího práva na zmíněné statky pro případ, že by vymřela mužská linie Karla z Lichtenštejna či jeho bratří, stála dohodě v cestě abatyše brněnského konventu, která pochopitelně nechtěla přijít o pravidelný příjem vlastního kláštera. Souhlas Anny Ammonové získal Greifenfels nátlakem.¹⁴⁷ Smlouva byla uzavřena 9. prosince 1638, krátce poté, co transakci schválil 1. prosince císař Ferdinand III.¹⁴⁸

¹⁴⁴ „ein Gulden per sechzig Kreizer und den Kreizer per vier Pfenig gereitet.“ MZA Brno, E 8, sign. 197. A 182.

¹⁴⁵ R. HURT, *Obnovení kláštera*, s. 100.

¹⁴⁶ Porovnej: R. HURT, *Obnovení kláštera*, s. 100–101; o dohodě s Karlem z Lichtenštejna je zpětně zmínka v závěrech z provinciální kapituly, která se konala roku 1648 v Praze: „Cum census monasteriis Wellehradensis et Reginae Brunae a Principe Carolo de Liechtenstein debitus in monasterium Zarense sit translatus, juxta conventionem inter dictum Principem et R^{mm}D^m Vicarium Generalem de Caesaro consensu factam, tenebitur Monasterium Zarense praefatum annuum censum duobus praenominatis monasteriis deponere tamdiu, quamdiu linea masculini sexus Principum de Liechtenstein legitimo thoro producta extincta non fuerit. Quam ubi extingui contigerit, cum dicta monasteria dominia sua Auspitz et Prizikan receperint, census hic ad monasterium Aularegense transferre debet, ita ut 3000 fl. Moravorum monasterio Aularegensi et 2000 fl. Morav. pro Ordinis Seminario de Zarensi monasterio quotannis deponantur, tamdiu, quamdiu capitale depositum non fuerit de eiusdem monasterii Zarensis proventibus.“ Viz *Cistercienser Chronik* 22, Ed. Philibert PANTHÖLZL, 1910, s. 167–168; Srovnej s: SOA Litoměřice, CO, karton č. 308, sign. 1724.2.10, fol. 6–7.

¹⁴⁷ Jan Greifenfels vedl ohledně odprodeje obcí Hustopeče, Starovice a Starovičky korespondenci s abatyší brněnského kláštera Annou Amonnovou a také ji kvůli této věci osobně navštívil, aby ji o nutnosti majetkové transakce přesvědčil a ubezpečil ji, že brněnský klášter nebude nijak poškozen. Z korespondence opata Jana

18. března 1642 potvrdil Karel Eusebius kníže z Lichtenštejna, že obdržel stvrzenku vyhotovenou 30. prosince 1641, ve které Jan Greifenfels a abatyše brněnského kláštera Judita Iglavská dosvědčují, že knížata z Lichtenštejna platila na základě smlouvy uzavřené 25. srpna 1617 až do sv. Michala roku 1638 velehradskému klášteru ročně 1.846 zl. moravských a 26 grošů a brněnskému klášteru 3.153 zl. moravských a 4 groše. Od té doby, co Karel Eusebius z Lichtenštejna převzal za cisterciácký řád závazek zaplatit Maxmiliánu z Ditrichštejna za žďárské panství 97.225 zl. a 10 kr., nebyl povinen zmíněné důchody nadále platit.¹⁴⁹

Další obnos si Greifenfels půjčil od klášterů české cisterciácké provincie. Řádové finance ale nemohly pokrýt, vzhledem ke špatné finanční situaci klášterů, celou zbývající potřebnou částku a Greifenfels byl nucen uchýlit se k půjčkám od šlechty, světského duchovenstva i ostatních řeholních řádů.¹⁵⁰

Ke 3. únoru 1639 je datována listina Maxmiliána z Ditrichštejna,¹⁵¹ ve které kníže potvrzuje, že mu opat Greifenfels zaplatil celou částku 146.000 zl. rýnských. Greifenfels vyplatil 96.609 zl. rýnských Maxmiliánovu švagrovi Karlu Eusebiovi z Lichtenštejna, 10.000 moravských tolarů i s úroky Biance Polyxeně hraběnce z Collalto, 2.000 zl. rýnských převorovi u sv. Tomáše v Brně a zbylou část pak přímo kardinálovu dědicovi. Jan Greifenfels z Pilsenburka vystupuje ve smlouvách jako „*der hochwürdige in Gott geistliche Herr, Herr Johann Greifenfels von Pilßenberg, deß heyligen Cistercienser Ordenß beyder Stift undt Closter Königsahl undt Welehradt Vicarium Generalem undt Visitatorn durch daß Königreich Böhaimb undt deßen incorporirte Länder.*“¹⁵² Jde o plnou titulaturu cisterciáckého vikáře znějící „*vysoce důstojný v Bohu zbožný pán, pán Jan Greifenfels z Pilsenburka, generální vikář a vizitátor svatého cisterciáckého řádu v Království českém a přivtělených zemích, opat klášterů Zbraslav a Velehrad.*“

Greifenfelse Anně Amonnové: „*Liebste Jüingfrau Tochter, weyll ich aufs Brünn werde komme, so werde ich noch müntlich mit ihnen von bewußten Sachen reden, welche so weit kommen, daß eß nicht anders sein kan; Sie werden daran kein Schaden leyden, ich will es vor Gott und vor den gantzen welt verantwortten ...*“ SOA Litoměřice, CO, karton č. 308, sign. 1724.2.10, fol. 5 (4. prosince 1638).

¹⁴⁸ Rudolf HURT, *Obnovení kláštera*, s. 101.

¹⁴⁹ MZA Brno, E 8, sign. 204. A 189 (18. března 1642, Valtice).

¹⁵⁰ Z pozdějších účtů kláštera je patrné, že rozmanitost a počet dlužníků byl velký. O tom více v jedné z následujících kapitol Splácení dluhů.

¹⁵¹ Německý originál s pečetí vydavatele. MZA Brno, E 8, sign. 198. A 183 (3. února 1639, Vídeň).

¹⁵² Německý originál. MZA Brno, E 8, sign. 197. A 182 (29. září 1638, Brno).

2.1 Složitá cesta ke zvolení Benedikta Zaunmüllera

„Das folgende Jahr 1639 kam Herr Abt Greifenfels selbst auf Saar, und übernahm aus den Händen der fürstlichen Deputirten den Besitz der Güter, und des Orts, so wie aus den Händen des P. Antonius Schnetlagen letzten Quardianus zu Saar die Kirchen- und Konventsschlüssel, darauf sich der P. Quardian samt den Seinigen auf Bremsir überzog.“¹⁵³

2.1.1 Jan Greifenfels – opat plný optimismu

Prvním opatem obnoveného žďárského kláštera se stal Jan Greifenfels z Pilsenburka (29. 9. 1638 – 8. 3. 1650),¹⁵⁴ také opat velehradského a sedleckého kláštera. Klíče od kostela a klášterních budov mu předal odcházející františkánský kvadrián Antonín Schnetlagen.¹⁵⁵

Jan Greifenfels byl řeholním prostředím ovlivněn od útlého věku, jeho otec pracoval jako úředník tišnovského kláštera cisterciáček Porta Coeli. Za jeho rozhodnutím vstoupit do řádu stojí zřejmě i vliv osobnosti jeho staršího bratra Samuela, který byl kvadriánem kapucínského kláštera v Praze, a jeho příbuzné Anny Skřinižské z Pilsenburka,¹⁵⁶ jež se roku 1624 stala abatyší tišnovského kláštera. Greifenfelsův noviciát ve zbraslavském klášteře prodloužily na několik let události kolem českého povstání. Více zpráv o něm máme od roku 1626, kdy přijal hodnost sedleckého opata.¹⁵⁷ Po dvou letech Greifenfelsova působení v čele sedleckého konventu, 9. července 1628, schvaluje a potvrzuje generál cisterciáckého řádu Petr Nivelles jeho zvolení sedleckým opatem.¹⁵⁸ Téhož roku je opat Greifenfels povolán do čela

¹⁵³ Otto STEINBACH, *Sammlung I*, s. 271.

¹⁵⁴ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru II*, s. 332.

¹⁵⁵ Františkány pozval na žďárské panství kardinál František z Ditrichštejna, který se obával veřejné nevole kvůli tomu, že klášter zrušil. První františkáni přišli do Žďáru po kapitule konané v Brně roku 1611. Upravili si pro sebe částečně zbořený cisterciácký konvent a jako konvent také užívali část prelatury. Františkáni byli žebravým řádem, Ditrichštejn měl tedy o něco volnější ruku v hospodářských otázkách. Hospodářem žďárského kláštera byl Šimon Kratzer. Srovnej: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru II*, s. 26–27; A. PLICHTA, *Klášter na hranicích*, s. 50–51.

¹⁵⁶ Anna Skřinižská stála v čele kláštera Porta Coeli v Předklášteří u Tišnova v letech 1625–1653. <http://www.ork.cz/content/rozhovor-se-sestrickami-z-porta-coeli> (7. 5. 2010).

¹⁵⁷ Sedlecký klášter patřil před husitskými válkami k nejbohatším českým klášterům, v 15. století ale ztratil většinu svých statků, roku 1421 byl vypálen husity, od husitských válek byl ve špatném hospodářském stavu. V polovině 16. století se v Sedleci začal výrazněji projevovat úpadek řeholního života. Proto Greifenfels neváhal hodnost sedleckého opata s nadšením. Zmínky o tíživých poměrech v klášteře můžeme vyčíst z jeho korespondence. Více: R. HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě*, s. 256–257; P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, s. 331. Více *Sedlec: historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700*. Ed. Radka LOMIČKOVÁ, Praha 2009, s. 284–285.

¹⁵⁸ Potvrzení rádoého generála bylo vyhotoveno na žádost opata Greifenfelse. MZA Brno, E 8, karton č. 4, sign. 229. C 41 (9. červenec 1628).

velehradských cisterciáků, sedleckým opatem zůstává i nadále. 15. července 1628 jej řádový generál Petr Nivelles jmenoval, na základě císařovy zprávy o nepořádkách v cisterciáckých klášterech ve Slezsku, na Moravě a obojí Lužici, spolu se zbraslavským opatem Uratem (Vratem) a neuzelským opatem Hugem Stimmerem mimořádným komisařem a visitátorem klášterů v těchto oblastech.¹⁵⁹ Roku 1633 umírá generální vikář a vizitátor Jiří Urat, Jan Greifenfels ho nahrazuje na pozici opata zbraslavského a oseckého.¹⁶⁰

Žďárský klášter byl neprodleně po navrácení do rukou cisterciáků obsazen novým konventem. Tomu se poměrně podrobně věnuje ve svém spise *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten* poslední žďárský opat Otto Steinbach z Kranichsteinu, který uvádí nově příchozí řeholníky jmenovitě i s jejich bývalým působištěm, případně funkcí, kterou v klášteře zastávali.¹⁶¹ Celkem Steinbach uvádí 42 řeholníků, včetně laických bratrů. Celkem sedmnáct členů nového žďárského konventu přišlo z Velehradu, devět mnichů bylo posláno ze Zbraslavi, po čtyřech přišli bratři z Oseka a Vyššího Brodu, tři bratři působili před příchodem do žďárského kláštera v Sedlci a jeden v Neuzelle. Pouze u čtyř jmen bratří není uvedeno předchozí působiště, zřejmě se jedná o novice. Steinbach uvádí vysoký počet řeholníků, v této době bývaly totiž cisterciácké komunity obnovovány s dvanáctičlenným i menším konventem. Zřejmě všichni řeholníci, které Steinbach jmenuje, nepobývali v klášteře současně. Někteří se s největší pravděpodobností po čase vrátili do klášterů, ze kterých byli vysláni, někteří působili ve farní správě na žďárském panství.¹⁶² Navíc všichni Steinbachem jmenovaní zřejmě nepřišli do kláštera hned roku 1638, můžeme to vyvodit z dat, která jsou uváděna za jednotlivými jmény. To je velmi zajímavé a typické pro dobovou situaci řádu, kdy je možná reforma stávajícího konventu jen pomocí z vnějších zdrojů. Na druhou stranu je

¹⁵⁹ Porovnej: MZA Brno, E 8, sign. 196. A 181 (15. července 1628, Cîteaux); R.HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě*, s. 252–256.

¹⁶⁰ Císař Ferdinand II. potvrzuje na žádost velehradského opata Jana Greifenfelse jeho volbu opatem zbraslavským a oseckým. MZA Brno, E 8, karton č. 4, sign. 232. C 44 (30. dubna 1634, Vídeň).

¹⁶¹ Množství údajů se u jednotlivých řeholníků liší, Steinbach pravděpodobně zaznamenal to, co se mu podařilo k jednotlivým členům konventu dohledat v klášterním archivu, patrně v klášterním nekrologiu. Ovšem záleží jistě také na tom, jaké „řeholní kariéry“ tito mniši dosáhli. Jeho zápisky vypadají například takto: „*Matthäus Stefen Profesz zu Ossegg, kam im Jahre 1639 auf Saar, wurde Novitzmeister, dan Oberer, letztlich aber im Jahre 1642. da der Probste oder Veichtvater des Frauenstifts zu Tischnowitz, von einem schwedischen Soldaten auf der Reise bey Austerlitz todsgeschossen worden, - als dessen Nachfolger auf Tischnowitz verschicket.*“ Dále „*Johann Salix von Felberthal Prof. zu Wellehrad, 1639 Pfarrer zu Zwole, und zugleich Seelfolger zu Daubrawnik, Straschkow und Morawetz, wurde im J. 1650 zum Abten von Wellehrad erwählt.*“ Jinde např. „*Georg Lassota Prof. zu Königsaal, war 1639 Oberer des Saarer Stifts.*“, dále „*Georg von Königsaal 1639 Küchenmeister.*“ nebo „*Paul Horžínka Prof. zu Wellehrad.*“ Více srovnej Otto STEINBACH, *Sammlung I*, s. 271–274.

¹⁶² Např. „*Johann Salix von Felberthal, ..., 1639 Pfarrer zu Zwole*“, „*Martin Geržabek, ..., 1650 Pfarrer zu Bobrowa und Zwole*“, „*Bartholomäus Ferreus, ..., 1652 Pfarrer in der Stadt Saar*“, a další. Tamtéž.

příznačné, že k obrodě patrně stačili cisterciáci česko-moravsko-lužického vikariátu, tedy že nebylo třeba cisterciáků z Bavorska či Frank, jak tomu bývalo jinde.

Greifenfelsova úloha opata ve žďárském klášteře byla obtížná a vyčerpávající, a to nejen kvůli špatné hospodářské situaci kláštera, jenž se bezprostředně po své obnově musel začít vypořádávat s dluhem, který na něm ležel. Greifenfels musel být velice optimistický a odhodlaný člověk, když se chopil nesnadného úkolu obnovy žďárského kláštera a postavil se v jeho čelo v době, kdy byly poměry zhoršeny probíhající třicetiletou válkou. Nesnadný úkol naložil na svá bedra také na postu opata velehradského, kde se pustil za obtížných finančních podmínek do obnovy konventních budov a většího kostela.¹⁶³

Plně se válka dotkla žďárského kláštera roku 1642. Po smrti generála Banéra se stal velitelem švédského vojska Leonard Torstenson, jemuž vítězství nad císařským vojskem u Svídnice 1. června téhož roku otevřelo cestu na Moravu.¹⁶⁴ 13. června byl nepřátelskými silami přepaden samotný klášter, kostel i obytné budovy byly vydrancovány. Lupiči byli naštěstí, v okamžiku kdy už byli připraveni založit požár, zahnáni.¹⁶⁵ Švédové se stali postrachem Žďáru a jeho okolí. Vesnice zůstaly pusté, vylidněné a vypleněné, většina z nich se proměnila ve spáleniště.¹⁶⁶ Řeholníci i poddaní se od tohoto dne skrývali v okolních lesích a roklích tehdy nepřístupné Žákovy hory.¹⁶⁷ Válka odřízla žďárský klášter od zdrojů pomoci a zkomplikovala tak splácení dluhů. Po březnové bitvě u Jankova roku 1645 překročila švédská armáda hranice západních Čech a zahájila tažení na Vídeň. Táhla přes Jihlavu, Znojmo a Mikulov dále do Dolního Rakouska,¹⁶⁸ na této trase se rozkládaly i statky žďárského kláštera.

¹⁶³ Greifenfels později hodnotil některé své aktivity ve velehradském klášteře jako výsledky svého mladického nadšení a kvapného rozhodování. Při obnově klášterních budov mimo to počítal s vidinou pomoci císařského dvora. Rudolf HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I (1205–1660)*, s. 257–259.

¹⁶⁴ Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy 2*, s. 110–111.

¹⁶⁵ „Den 13. Juni wurde auch das Kloster von einem feindlichen Haufen überfallen, geistliche und weltliche Einwohner gemishandelt, und die Kirche samt andern Wohnungen geplündert, zum Glück aber die Räuber, eben da sie bereit waren Feuer anzulegen, von einigen versammelten Beuten verjagt.“ Otto STEINBACH, *Sammlung I.*, s. 275; V roce 2007 byla mimochodem v kostele na pravé stěně před hlavním oltářem odkryta freska, která byla zřejmě poničena Švédy za třicetileté války. Je na ní zachycen Boček z Obřan před Pannou Marií, který drží v ruce model klášterního kostela, za Bočkem z Obřan jsou pak vyobrazeni jeho potomci, mezi kterými by měl být i český král Jiří z Poděbrad. Freska vznikla pravděpodobně krátce po husitských válkách, kdy byl klášter obnovován právě Jiřím z Poděbrad. V současné době je freska zrestaurovaná a zakonzervovaná. Viz. příloha č. I.

¹⁶⁶ „Dagegen lagen alle umliegenden Dörfer öde, entvölkert, geplündert, und und größtentheils in traurige Brandstätte verwandelt.“ Tamtéž, s. 276.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 275–276. Steinbach věnuje ve svém spisu poměrně značnou pozornost událostem třicetileté války, a to i těm, které se přímo nedotkly žďárského kláštera. Zmiňuje se například o dobytí Olomouce či o vzpurných Valaších, kteří se počátkem roku 1644 přidali ke Švédům; Žákova Hora („Schülerberg“) je výrazným vrcholem současné CHKO Žďárské vrchy, dodnes ji kryje neudržovaný prales. Nachází se asi 20 km severovýchodně od Žďáru nad Sázavou.

¹⁶⁸ Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy 2*, s. 111.

V dalších letech zůstaly klášterní budovy v troskách, byly prováděny jen nejnnutnější opravy obytných a hospodářských budov. Klášter si rozsáhlejší opravy nemohl dovolit, neboť neměl dostatek financí ani na splácení dluhů a byl odkázán na pomoc české provincie.

Greifenfels nemohl být svému konventu neustále nablízku, jednak musel spravovat i ostatní kláštery, v jejichž čele stál,¹⁶⁹ jednak poměrně často cestoval,¹⁷⁰ což bylo s ohledem na funkce, které zastával, pochopitelné. 30. dubna 1634 potvrdil císař Ferdinand II., po smrti opata a generálního vikáře a vizitátora Jiřího Urata (Vrata), volbu Jana Greifenfelse opatem zbraslavským a oseckým.¹⁷¹ O dva roky později, 11. března 1636, jej Ferdinand II. jmenoval svým tajným radou.¹⁷² Podle množství „úřadů“, které Greifenfels zastával, můžeme usoudit, že byl velice vytížený. Problémy žďárského kláštera, ačkoliv by se zdálo, že byly na předním místě a v podstatě dopadaly na celou provincii, byly jen jedny z mnoha záležitostí, s nimiž se musel Greifenfels vypořádat.

Jan Greifenfels se snažil řešit hospodářskou situaci klášterů, které spravoval, oživením jejich příjmů podnikáním ve vlastní režii. Na Velehradě se rozhodl především pro osazování starých zpustlých gruntů a pro zřizování nových dvorů. Na tyto dvory zamýšlel využít jako levnou pracovní sílu klášterní poddané, kteří byli ale vyčerpáni vleklou válkou. Zvýšit příjmy měly také v klášterních osadách nově zakládáné krčmy, které měly zabezpečit co největší odběr piva, pálenky a panského vína. Velehradský klášter obchodoval s vínem, pak s obilím a nakonec i s uherským dobytkem, pro nějž hledal odbytiště v Čechách.¹⁷³ V klášterním hospodářství se v této době objevily určité změny, jednak byli stále více, zvláště v období sklizně, do práce zapojováni sami mniši, jednak docházelo k připoutávání poddaných ke klášterní půdě, stejně jako na šlechtických velkostatech.¹⁷⁴ Oživování klášterního

¹⁶⁹ Vedení velehradského kláštera se Greifenfels ujal v prosinci 1628.

¹⁷⁰ Greifenfels se účastnil vizitací a kapitul, což vyplývalo z jeho pozice v českém vikariátu. Steinbach se zmiňuje o jeho pobytech v Praze a Trnavě a také o nesnázích, které opata na jedné z cest potkaly: „*Da indessen der Obersvisitator Greifenfels theils zu Prag, theils zu Tyrnau in Ungarn sich auf hielt, und aller angewendeten Vorsichtigkeit ungeachtet, einstens auf der Reise einem schwedischen Haufen in die Hände fiel, die ihn rein ausplünderten, und zum Abschied tüchtig abgeprügelt hatten.*“, Otto STEINBACH, *Sammlung II.*, s. 276. Podobné osudy měly například i jeptišky Marienthalu a Mariensternu či mniši z Neuzelle, viz Jan ZDICHYNEC, *Ženské kláštery Horní Lužice mezi duchovní a světskou mocí v 16. a 17. století*. Disertační práce FF UK, Praha 2006, s. 360–361.

¹⁷¹ Německý originál opatřený pečeti vydavatele. MZA Brno, E 8, sign. 232. C 44 (30. dubna 1634, Vídeň).

¹⁷² Německý originál opatřený pečeti vydavatele. MZA Brno, E 8, sign. 231. C43 (11. března 1636, Vídeň).

¹⁷³ S obchodem s uherským dobytkem mohou souviset některé cesty opata Greifenfelse, např. cesta do Trnavy roku 1642, kterou připomíná ve svém spise poslední opat žďárského kláštera Otto Steinbach. Otto STEINBACH, *Sammlung I.*, s. 276.

¹⁷⁴ Viz např. Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek ve 2. polovině 17. století: Příspěvek k otázce „druhého nevolnictví“ v Českých zemích*, Praha 1976; I. ČORNEJOVÁ – J. KAŠE – J. MIKULEC – V. VLNAS, *Velké dějiny Zemí Koruny české VIII.*, s. 261–277.

hospodářství nešlo bohužel tak rychle, jak by bylo potřeba (velice pomalu postupovalo například vzdělávání pustých vinic). V této době došlo ke zhoršení poddanských poměrů na velehradských statcích, po vzoru ostatních vrchností nutil opat své poddané, aby mu odprodávali všechny volné přebytky své sklizně. Zároveň se snažil zbrzdit odliv poddaných, proto si klášterní úředníci měli počínat opatrně při udělování výhostných lístků.¹⁷⁵ Podobnou situaci můžeme předpokládat i na statcích žďárského kláštera, kde opat zpočátku přistoupil k zasvěcování mnichů do starostí o hospodářství. Příslušníci kláštera se například museli zapojit do kontroly žňových dávek.¹⁷⁶ Opat byl zřejmě vyčerpan udržením zruinovaného žďárského kláštera a na jeho statcích neměl dostatek prostoru pro rozvinutí svých „reforem“ a ekonomických opatření.

Na podzim roku 1648 Greifenfels onemocněl, počátkem roku 1650 se jeho zdravotní stav při pobytu ve žďárském klášteře výrazně zhoršil, proto 5. května jmenoval svými koadjutory opata vyšebrodského Jiřího Vendschuha (pro klášter zbraslavský, osecký a žďárský) a opata sedleckého Jakuba Martiniho z Brábků (pro klášter velehradský), aby mu pomohli při správě kláštera. Greifenfels zemřel 8. března 1650. 13. března byl pohřben v konventním kostele žďárského kláštera před presbytářem,¹⁷⁷ zřejmě kvůli svému vřelejšímu vztahu právě ke žďárskému opatství. Klášter se v té době nacházel v katastrofální situaci, byl poškozený válkou a byl v nelehké finanční situaci. Také poddaní byli vyčerpaní a nespokojení. V samotném cisterciáckém řádu se objevovaly hlasy volající po odprodání kláštera a umoření všech tíživých dluhů. Jan Greifenfels z Pilsenburka a vůbec celá cisterciácká provincie si naložila očividně na svá bedra nesnadný úkol, jehož výsledek byl zatím v nedohlednu. S následky, které znamenala koupě žďárského panství zpět do rukou cisterciáků, se ale, nejen žďárský konvent, vyrovnával několik desetiletí.

¹⁷⁵ Více o hospodářské situaci velehradského kláštera: Rudolf HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě*, s. 259–278.

¹⁷⁶ M. ZEMEK – A. BARTŮŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II*, s. 31.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 31.

2.1.2 Jakub Martini z Brábků a Hilger Burghoff v čele žďárského kláštera

Dvačtyřicátým opatem žďárského kláštera se stal Jakub Martini z Brábků (18. 11. 1650 – 4. 10. 1653). Tehdejší opat zbraslavský, generální vikář a vizitátor česko-moravskolužického vikariátu převzal Žďár ve velice špatné finanční situaci. Na provinční kapitule, konané 18. listopadu 1650 v Praze, byly ale navzdory tomu umlčeny hlasy volající po odprodeji žďárských statků a rychlém splacení dluhu a bylo rozhodnuto o pokračování v obnově znovunabytého kláštera. Ze statut¹⁷⁸ vzešlých z této kapituly je zřejmé, že zadlužení žďárského kláštera bylo ústředním problémem, který se řešil a dotýkal se všech konventů české cisterciácké provincie. Opaté a abatyše vikariátu byli vyzváni, aby přispěli k umožnění žďárských dluhů. Při této příležitosti bylo připomenuto úsilí jejich předchůdců, kteří přispěli velkou námahou k šíření „svatého řádu“, a byla zdůrazněna dobročinnost a vzájemná podpora jednotlivých členů řádu zejména při zakládání a budování nových klášterů.¹⁷⁹ Dále bylo stanoveno, že vše, co žďárský klášter nashromáždí nad výši svých ročních výdajů, bude použito ke splacení dluhů. Bylo odhadnuto, že by zadlužený klášter mohl za stávající situace, než bude jeho hospodářství lépe zajištěno, platit 7.000 zl. ročně.¹⁸⁰

Na provinciální kapitule roku 1650 byla také ustavena forma správy žďárského konventu a klášterních statků. V silách Jakuba Martiniho z Brábků totiž nebylo spravovat vedle vikariátu ještě dva kláštery, zbraslavský a žďárský. Proto si vybral koadjutora Václava Hubáčka,¹⁸¹ zbraslavského profesu, jehož úkolem bylo spravovat žďárský klášter ve věcech duchovních i světských. Koadjutor Václav pak ve Žďáru neustále pobýval. Proto byl snížen počet žďárských klášterních úředníků světského stavu, stejně jako řeholníků.¹⁸² Právní záležitosti kláštera dostal na starosti Jiří Pescheit.¹⁸³

¹⁷⁸ *Cistercienser Chronik 22*, Ed. Philibert PANHÖLZL, 1910, s. 201–206. Dále jen *CCH 22*.

¹⁷⁹ „*Cum maxima difficultas circa debita monasterium Zarense prementia versetur, Adm. R^{dos} D^{nos} Abbates et Ven. D^{nas} Abbatissas in Domino admonitos et rogatos velimus, ut piissime recordentur, qualiter olim nostri S. Patres et Praedecessores quam operose et laboriose, ut sacrum Ordinem amplificarent, colonias egerint et se invicem charitative adjuverint, ut, quando monasterium aliquod fundendum, acquirendum aut exstruendum, omnes in unum concurrerint et quilibet pro sua possibilitate et proventuum suorum facultate succurrerint ...*“, *CCH 22*, Ed. P. PANHÖLZL, s. 201.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 201. Následně byly určeny částky, kterými jednotlivé kláštery přispějí k zaplacení dluhů, a byly stanoveny podmínky, za kterých těmto klášterům bude poskytnuta částka žďárským klášterem po jeho záchraně splácena. O tom více v následující kapitole Splacení dluhů.

¹⁸¹ „*Coadjutor P. Wenzel Hubatschek ...*“, O. STEINBACH: *Sammlung I.*, s. 278.

¹⁸² Podle ustanovení provinční kapituly bude koadjutorovi k dispozici jeden sluha a bude mu zajištěna strava. Další výdaje (= finanční odměna) budou záležet na generálním vikáři. *CCH 22*, Ed. P. PANHÖLZL, s. 203.

¹⁸³ Srovnej: J. F. SVOBODA: *Žďárský okres*, s. 48; O. STEINBACH: *Sammlung I.*, s. 278.

Situaci Jakuba Martiniho z Brábků, coby generálního vikáře i opata žďárského, zkomplikovala volba nového velehradského opata. Po Janu Greifenfelsovi byl do čela konventu zvolen ctižádostivý Jan Michal Salix,¹⁸⁴ který patřil k největším kritikům zesnulého představeného.¹⁸⁵ Velehradští řeholníci viděli v Janu Greifenfelsovi „vetřelce“, který nikdy nesrostl s velehradským prostředím a který se poslední léta svého života věnoval především péči o žďárský klášter. Nespokojenost s jeho vedením vedla roku 1650 právě k volbě velehradského řeholníka Jana Michala Salixe, přestože provinční vikář Jakub Martini z Brábků se svým asistentem Jiřím Vendschuhem¹⁸⁶ doporučovali Kašpara Jongelina, který nebyl velehradským profesem.¹⁸⁷ Salix si potřeboval získat náklonnost generálního vikáře, proto se zpočátku nestavěl k finanční pomoci žďárskému klášteru odmítavě. Jeho pozdější negativní postoj vůči podpoře žďárského kláštera byl dán také ustavením nového žďárského koadjutora Václava Hubáčka na provinciální kapitule konané roku 1650 v Praze. Koadjutorem měl totiž být podle usnesení předchozí kapituly a podle přání Jana Greifenfelse až do ozdravení kláštera velehradský opat, tedy právě Jan Michal Salix. Napjaté vztahy mezi Salixem a Martinim z Brábků musel korigovat dokonce generální opat cisterciáckého řádu Claudius Vaussin.¹⁸⁸

Jakub Martini z Brábků zemřel 4. října 1653 a žďárský klášter opět zůstal bez opata. Pod svoji správu chtěl Žďár získat již zmiňovaný velehradský opat Jan Michal Salix. Jeho plán ale narazil na nesouhlas Martiniho nástupce Jiřího Junkera,¹⁸⁹ který se jako visitátor a generální vikář české řádové provincie také dožadoval hodnosti žďárského opata. Salix pokračoval ve svém úsilí, udržet si správu žďárského kláštera i nadále, a u řádového generála se ucházel o hodnost generálního vikáře a vizitátora. Této hodnosti nakonec dosáhl, ovšem s omezením pro Moravu a Lužici. Ostatní opaté byli tímto krokem řádového generála pobouřeni, proto byl zakrátko do čela provincie uveden sedlecký opat Hilger Burghoff.

¹⁸⁴ Jan Michal Salix stál v čele velehradského kláštera do roku 1659, kdy byl sesazen. Na jeho místo nastoupil Bartoloměj Ferreus (1659–1672). Srovnej: Milan M. BUBEN: *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích II*, 2. svazek, Praha 2004, s. 240, dále: *Encyklopedie řádů*; R. HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě II (1650-1784)*, Olomouc 1938, s. 19–21.

¹⁸⁵ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK: *Dějiny Žďáru nad Sázavou II.*, s. 33.

¹⁸⁶ Jiří Vendschuh (Wendschuh), devětadvacátý opat vyšebrodského kláštera v letech 1641–1668. Milan M. BUBEN: *Encyklopedie řádů*, s. 263.

¹⁸⁷ R. HURT: *Dějiny Velehradu I*, s. 288.

¹⁸⁸ Claudius (Claude) Vaussin byl generálním opatem cisterciáckého řádu v letech 1643 až 1670. Milan M. BUBEN: *Encyklopedie řádů*, s. 172; Vaussin korigoval majetkové vztahy mezi žďárským a velehradským klášterem v době, kdy v čele velehradského konventu působil Jan Michal Salix. Více je uvedeno v následující kapitole, která se týká hospodářských záležitostí žďárského kláštera.

¹⁸⁹ Jiří Junker (Juncker) byl v letech 1651 až 1654 opatem sedleckým a v letech 1654 až 1684 opatem zbraslavským. Milan M. BUBEN: *Encyklopedie řádů*, s. 191.

V důsledku toho hrozilo de facto rozdělení česko-moravsko-lužického vikariátu na dvě části, když slezské konventy se od tohoto celku oddělily z řady důvodů již dříve.¹⁹⁰

Po Jakubovi Martinim z Brábků tedy stanul v čele žďárského konventu nový generální vikář a vizitátor Hilger Burghoff (1654–1666). Instrument o jeho volbě žďárským opatem nese datum 24. 2. 1656,¹⁹¹ nicméně jako generální vikář a vizitátor spravoval klášter již od roku 1654. Hilger Burghoff byl zároveň v letech 1654–1666 opatem sedleckým a také opatem skalickým.¹⁹² Předtím, než zastával funkci generálního vikáře a vizitátora české cisterciácké provincie, byl superiorem cisterciáckého semináře sv. Bernarda v Praze.¹⁹³ Generálním vikářem cisterciáckého řádu v Čechách, v obojí Lužici a na Moravě byl Burghoff potvrzen řádovým generálem Claudiem Vaussinem 15. listopadu 1655. Vaussin při této příležitosti zmiňuje, že velehradský a cikadorský opat Jan Salix, kterému byla doposud svěřena správa lužických a moravských klášterů, je příliš zaneprázdněn, než aby mohl v této činnosti pokračovat.¹⁹⁴ Nicméně Hilger Burghoff se stejně jako jeho předchůdce potýkal s problematickým Janem Salixem ohledně žďárských záležitostí i nadále. Velehradský opat byl nakonec roku 1668 sesazen. Hilger Burghoff zemřel 7. září a byl pochován v opatské kryptě v konventním kostele žďárského kláštera.¹⁹⁵

2.1.3 Opuštěný opatský stolec v letech 1666 – 1676

Doba sedisvakance na žďárském opatském stolci patří k těm údobím v dějinách kláštera, kterým dosud nebyla věnována v historiografii větší pozornost. Metoděj Zemek se ve svých *Dějínách Žďáru nad Sázavou II* dotýká působení Jakuba Martiniho z Brábků a Hilgera Burghoffa v čele žďárského kláštera, následující desetileté období ale přeskakuje a v dalších kapitolách se věnuje až hospodářskému upevnění kláštera za opatů Benedikta Zaunmüllera (22. 10. 1676 – 12. 7. 1691) a Edmunda Wagnera (16. 10. 1691 – 7. 3. 1705).

¹⁹⁰ Viz Heinrich GRÜGER, *Ursachen und Folgen der Trennung Schlesiens von der Ordensprovinz Böhmen*, Cîteaux 27, 1976, 29–55.

¹⁹¹ Pravděpodobně se jedná o originál. Dokument je psaný latinsky, jeho závěr je ustřižen. MZA Brno, E 8, sign. 392. C 48 (Praha, 24. 2. 1656). Viz příloha č. III.

¹⁹² Cisterciácký konvent v Klášterní Skalici mezi léty 1653 až 1690 zanikl a skalická cisterciácká komunita byla přičleněna ke klášteru v Sedlci. Po roce 1690 byl skalický klášter sedleckým opatem Janem Sopkem obnoven. K jeho konečnému zániku došlo za vlády Josefa II. roku 1783. Srovnej: P. VLČEK – P. SOMMER – D. FOLTÝN: *Encyklopedie českých klášterů*, s. 300–301; *800 let kláštera Osek: jubilejní sborník*. Ed. Milan HOLENDA, Osek 1996, s. 64–66.

¹⁹³ Jan ZDICHYNEC: *Vztahy sedleckých opatů a profesů k hornolužickým cisterciáckám v 17.–18. století, in Sedlec: historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700*. Ed. Radka LOMIČKOVÁ, Praha 2009, s. 284–285.

¹⁹⁴ Potvrzovací listina v latinském originálu, pečeť nedochována. MZA Brno, E 8, karton č. 4, sign. 234. C 46 (15. listopadu 1655, Cîteaux).

¹⁹⁵ J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 49.

Tomuto období nevěnuje velkou pozornost ve svém díle ani poslední opat žďárského kláštera Otto Steinbach, který vše podstatné vyjádřil v jediném následujícím odstavci. „*Devět let pod dohledem výše zmíněných administrátorů uplynulo, aniž by se přihodilo něco zvláštního, dluhy byly mezitím z velké části jak penězi, tak i jinými prostředky, splaceny, a dvanáctičlenný žďárský konvent obdržel konečně roku 1676 zeměpanské svolení přikročit k volbě vlastního opata.*“¹⁹⁶

Po smrti Hilgera Burghoffa se stal generálním vikářem a vizitátorem české řádové provincie Vavřinec Scipio,¹⁹⁷ který ale nebyl na rozdíl od svých předchůdců zvolen do čela žďárského kláštera. K dalšímu vývoji ve Žďáře se vyjádřila provinciální kapitula konaná od 6. října 1666 v Praze. Kapitula, která by ráda vyhověla přání žďárských řeholníků zvolit nového opata a která poznamenala, že počet profesů ve Žďáře by k jeho výběru stačil, nemohla po důkladném zvážení situace s tímto krokem souhlasit.¹⁹⁸ Bylo zřejmé, že ve Žďáru zatím nebylo možné udržet celý konvent i s opatem. Podle rozhodnutí kapituly by volba nového žďárského opata byla v rozporu se snahou splatit jeho dluhy, z nichž dosud nebyl zaplacen ani halěř a které vzrostly přes samotnou hodnotu kláštera.¹⁹⁹ Usnesení kapituly z roku 1666 otevírá desetileté období, kdy byl žďárský klášter bez vlastního opata pod správou administrátorů.

Administrátory byli na pět let stanoveni sedlecký opat Vojtěch Gams a velehradský opat Bartoloměj Ferreus. V klášteře mělo být prozatím deset mnichů a převor.²⁰⁰ Právě jim patřila poslední slova vyjádření kapituly: „*Je proto nutné, abyste ve své zdrženlivosti ovládali*

¹⁹⁶ „*Neun Jahre verstrichen unter der Aufsicht oben erwähnter Herren Administratoren, ohne daß sich etwas Merkwürdiges zugetragen hätte, die Schulden wurden indeßen großen Theils sowohl mit Geld als Geldwerth getilget, und das in zwölf Personen bestehende Saarer Konvent erhielt endlich im Jahr 1676 die landesfürstliche Erlaubniß zur Wahl eines eigenen Abtens zuschreiben.*“ O. STEINBACH: *Sammlung I*, s. 283.

¹⁹⁷ Srovnej: Vavřinec Knittel zvaný Scipio byl v letech 1650 až 1691 v pořadí třicátým opatem oseckého kláštera. Byl prvním opatem poté, co byl v letech 1580 až 1626 osecký klášter mensálním statkem pražského biskupství a poté co byl následně v letech 1626 až 1650 pod správou řádových vizitátorů Jiřího Urata (Vrata) a Jana Greifenfelse z Pilsenburka. Milan M. BUBEN: *Encyklopedie řádů*, s. 228; *800 let kláštera Osek*. Red. Milan HOLENDA, s. 66.

¹⁹⁸ „*In publica conventus provincialis sessione exhibitum est nobis scriptum quoddam, quo desiderium vestrum de eligendo novo Abbate Zarenisi manifestastis; et licet Venerab. Conventus quoad numerum Professorum ad eligendum sufficiens et nos quoque infrascripti vobis libenter proprium Abbatem ex corde faveamus; ubi autem Zarenensis monasterii statum penitus considerassemus et debitorum magnitudinem examinassemus, clarissima impossibilitas et manifesta repugnantia visa est, ut nimirum proprius Abbas et conventus formatus ibidem maneat et tam enormia debita insimul solvantur.*“ CCH 22, Ed. P. PANHÖLZL, s. 335.

¹⁹⁹ „*Quia, quod monasterium Zarense ab Ordine emptum, non solum nec obulus solutus, sed ultra ipsum monasterii valorem debita aucta conspiciuntur, ...*“ CCH 22, Ed. P. PANHÖLZL, s. 335.

²⁰⁰ J. F. SVOBODA: *Žďárský okres*, s. 49.

své duše modlící se k Pánu Bohu, aby plody země a Vašeho hospodářství vedly k tomu, aby se váš dům vzbudil a mohl dospět do lepšího stavu.“²⁰¹

Roku 1672 se konala právě ve žďárském klášteře další provinciální kapitula česko-moravsko-lužického vikariátu. I to naznačuje význam, jež osudům žďárského kláštera cisterciáci českých zemí přikládali. Bylo zjištěno, že splácení žďárských dluhů zdárně pokračuje a administrace byla prodloužena na dalších pět let. Koadjutorem žďárského kláštera byl jmenován jeho převor, budoucí žďárský opat Edmund Wagner.²⁰² Téměř deset let byla tedy vyloučena možnost volby vlastního opata. Cílem bylo umořit zbytek žďárských dluhů, jež vznikly při koupi žďárských statků roku 1638 zpět do rukou cisterciáckého řádu, a stabilizovat hospodářskou situaci kláštera.

„Quaedam puncta bene consideranda circa M[o]n[aste]rium Zarense in puncto Electionis alicuique privati Praelati, qui praeter Reditus Zarenenses non habet aliud M[o]n[aste]rium penes neque alia extraordinaria media se suamque aulam sustentandi.“²⁰³

Touto větou začíná šestistránkový dokument čítající celkem dvaadvacet bodů, jež se týkají otázky volby představeného ve žďárském klášteře. Opat, který by kromě žďárských příjmů neměl jiné zdroje k vydržování sebe ani svého konventu. Dokument je bez úvodní datace, z textu je ovšem patrné, že vznikl v první polovině 70. let 17. století. Kdo byl jeho autorem, není jasné, ale patrně se jednalo o někoho, kdo stál blízko opatům jednajícím na provinční kapitule, snad to byl dokonce jeden z nich. Na otázku, zda volit nebo nevolit žďárského opata v období, kdy je klášter, i přes předchozí období pod správou administrátorů, stále zadlužený, je v této „úvaze“ nahlíženo z několika úhlů.

Jednotlivé body dokumentu jsou vlastně argumenty pro co nejnížší možné výdaje na fungování žďárského konventu. Obsah většiny bodů se překrývá, jedná se především o brzké splacení žďárských dluhů, a s tím související zlepšení situace klášterních poddaných. Právě obsazení pozice opata by bylo pro klášter velkou finanční zátěží, které se je potřeba ještě na určitou dobu vyvarovat. Všechny body dokumentu tedy propojuje otázka splacení žďárských dluhů. V textu jsou konkrétně zmiňovány především pohledávky dvou klášterů:

²⁰¹ „Oportet igitur, ut in patientia vestra possideatis animas vestras orantes Dominum Deum, ut benedicat fructus terrae et oeconomiae vestrae, quatenus domus professionis vestrae emergat et ad meliorem statum venire queat.“ CCH 22, Ed. P. PANHÖLZL, s. 335.

²⁰² Edmund Wagner se stal druhým žďárským opatem po Benediktu Zaunmüllerovi v letech 1691 až 1705. Po něm byl do čela konventu zvolen Václav Vejmluva. Edmund Wagner se mimo jiné z velké části zasloužil o obnovu žďárského kláštera, který byl 17. října 1689 zničen požárem, při kterém vyhořel i konventní kostel. J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 49.

²⁰³ Spis o šesti foliích. SOA Litoměřice, Cisterciáci Osek (dále CO), karton č. 308, sign. 1727.2.13.

„*Jam vero consideretur quod ista duo M[o]n[aste]ria nimirum Wellehrad et Reginae perpetuum censum habeant annuatim 5.833 fl. 20 gr. quibus detractis remanserunt pro alijs Monasterijs adhuc praetensionesin Zara habentibus solvenda quae et soluta sunt 2.504 fl. 17 gr.*“²⁰⁴ Právě velehradští cisterciáci a cisterciačky na Starém Brně byli největšími věřiteli žďárského kláštera, jejich pohledávky jsou v textu označovány jako „... *de antiqvis restantjs M[o]n[aste]rior[um] Wellehrad et Reginae.*“ Jde mimo jiné o vyplácení důchodů, které plynuly oběma klášterům před rokem 1638 z jejich statků v Hustopečích a Přítlukách. Tyto statky byly zastaveny Karlu Eusebiovi z Lichtenštejna a peníze za ně tvořily největší část kupní ceny žďárských statků.²⁰⁵ Autor textu poukazuje na to, že budou-li ze žďárských příjmů spláceny pohledávky těchto dvou věřitelů, které činí 5.833 zl. 20 gr. ročně, a zároveň bude-li zajišťován chod kláštera v čele s opatem, bude obtížné splácet pohledávky i ostatním klášterům. Pro Žďár bude splácení těžké, i kdyby byla část dluhů odvedena v naturáliích.²⁰⁶ Volba opata, která by znamenala zvýšení výdajů konventu, se již v tuto chvíli zdá nereálná.

Kdyby byl opat zvolen, byl by povinen vydržovat svoji domácnost, které musí poskytovat stravu a ošacení, což by přinášelo klášteru velké obtíže.²⁰⁷ Opat je reprezentativní osobou konventu a s jeho funkcí je spojena řada dalších výdajů. Opat se účastní sněmů, musely by se tedy platit jeho cesty, ubytování a stravování. Také přijímá hosty. Návštěvy vyššího postavení („...*hospites majoris dignitatis,*...“), které by sem za opatem jistě přicházely, by byly pro klášter další finanční zátěží. Pokud by byl prelát zvolen, klášter by nebyl schopen splácet své dluhy, naopak by se více zadlužoval.

Ohled je brán i na obtížnou situaci klášterních poddaných, kteří se ještě nestihli vzpamatovat z válečných událostí a kteří by další zátěž jen těžko unesli. V průběhu 17. století se postavení poddaných utužovalo a jejich životy byly v mnoha ohledech podřizovány vůli vrchnosti. Zejména byl omezován pohyb poddaných, když začala být přísněji vymáhána jejich vázanost na půdu a panství, kvůli úbytku obyvatelstva v důsledku války a epidemií. V pobělohorské době také výrazně vzrostlo robotní zatížení poddaných, což souviselo s rozmachem hospodaření vrchností na dominikální půdě ve vlastní režii. Bezplatná práce

²⁰⁴ SOA Litoměřice, CO, karton č. 308, sign. 1727.2.13.

²⁰⁵ Viz kapitola Obnovení žďárského kláštera.

²⁰⁶ „*in materialibus (ferro, clavis, asseribus, scandulis, tela, ...).*“ Jako příklad jsou v textu uvedeny železné nástroje, hřebíky, prkna, šindele a tkaniny. SOA Litoměřice: CO, karton č. 308, sign. 1727.2.13.

²⁰⁷ „*Praelatus cum sua qualicunq[ue] aula et familia, quoad victum et amictum se sustentare deberet, quod certe magna cum difficultate foret.*“ SOA Litoměřice: CO, karton č. 307, sign. 1727.2.13.

poddaných byla pro vrchnost výhodná.²⁰⁸ Jinak tomu nebylo ani na panství žďárských cisterciáků.

V jednom z bodů dokumentu je uvedeno, že poddaní jsou vyčerpaní, jako nikdy předtím nebyvali („... *valde enervati et ad extremum exhausti sint.*“), zejména potahy, tj. vozením materiálu na dlouhé vzdálenosti. Mnozí hospodáři, kteří byli před několika lety zámožní, došli v úpadku tak daleko, že byli nuceni utéct. Je proto nutné vyšetřovat příčiny jejich úteků a zlepšit situaci na klášterních statcích. I v tomto směru je tedy rozumné ponechat žďárský konvent bez opata a nezatěžovat jej dalšími výdaji.

Jak víme, zůstal post žďárského opata skutečně neobsazený do roku 1676, kdy byl žďárským opatem zvolen Benedikt Zaunmüller. Zřejmě i proto, že náklady na život žďárské cisterciácké komunity byly co možná nejmenší, mohly být již v této době postupně opravovány klášterní budovy a přilehlé hospodářské dvory. O rozsahu prací nás informuje soupis provedených a plánovaných oprav mezi léty 1667 až 1669.²⁰⁹ Důraz byl kladen na hospodářská stavení, administrátoři kláštera se v první řadě snažili zlepšit hospodářskou situaci na žďárských statcích. Proces obnovy kláštera tedy očividně probíhal promyšleně a cílevědomě.

Ve starém šafářském dvoře byl budován nový chlév, stodola a také obydlí pro šafáře „*midt einer Stuben Kuchel undt Zwey Kammern.*“ Dále byl pobíjen latěmi klášterní mlýn a byly stavěny nové stáje (*neue Stallungen*). Znovu byla postavena sladovna (*Maltzhauf*). V klášterním správcovském dvoře (*in Closter Mayerhoff*) byly nově zastřešeny stodoly a stáje. Na hamru (*in der Hammermuhl*) byly vyměněny celé stěnové nosníky. Opraveny byly také dvory v Řečicích a Slavkovicích. Novou střechu dostal pivovar v Radešíně. Renovace se dočkaly i sklářské hutě na Cikháji nedaleko Žďáru.

Postaráno bylo i o samotný konventní kostel a přiléhající budovy, které byly nově zastřešeny. Interiér kostela Nanebevzetí Panny Marie a sv. Mikuláše zveleboval sochař, za sochařské práce bylo vyplaceno 300 zl. Před klášterem byla obnovena bylinková zahrada (*Kraudtgarten*).

²⁰⁸ Srovnej: Ivana ČORNEJOVÁ – Jiří KAŠE – Jiří MIKULEC – Vít VLNAS, *Velké dějiny země koruny české (1618-1683)*, VIII. svazek, Praha – Litomyšl 2008, s. 270–277; Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993; Jaroslav ČECHURA, *Selské rebelie roku 1680: sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti*, Praha 2001.

²⁰⁹ MZA Brno, E 8, karton č. 2, sign. 346. C 4, fol. 21–23.

2.1.4 Vytoužený žďárský opat: Benedikt Zaunmüller

Postupem času se ekonomická situace žďárského kláštera, který byl od smrti Hilgera Burghoffa pod správou administrátorů, zlepšovala a objevovaly se úvahy o stabilizaci jeho vnitřních poměrů a volbě vlastního opata.

11. června 1673 vyhověl panovník žádosti cisterciáckých opatů a proboštů českého vikariátu, aby žďárský klášter zůstal i nadále v následujících třech letech, do úplného zaplacení svých dluhů, bez vlastního opata.²¹⁰ Kontrola nad osiřelým klášterem byla v rukou velehradského představeného.²¹¹ Právě toto ustavení je připomenuto v úvodu žádosti českých cisterciáckých opatů a proboštů určené panovníkovi, která byla zřejmě sepsána v letních měsících roku 1676 a která se týká volby nového žďárského opata. Žádost je odůvodněna výrazným zmenšením dluhů během zmíněného tříletého období a také neustálými suplikacemi samotného žďárského konventu o volbu vlastního představeného. Podmínkou případné volby je zavázání se nově zvoleného opata k zaplacení zbývajících dluhů vůči dosud nevyplaceným věřitelům z příjmů žďárského kláštera.²¹² V tomto dokumentu ještě není uvedeno jméno budoucího žďárského opata.

Z následujícího vývoje situace je zřejmé, že odpověď od císařského dvora byla kladná. Novým opatem žďárského kláštera byl zvolen Benedikt Zaunmüller, převor a profes vyšebrodského kláštera, o jehož předchozím životě a řeholní kariéře zatím mnoho nevíme. Opatem se tedy nestal žádný řeholník z devítičlenného žďárského konventu.²¹³ To, že se vhodným kandidátem stal vyšebrodský profes, svědčí o trvajícím útlumu skromně obsazeného žďárského kláštera.

18. listopadu 1676²¹⁴ adresoval císař Leopold I. své vyjádření ohledně volby Benedikta Zaunmüllera žďárským opatem moravskému královskému tribunálu v Brně.²¹⁵

²¹⁰ „Es hatte Ewer kay[serliche] und könig[liche] Maj[estat] auf allerunterthänigstes Suppliciern deren gesambten Abbtin und Pröbsten des Vicariats Ordinis Cisterciensis in Königreich Böhaimb und Marggrafstumb Mähren Sub dato Laxenburg den 11. Junij 1673 allergnädigst beliebt, und dero Königliche Ampte in Mähren Sub dato den 14. ejusdem mensis intimiret, daß das Convent des Closters Saar Zu Völliger abstosung deren annoch auf demselben haftenden schulden, auf dreij Jahr ferner weit ohne Abbtin Verbleiben, ...“ MZA Brno, E 8, karton č. 5, sign. 399. C 58b, fol. 2.

²¹¹ Velehradskému opatu byl přiřazen pomocník (coadjutor), který mohl být na příkaz generálního vikáře a zmíněného velehradského opata odvolán. MZA Brno, E 8, karton č. 5, sign. 399. C 58b, fol. 2.

²¹² Finanční zázemí kláštera se muselo během tří let zlepšit natolik, aby byl schopen splácet zbývajcí dluhy a platit náklady spojené s postem opata (viz. výše). Opat byl nakonec, oproti původním předpokladům, zvolen dříve, než byl úplně zaplacen dluh, který vznikl při koupi žďárských statků do rukou cisterciáků.

²¹³ Srovnej: M.ZEMEK – A.BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II.*, s. 41; MZA Brno, E 8, karton č. 5, signa. 399. C 58b, fol. 14.

²¹⁴ Konfirmační listina psaná německy. MZA Brno, E 8, karton č. 5, sign. 399. C 58b, fol. 14. Viz příloha č. IV.

Panovník uvádí, že Benedikt byl zvolen podle cisterciácké řehole a řádových konstitucí, a kanonickou volbu potvrzuje. Dále ukládá moravskému královskému tribunálu, aby před sebe nově zvoleného žďárského opata povolali a přijali od něj obvyklé dědičné holdování.²¹⁶ Vše má být následně zaneseno do zemských desek.

Protože dlouhou dobu nebyl zvolen žďárský opat, je snaha znovu jej etablovat do stavovského systému země. Je připomenuto, že mu náleží místo na sněmu a že může využívat všechna zemská práva, stejně jako jeho předchůdci.²¹⁷

Po obdržení konfirmační listiny od panovníka vystavil moravský královský tribunál 7. ledna 1677 „obsílku“ pro Benedikta Zaunmüllera, aby se dostavil před zmíněný úřad složit přísahu.²¹⁸ Dokument nese dva podpisy. První je podepsán zemský hejtman František Libštejnský z Kolovrat, druhý pak kancléř tribunálu Jan Ivanský z Ivanic.²¹⁹

Samotný proces volby nového žďárského opata trval několik měsíců. Potvrzení o volbě Benedikta Zaunmüllera žďárským opatem vyhotovené v kanceláři brněnského tribunálu nese datum 3. února 1677.²²⁰ V textu je opět zmíněno, že Benedikt jako nový žďárský opat vykonal přísahu před tribunálem, kterému předsedal František Karel z Libštejnský. Dokument má Benediktovi sloužit k užívání jako doklad o volbě. Dochovala se také přísaha nově zvoleného opata, která byla při této příležitosti pořízena.²²¹

²¹⁵ Zakládající instrukci Královského tribunálu, nové zeměpanské instituce na Moravě, vydal Ferdinand II. 10. prosince 1636. V politických záležitostech měl tribunál převzít agendu, kterou předtím vyřizoval zemský hejtman. Tribunál se měl starat o rozvoj katolického náboženství v zemi, veřejný pořádek, věci obchodní a hospodářské, vojenské záležitosti a o správu královských regálů a královské komory. Od zemského soudu převzal případy, u nichž byla známá soudní podstata a nebylo třeba zdlouhavého soudního procesu, a také politické zločiny, urážky panovníka a vlastizrady. Věra KOŽOUŠKOVÁ-FRIMLOVÁ, *Moravský královský tribunál v letech 1636-1683*, Diplomová práce FF MU, Brno 1962, s. 10. Dále: *Moravský královský tribunál*.

²¹⁶ „Alß haben Wir Euch solches hiermit anfügen, ..., daß Ihr ihne mit dem nechsten für Euch erfordt, und von demselben, vermög Unßerer Könighlichen Novellen die gewöhnliche Erbhuldigungs Pflicht Auffnehmet, ...“ MZA Brno, E 8, karton č. 399. C 58b, fol. 14.

²¹⁷ Tamtéž.

²¹⁸ MZA Brno, E 8, karton č. 5, sign. 399. C 58b, fol. 31. Viz příloha č. V.

²¹⁹ František Libštejnský z Kolovrat působil ve funkci zemského hejtmána v letech 1667 až 1700. Jan Ivanský z Ivanic byl kancléřem královského tribunálu v Brně mezi léty 1648 a 1667. Věra KOŽOUŠKOVÁ-FRIMLOVÁ, *Moravský královský tribunál*, s. 52–53.

²²⁰ Originál psaný německy, zachována pečeť vydavatele. Vedle pečeti je podepsán registrátor a expeditor. Dokument byl zhotoven k použití opata. MZA Brno, E 8, karton č. 5, sign. 399. C 58b, fol. 28. Viz příloha č. VI. Registrátorem a expeditorem moravského královského tribunálu v Brně byl v letech 1673 až 1681 Jan Kraus. Věra KOŽOUŠKOVÁ-FRIMLOVÁ, *Moravský královský tribunál*, s. 53.

²²¹ Písaha žďárského opata Benedikta Zaunmüllera. „Ego Fr[ater] Benedictus S[ancti] Ordinis Cisterciensis Monasterii hujus Zarensis Ordinand[us] Abbas, promitto coram Deo, & Sanctis ejus, & hac solenni Fratr[u]m congregatione fidelitarem, dign[it]a[te]mque subjectionem, obedientiam & reuerentiam Matrimæ Ecclesiæ Cisterciensi R[everendissimo] P[at]ri Generali Tibiq[ue] ejusdem Vicario Generali ac successorib[us] Vestri Canonice & legitime intransibus: secundum sacrorum Canonu[m] instituta & prout præcipit inuiolabilis auctoritas Pontificum Romanorum: Et quod possessiones ad meum Monasterium perti nentes non vendam, nec

Po několika desetiletích se tedy žďárský klášter dočkal svého zvoleného opata. Benedikt Zaunmüller pokračoval ve splácení zbylých žďárských dluhů a také se pustil do oprav klášterních budov. Jeho snahy ale zmařil požár, který propukl 9. října 1689 a poničil téměř všechny klášterní budovy. Novicové se museli dočasně odebrat do Plas, profesové do vyšebrodského nebo velehradského kláštera. Ostatní klerikové byli provizorně ubytováni ve městě Žďáře u vrchnostenských úředníků.²²²

Benedikt Zaunmüller byl zřejmě velice schopný muž, neboť byl zvolen do čela obnoveného kláštera a po rezignaci Vavřince Scipiona stanul také v čele českého cisterciáckého vikariátu.²²³ Generálním vikářem a vizitátorem české provincie byl zvolen 31. března 1687.²²⁴ Brzy byl ale nucen kvůli špatnému zdravotnímu stavu na tuto funkci nucen rezignovat.²²⁵ 21. října 1690 byla svolána klášterní kapitula, která rozhodla z důvodu Benediktova podlomeného zdraví o jeho abdikaci také na funkci opata žďárského kláštera.²²⁶

Odcházejícímu opatovi byla vyměřena doživotní penze. Benedikt měl obdržet 1.000 zl. a k tomu každý rok 500 fl. vyplacených ve dvou termínech, na sv. Havla a na sv. Jiří. K dožití mu měl posloužit zámek v nedaleké obci Radešín,²²⁷ kde měl mít k dispozici kněze, komorníka, dva sluhy a pomocníci. Ročně mu bylo vyhrazeno třicet sudů vína a čtyřicet sudů piva z radešínského pivovaru.²²⁸

donabo, nec impignorabo aut de nouo infeudabo, nisi per modum a D[omi]no Apostolico constitutum. Ita me Deus adjuvet & haec S[anc]ta Evangelia.“ SOA Litoměřice: CO, karton č. 22, sign. 125. A III. 8, fol. 163.

²²² M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II*, s. 46.

²²³ „... nach geschehener regination des wohlwürdigen Laurenty Scipionis Abbtens des Closters Oßegs gewesenenen Visitatoris und Vicary Generalis durch Boheimb Mahren und Laußnitz, wir in verwichenen monath May an deßen stelle den Wohlwürdig Benedictum Abbtens des Closters Saahr nach anleitung unßerer geistlichen Statuten für einem Visitatorem und Vicarium Generalem einhellig erküstet haben, ...“ Žádost ke dvoru o potvrzení Benedikta Zaunmüllera generálním vikářem a vizitátorem. MZA Brno, E 8, karton č. 5, sign. 399. C 58a/1 (1687).

²²⁴ Srovnej: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II*, s. 45; MZA Brno, E 8, karton č. 4, sign. 398. C 58a/1 (Žádost ke dvoru o potvrzení Benedikta Zaunmüllera vizitátorem a generálním vikářem, opis německy, 1687).

²²⁵ Odkaz na opatovu nemoc nalezneme také ve vizitačním protokolu žďárského kláštera z roku 1688. SOA Litoměřice, CO, karton č. 22, sign. 125. A III. 8, fol. 238.

²²⁶ Srovnej: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II*, s.46; MZA Brno, E 8, karton č. 4, sign. 348. C 7 (Nemoc opata Benedikta Zaunmüllera a volba opata Edmunda Wagnera).

²²⁷ Původně renesanční tvrz Radešínských z Radešína (dne 26. září 1597 prodal žďárský opat svobodný dvůr Radešín s poplužím a příslušenstvím dědičně vladýkovi Samuelu Radešínskému z Radešovic). Roku 1607 koupil zámek a radešínský stateček kardinál František z Ditrichštejna. Roku 1638 prodán Maxmiliánem z Ditrichštejna jako součást statků žďárského kláštera zpět do rukou cisterciáků. J. F. SVOBODA, *Žďárský okres*, s. 44 a 329.

²²⁸ Srovnej: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II*, s. 46; MZA Brno, E 8, karton č. 2, sign. 348. C 7, fol. 7-8 („*Provisio pro Reverendissimo D[omi]no Benedicto Abbate Zarensi*“). Viz. příloha č. VIII.

Benedikt Zaunmüller zemřel záhy po tomto vyrovnání, 12. července 1691, novým žďárským opatem byl 18. října téhož roku zvolen profes žďárského kláštera Edmund Wagner. Jeho vláda již ale není předmětem zájmu této práce.

2.2 Hospodářská situace kláštera

Když se roku 1638 dostal žďárský klášter zpět do rukou cisterciáckého řádu, ležely na něm dluhy, vzniklé při jeho koupi. Od počátku bylo jasné, že jejich splácení nebude snadné a že koupě žďárského panství je jen prvním z mnoha kroků vedoucích k obnově a řádnému fungování kláštera. Na cestě k hospodářské stabilizaci znovuzrozeného cisterciáckého konventu stála řada překážek, které s sebou nesla doba. Během dlouholetého válečného konfliktu byly zničeny klášterní statky a hospodářství kláštera nebylo tak výnosné, jak by bylo třeba. Také došlo k úbytku poddaných, kteří by na statcích pracovali. Díky finanční výpomoci ostatních klášterů české cisterciácké provincie se podařilo tyto obtíže v horizontu několika desítek let překonat. Část dluhů byla klášterům, které se podílely na obnově Žďáru, splácena ještě po roce 1676, kdy byl zvolen samostatný žďárský opat Benedikt Zaunmüller.

2.2.1 Splácení dluhů

Jan Greifenfels získal částku 146. 000 zlatých rýnských na koupi žďárského kláštera spojením půjček od mnoha věřitelů. Největšími věřiteli se staly velehradský klášter a klášter Králové na Starém Brně. Část z jejich majetků, starobrněnské obce Hustopeče, Starovice a Starovičky a velehradská ves Přítluky, byla odprodána Karlu Eusebiovi z Lichtenštejna za 97.225 zl. a 10 kr., které byly, jak již bylo řečeno v předchozích kapitolách, použity ke koupi Žďáru. Cisterciácké kláštery české provincie byly vyčerpány dlouhým válečným konfliktem a s ohledem na vlastní finanční situaci nemohly ve větší míře přispět na koupi Žďáru. Zbývající třetinu kupní ceny si byl Greifenfels nucen opatřit u různých věřitelů z řad šlechty, jiných řeholních řádů a církevních institucí. Jejich jména najdeme ve spisech, týkajících se splácení dluhů žďárského kláštera, které jsou uloženy v MZA v Brně a v SOA v Litoměřicích.²²⁹

Mezi věřiteli z církevních kruhů figuruje prelát od sv. Tomáše v Brně, převor olomouckých kartuziánů, představený brněnských františkánů nebo představený zábrdovického konventu premonstrátů.

²²⁹ Srovnej: MZA Brno, E 8, karton č. 2, 346. C 4; SOA Litoměřice, CO, karton č. 307, sign. 1715.2.1; Tamtéž, karton č. 308, sign. 1724.2.10 a 1728.2.14.

Ze světských věřitelů se v dlužních soupisech objevuje svobodný pán Olešnický,²³⁰ svobodný pán Zierowsky, svobodný pán Strobilius,²³¹ hrabě Magnis či hrabě z Rottálu. František hrabě Magnis a Jan hrabě z Rottálu byli dva ze tří zemských úředníků, kteří v letech 1640 až 1643 působili ve funkci zemského hejtmána, čestného představitele moravského královského tribunálu.²³²

Janu Greifenfelsovi se tedy podařilo shromáždit částku 146.000 zl., za kterou koupil 29. září 1638 od Maxmiliána z Ditrichštejna žďárské statky zpět do rukou cisterciáků.²³³ Od toho dne ležel na Žďáru velký dluh, jehož vyrovnání nebylo snadné a trvalo několik desítek let. Brzy se ukázalo, že si generální vikář a vizitátor Jan Greifenfels nevybral pro svůj vznešený plán nejhodnější dobu. Neboť jak píše poslední žďárský opat Steinbach: „*Jak těžké ale a téměř nemožné bylo opatřit ostatní hotovost ke slíbenému zaplacení dluhu, si lze snadno představit, když plnými plameny vzplanuvší a dlouhotrvající švédská válka zastavila nejen všechny zdroje pomoci a odřízla prostředky na splácení, ale dokonce silně poškodila pokojné prostory nově koupeného kláštera.*“²³⁴ Žďárské statky byly zničeny roku 1639 císařským vojskem a roku 1645 vojskem švédským, podobně trpěly i ostatní kláštery českých zemí. Opat Greifenfels hledal východisko v moratoriu.²³⁵ Císař Ferdinand III. jeho první žádosti o povolení moratoria roku 1642 nevyhověl a „*ein Special Moratorium auf vier Monath lang*“²³⁶ mu udělil až 9. října 1649 spolu se souhlasem odprodat část klášterního majetku v hodnotě 24.000 zl. kvůli splacení některých dluhů.²³⁷ Na základě tohoto povolení prodal žďárský klášter 10. listopadu 1649 Františku Maxmiliánovi Štaudovi z Hamersdorfu vsi Bory

²³⁰ Jedná se zřejmě o Karla Fridricha Münsterbersko-Olešnického či Olešnického (narozen 18. 10. 1593, zemřel 31. 5. 1647) z rodu pánů z Poděbrad, syna Karla II. Münsterbersko-Olešnického. Radek FUKALA, *Slezsko. Neznámá země Koruny české. Knížecí a stavovské Slezsko do roku 1740*. České Budějovice 2007, s. 181; Ondřej FELCMAN – Radek FUKALA, *Poděbradové: rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008, s. 227–225 a 652–653.

²³¹ Zřejmě jde o Ondřeje Strobelia, který v letech 1638 až 1655 zastával u moravského královského tribunálu úřad přísedícího rady. V. KOŽOUŠKOVÁ-FRIMLOVÁ, *Moravský královský tribunál*, s. 53.

²³² Tamtéž, s. 52; František hrabě Magnis byl také v letech 1640 až 1647 moravským podkomořím a v letech 1649 až 1651 nejvyšším moravským sudím. Italský rod Magnisů, jehož hlavním sídlem byla Strážnice, dosáhl v této době značného věhlasu. I. ČORNEJOVÁ – J. KAŠE – J. MIKULEC – V. VLNAS, *Velké dějiny země Koruny české VIII*, s. 259.

²³³ Podrobněji viz kapitola Obnovení žďárského kláštera.

²³⁴ „*Wie hart aber und fast unmöglich die versprochene Tilgung des übrigen Kaufschillings in der Folge zu erschwingen war, ist leicht zu vermuthen, da der inzwischen in volle Flammen ausgebrochene lang dauernde schwedische Krieg nicht nur alle Hilfsquellen verstopfte, und alle Mitteln Zahlung zu leisten, abschnitt, sondern sogar den ruhigen Besitz des neuerkauften Stifts gewaltig störte.*“ O. STEINBACH, *Sammlung I*, s. 274.

²³⁵ Jde o odložení splatnosti nějakého závazku či dluhu kvůli mimořádným okolnostem.

²³⁶ SOA Litoměřice, CO, karton č. 308, sign. 1724.2.10 (císař opatu Greifenfelsovi, 9. října 1649, Vídeň).

²³⁷ SOA Litoměřice, CO, karton č. 308, sign. 1724.2.10 (zpětná zmínka v psaní Ferdinanda III. opatu Greifenfelsovi, 6. března 1650, Vídeň).

a Dobrou Vodu bez borského lesa za 3.561 zl. moravských 14 gr. a 5 peněz neboli 4.115 zl. rýnských 4 kr. a 1 peníz.²³⁸

Splácení dluhů nebylo ani po odprodeji některých majetků v silách žďárského kláštera, jehož hospodářství se jen stěží vzpamatovávalo z ran způsobených třicetiletou válkou. Problémy s dluhy a narůstajícími úroky došly tak daleko, že musely být řešeny v rámci celé české cisterciácké provincie na provinciálních kapitulách v letech 1650 a 1652.

O Žďáru se mluvilo i na generální kapitule konané roku 1651 v Cîteaux, které se zúčastnil Greifenfelsův nástupce Jakub Martini z Brábků. Ten navrhl, aby se upustilo od obnovy kláštera a místo toho aby byly jeho důchody použity čistě na umoření dluhů, které vznikly při příležitosti jeho koupě. Po splacení dluhů by měly být důchody plynoucí ze žďárského panství použity na stavební úpravy řádového cisterciáckého semináře sv. Bernarda v Praze a na jeho další podporu.²³⁹ Martiniho návrh ale nepodpořila česká cisterciácká provincie, když představení klášterů souhlasili na provinciálních kapitulách v letech 1650 a 1652 s finanční výpomocí Žďáru.

Na provinciální kapitule probíhající od 18. listopadu 1650 v Praze bylo konstatováno, že kolem dluhů tížících žďárský klášter bylo dosud mnoho potíží. Opati a abatyšé celé české provincie byli proto vyzváni, aby přispěli žďárskému klášteru na pomoc a pomohli s umořením jeho dluhů, čímž by přispěli ke společnému užitku a dobru celé ctihodné cisterciácké obce a svatého řádu.²⁴⁰

Byla stanovena výše příspěvků jednotlivých klášterů, které měly být vypláceny po dobu tří let, tedy v letech 1651 až 1653. Pro zaplacení těchto zvláštních daní byly určeny dva termíny, svátek sv. Jiří, kdy měla být zaplácena první polovina částky, a svátek sv. Havla, kdy měl být dorovnán zbytek. V následující tabulce jsou uvedeny roční částky, kterými přispěly jednotlivé kláštery.

²³⁸ Cena statku byla odhadnuta místokomorníkem markrabství moravského Melicharem Ledenickým z Ledenic. MZA Brno, E 8, sign. 201. A 186 (10. 11. 1649, Brno).

²³⁹ „... man solle den Vorsatz; aus Saar wieder ein Kloster zu bilden, fahren lassen, dagegen aber die Nutzungen und Einkünfte der neuerkauften Saarer Güter erstens blos zur Tilgung der bey dieser Gelegenheit aufgenommenen Schulden anwenden, dann aber mittler Zeit, dieselbe zur Umbauung und fernerer Unterstützung des Cistercienserseminariums zu Prag bey St. Bernard genannt, anwenden.“ Srovnej: O. STEINBACH, *Sammlung I*, s. 278–279. M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II*, s. 34.

²⁴⁰ „... similiter in moderna extrema necessitate, pro dicti nempe monasterii Zarensis redemptione, quod in commune totius almae Cisterciensis reipublicae et sacri Ordinis cedat emolumentum et incrementum, facere satagant, iterum atque iterum velimus.“ CCH 22, Ed. P. PANHÖLZL, s. 201.

Klášter	Roční daň (zl.)	Daň za 3 roky: 1651–1653 (zl.)
Sedlec	200	600
Plasy	1.000	3.000
Vyšší Brod	1.500	4.500
Zlatá Koruna	666	2.000
Tišnov	500	1.500
Marienstern	500	1.500
Marienthal	333	1.000
Pohled	100	300
Celková částka	4.799	14.397 / 14.400²⁴¹

Největší částky platil kláštery vyšebrodský a plaský. V tabulce naopak nenajdeme klášter velehradský a klášter cisterciáček na Starém Brně. Tyto dva kláštery měly totiž ve Žďáře největší pohledávky.²⁴² Kapitula si od tohoto usnesení slibovala, že v průběhu tří let bude řád osvobozen alespoň od dluhů laiků,²⁴³ tedy že budou zaplacený půjčky, které má Žďár mimo českou cisterciáckou provincii. Až se tak stane, budou žďárským klášterem vypláceny všechny cisterciácké konventy, které mu půjčily. Nejdéle zůstanou ve Žďáře ještě pohledávky velehradského kláštera a kláštera Králové, kterým budou ze Žďáru odváděny daně do úplného zaplacení dlužné částky.²⁴⁴

Finanční výpomoc žďárskému klášteru se týkala i proboštů, kteří platili jménem ženských cisterciáckých klášterů, jež jsou uvedeny v následující tabulce.

Probošt	Roční daň (zl.)	Daň za 3 roky: 1651-1653 (zl.)
Staré Brno	20	60
Marienstern	30	90
Tišnov	20	60
Marienthal	20	60
Pohled	10	30
Celková částka	100	300

²⁴¹ V archivních materiálech jsou uvedeny pouze roční částky, které mají jednotlivé kláštery platit. V závěrech kapituly v CCH 22 jsou u dvou klášterů uvedeny pouze souhrnné částky za tříleté období, a to u klášterů Zlatá Koruna a Marienthal. V archivních pramenech jsou uvedeny roční částky, tedy 333 zl. a 666 zl., v závěrech kapituly jsou ale částky tříleté, tedy 1000 zl. a 2000 zl. Proto se mezi trojnásobkem celkové roční sumy a celkovou sumou za tříleté období objevuje rozdíl 3 zl. Srovnej: MZA Brno, C 8, karton č. 2, sign. 346. C 4, fol. 9; CCH 22, Ed. P. PANHÖLZL, s. 202.

²⁴² Viz kapitola Obnova žďárského kláštera.

²⁴³ „*Quae collecta ubi 3 annis consequenter continuata fuerit, S. Ordinem saecularium saltem debitis liberandum confidimus.*“ CCH 22, Ed. P. PANHÖLZL, s. 203.

²⁴⁴ „*Quo facto monasteria illa, quae mutuum pro Zara dederunt, annuatim pro cuiuslibet quota ex Zara solutionem accipient. His quoque solutis Zara monasterio Reginae et Wellehradensi obligata manebit iisque suum censum per singulos deponent annos, donec eis capitale depositum non fuerit.*“ Tamtéž, s. 203.

Na spláčení žďárských dluhů přispěli také jednotliví kněží, a to cisterciáctí, ale i „cizí“, z farností, které nespádaly pod žďárský klášter.²⁴⁵ Celková částka od kněží z řad cisterciáckého řádu za tříleté období měla činit 795 zl., od ostatních kněží pak 750 zl. Mezi cisterciáckými faráři byl uveden i kněz z města Žďáru od kostela sv. Prokopa, který ročně na pomoc klášteru odváděl 35 zl.²⁴⁶

Žďárský klášter měl podle nařízení této kapituly dát vše, co by mohl nashromáždit nad roční výdaje, na zaplacení dluhů. Za tehdejšího stavu klášterního hospodářství byla roční částka, kterou by klášter mohl odvádět na spláčení, odhadnuta na 7.000 zl. Podle nařízení jednotlivých kapitul si můžeme vytvořit obrázek o finanční pomoci žďárskému klášteru a o hospodářských poměrech české cisterciácké provincie, nicméně tyto údaje vykreslují ideální stav, který nemusel být vždy a ve všech případech dodržován.

Problém Žďáru se spláčením věřitelům se řešil i na následující provinciální kapitule konající se od 22. září 1652 na Zbraslavi. Kapitula se usnesla, že vzhledem k obecnému prospěchu cisterciáckého řádu bude podle možností jednotlivých klášterů vyplácena Žďáru pomoc, a to počínaje svátkem sv. Jiří roku 1654 po dobu čtyř let. Ke klášterům, které Žďáru pomáhaly splácet pohledávky, přibýlo opatství osecké – také nedávno restituované – a neuzellské. Pro ty byly dodatečně stanoveny daně na roky 1652 a 1653. Ostatní kláštery pokračovaly v těchto letech v placení daní, které stanovila předchozí kapitula. Stanovené obnosy na pomoc žďárskému klášteru měly být v letech 1654 až 1657 placeny naráz na svátek sv. Jiří, nikoliv ve dvou termínech, jak tomu bylo v období let 1651 až 1653.²⁴⁷

²⁴⁵ „*Item parochi Ordinis etiam in parochiis externis existentes secundum cuiuslibet proventus pro pio hoc opere annuatim conferent ...*“ CCH 22, Ed. P. PANHÖLZL, s. 202.

²⁴⁶ Srovnej: Bezahlte sahrische Schulden, německý originál, MZA, E 8, karton č. 2, sign. C 4, fol. 9; CCH 22, Ed. P. PANHÖLZL, s. 202.

²⁴⁷ Srovnej: Bezahlte sahrische Schulden, německý originál, MZA, E 8, karton č. 2, sign. C 4, fol. 10; CCH 22, Ed. P. PANHÖLZL, s. 234.

Klášter	1652 (zl.)	1653 (zl.)	Roční daň 1654 – 1657 (zl.)	Daň za 4 roky (zl.)
Sedlec	200	200	100	400
Plasy	1.000	1.000	500	2.000
Osek	2.000	2.000	1.000	4.000
Neuzelle		300	300	1.200
Vyšší Brod	1.500	1.500	500	2.000
Zlatá Koruna	666	666	300	1.200
Tišnov	500	500	300	1.200
Marienthal	500	500	250	1.000
Marienstern	333	333	400	1.600
Pohled	100	100	200	800
Celková částka	-	-	3.850	15.400

V letech 1650 až 1655 se kromě toho všechny kláštery zřekly ve prospěch Žďáru peněz získaných ze solné pokladny, která ročně činila 2.000 zl. Za uvedené pětiletí získal tedy žďárský klášter 10.000 zl. ze solné pokladny.²⁴⁸

Probošti a faráři cisterciáckého řádu měli v daných čtyřech letech také zaplatit daň, jejíž výše již byla jednou stanovena na provinciální kapitule roku 1650. I tyto částky měly být zaplacený naráz ve stejném termínu, který platil pro kláštery. Je samozřejmě otázka, co bylo skutečně splaceno.

Je zřejmé, že někteří preláti, probošti a faráři cisterciáckého řádu zcela nezaplatili kvótu za žďárský klášter, která jim byla přidělena předchozí provinční kapitulou, nebo s jejím zaplacením přinejmenším otáleli. Proto byli napomínáni, aby v období tísně bez dalších odkladů Žďáru pomohli a aby v následujících letech platili tyto daně včas. Věřitelé by totiž mohli být rozhořčeni falešnými sliby a mohli by své pohledávky důsledněji vymáhat.²⁴⁹

Za předpokladu, že všechny sumy byly vyplaceny, jak nařídila provinciální kapitula, dosáhla finanční podpora žďárského kláštera ze strany české cisterciácké provincie v letech 1651 až 1657 částky 47.390 zl. To je přibližně třetina kupní ceny kláštera z roku 1638. Zmíněná finanční výpomoc ze strany řádu zachránila Žďár před vnějšími věřiteli, kteří pro něj byli nebezpeční, bylo tak zamezeno narůstání úroků a nepřijemnostem s pozdním splácením.

²⁴⁸ Srovnej: Bezahlte sahrische Schulden, německý originál, MZA, E 8, karton č. 2, sign. C 4, fol. 10; M. ZEMEK – A. BARTUŠEK: *Dějiny Žďáru nad Sázavou II*, s. 32.

²⁴⁹ „*Qui adhuc ex D[omi]nis Praelatis, Praepositis aut Parochis quotam pro Zarensi monasterio in praecedenti Capitulo assignatam non ex integro persolverunt pro elapsis duobus annis, monentur, ut in praesenti maxima necessitate sine ulteriore mora subveniant, similiter pro futuro anno 1653 statutos terminos observare velint secundum factam promissionem in dicto Capitulo 1650 celebrato, ne postmodum vana spe et promissione creditores disgustentur et ad debitum urgendum magis exacerbentur. Speramus omnes idipsum sine mora facturos, cum periculum videantur in ea.*“ CCH 22, Ed. P. PANHÖLZL, s. 234.

Jen od března 1650 do března 1654 byly splaceny téměř dvěma desítkám věřitelů dluhy čítající 44.865 zl. 9 gr., přičemž část splacených peněz samozřejmě pocházela z výnosů žďárského panství.²⁵⁰

V této době byly zřejmě splaceny všechny dluhy, které měl žďárský klášter vně cisterciáckého řádu. V záznamech o splácení žďárských dluhů²⁵¹ se totiž jména laických věřitelů, neřeholných církevních institucí a jiných řeholných řádů naposledy objevují ve výkazech k roku 1655.²⁵² Poté již mezi věřiteli nefigurují olomoučtí kartuziáni, premonstráti ze zábrdovického konventu,²⁵³ brněnští františkáni, prelát od sv. Tomáše v Brně ani řada šlechticů, kteří roku 1638 půjčili Janu Greifenfelsovi na koupi kláštera. Žďár se zbavil nebezpečných věřitelů, ale nebylo to pro něj konečné vítězství. Nyní se musel vypořádat s dluhy, které měl v rámci česko-moravsko-lužického vikariátu u jednotlivých klášterů, jež se v předchozích letech podílely na jeho záchraně.

Kromě velehradského a brněnského kláštera, jejichž pohledávky ve Žďáře dosahovaly ještě roku 1655 výše 97.000 zl.,²⁵⁴ měl ve Žďáře velké pohledávky i klášter zbraslavský, který se velkou měrou zapojil do pomoci při splácení dluhů. Uspořádání zbraslavsko-žďárských finančních záležitostí bylo vyřešeno na provinciální kapitule konané roku 1656, kde byla plaským opatem Kryštofem Tenglerem zprostředkována mezi žďárským, sedleckým a skalickým opatem Hilgerem Burghoffem a zbraslavským opatem Jiřím Junkerem smlouva o zaplacení zmíněných pohledávek. Junkerovi předchůdci²⁵⁵ totiž zaplatili coby generální vikáři mnoho tisíc na koupi Žďáru za ostatní kláštery právě ze zbraslavských příjmů. Zbraslavský opat obdržel za tuto hotovost dlužní úpisy, podle kterých měl ve Žďáře pohledávky za 13.000 zl.,²⁵⁶ o něž se na zmíněné kapitule Jiří Juncker z pozice zbraslavského opata přihlásil. Podle této smlouvy sepsané 24. března 1656 měl žďárský klášter vyplatit

²⁵⁰ SOA Litoměřice, CO, karton č. 307, sign. 1715.2.1 (Bezahlte Sahrliche Schulden durch 4 Jahr, nemblich von dem Monat Martio 1650 biß dem lectere Martii 1654).

²⁵¹ Srovnej: MZA Brno, E 8, karton č. 2, sign. 346. C 4 (Přehled splácení dluhů žďárského kláštera vzniklých při jeho koupi); SOA Litoměřice, CO, karton č. 308, sign. 1724.2.10 (Spisy týkající se znovuzískání žďárského kláštera a jeho dluhů) a tamtéž sign. 1724.2.14 (Spisy žďárského kláštera – finanční záležitosti).

²⁵² SOA Litoměřice, CO, karton č. 307, sign. 1715.2.1, fol. 6.

²⁵³ „Closter Obrowitz“ viz SOA Litoměřice, CO, karton č. 307, sign 1715.2.1, fol. 6.

²⁵⁴ „Von den letzten Decembris 1655 bleibt deß Closter Sahr zu bezahlen dem Closter Wellehrad und Königin Closter ... 97.000 fl.“ SOA Litoměřice, CO, karton č. 308, sign. 1724.2.10 (Specification der noch zue Sahr restirenden Schulden).

²⁵⁵ V čele zbraslavského kláštera stál v letech 1634 až 1650 Jan Greifenfels a v letech 1650 až 1654 Jakub Martini z Brábků, oba zastávali také funkci generálního vikáře a vizitátora české provincie a byli opaty žďárskými. Viz výše, kapitola Složitá cesta ke zvolení Benedikat Zauhmüllera.

²⁵⁶ Srovnej: SOA Litoměřice, CO, karton č. 22, sign. 125. A III. 8, fol. 29-32 (24. února 1656). Tamtéž, karton č. 308, sign. 1724.2.10, fol. 1–3.

v letech 1656 a 1657 roční splátku 1.000 zl., v následujících letech pak každoročně 700 zl., a to až do úplného zaplacení celé částky. Splátky mohly být peněžní či v naturáliích. Případné naturální dávky měly být na Zbraslav dopraveny na vlastních žďárských povozech.²⁵⁷ V závěru smlouvy je připomenuto, že mají být spláceny také pohledávky ostatních klášterů české cisterciácké provincie. Smlouvu stvrdil svým podpisem Hilger Burghoff, Jiří Juncker, plaský opat Kryštof Tengler, osecký opat Vavřinec Scipio, zbraslavský převor, převor tišnovského kláštera Porta Coeli, převor pohledského kláštera Vallis Virginum a převor kláštera Králové na Starém Brně.²⁵⁸ Vedle zmíněného hlavního tématu smlouvy, nalezneme v textu doklad spolupráce mezi kláštery. Jde o žádost, aby zbraslavskému klášteru byli do žní posláni řezbáři žďárského kláštera.²⁵⁹

Podobná smlouva byla sepsána s velehradským a brněnským klášterem, největšími žďárskými věřiteli, kterým měl žďárský klášter vyplácet roční plat ve výši 5.000 zl. Tato roční částka byla náhradou za důchody, které klášterům plynuly z jejich statků předtím, než byly roku 1638 odprodány pánům z Lichtenštejna s cílem opatřit hotovost ke koupi Žďáru. 5.000 zl. mělo být ale vypláceno pouze do částky, která zahrnovala 97.225 zl. a 10. gr., za které byly klášterní obce odprodány spolu s ostatními velehradskými a brněnskými pohledávkami. Nešlo tedy o „věčný“ plat.²⁶⁰

Konkrétní smlouvy s ostatními kláštery české provincie o splacení jejich pohledávek se mezi archiváliemi žďárského kláštera nedochovaly, nicméně ve výše zmíněných smlouvách je několikrát připomenuto, že vedle velehradských, brněnských a zbraslavských pohledávek splácí Žďár i své dluhy u zbývajících klášterů. Složitým finančním poměrům mezi jednotlivými cisterciáckými kláštery české provincie nebyla dosud v literatuře věnována větší pozornost. Toto je tedy určitá první sonda do složité ekonomické a finanční stránky klášterních restitucí 17. století.

Po smrti Hilgera Burghoffa byla na kapitule probíhající od 20. června 1667 zjištěna výše dosavadních žďárských dluhů, které činily ještě 52.900 zl.²⁶¹

²⁵⁷ „..., solle solches mit eigenen Sahrtschen führen, bies nachere Königsahl geführet werden.“ Tamtéž, fol. 30.

²⁵⁸ Tamtéž, fol. 32.

²⁵⁹ „Erbittig zur Ernden Zeit die Schnitt arbeiter, gegen billiger Bezahlung, dem Kloster Königsahl zue zuschicken.“ Tamtéž, fol. 31.

²⁶⁰ SOA Litoměřice, CO, karton č. 308, sign. 1724.2.10 (*Rationes cur census 5.000 fl. a Zarensi M[o]n[aste]rio Wellehradensi et Reginae Brunensi M[o]n[aste]riis non sit perpetu[s], sed redimibilis?*“).

²⁶¹ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II*, s. 39.

Kláster	Výše pohledávky vůči Žďáru (zl.)
Osek	1.000
Plasy	3.500
Velehrad	13.800
Vyšší Brod	5.000
Zlatá Koruna	3.500
Zbraslav	5.000
Pohled	1.000
Tišnov	2.500
Staré Brno	15.000
Lilienfeld	2.600

Jak jsme uvedli, nebyl kvůli splacení zmíněných pohledávek a minimalizaci nákladů na chod konventu ve žďárském klášteře v letech 1667 až 1676 zvolen opat. Ještě roku 1676 se musel nově zvolený opat Benedikt Zaunmüller zavázat, že bude dbát na splácení zbylých dluhů ze žďárských důchodů. Zde stopy o urovnání žďárských dluhů končí, zdá se ale, že většina pohledávek byla již splacena.

2.2.2 Postavení poddaných na žďárském panství

V průběhu třicetileté války došlo k výraznému snížení počtu obyvatel, zanikání vesnic a zpusošení opouštěných gruntů, což se odrazilo na vrchnostenských příjmech, tedy i na hospodářské situaci žďárského klášteřa. Návrat sedláků na zničená hospodářství po skončení války popisuje ve své práci O. Steinbach následujícími slovy: *„Tehdy se hladem vyzáblí a k smrti vyděšení sedláci plazili ze svých divokých útočišť zpět, obstarat zanedbané a zbídačené majetky, opravit zničená obydlí a obdělávat svá pole. Většina z nich přišla o své koně a voly, musela sebe sama zapřáhnout do pluhu a takto obtížně obdělávat svá zarostlá pole.“*²⁶²

Na obyvatelstvo, které mnohdy přišlo v důsledku válečných událostí o živobytí, dopadl v pobělohorské době negativně výrazný vzestup robotního zatížení.²⁶³ Doklad o slabých a vyčerpaných (*„valde enervati et ad extremum exhausti“*) žďárských poddaných, kteří nadále nejsou schopni snášet zvyšování poddanských povinností a kteří jsou vyčerpáni dlouhými potahy a vozením materiálu (*„per tam longin qvas vecturas: vehendo*

²⁶² *„Nun krochen auch die von Hunger und Todesangst ausgemergelten Bauern wieder aus ihren wilden Zufluchtsörtern hervor, kümmerlich die öden Plätze ihrer zerstörten Wohnungen auszubessern, und ihre Felder anzubauen. Da aber die meisten darunter ihre Pferde und Ochsen eingebüßt hatten, mußten sie sich selbst vor den Pflug spannen, und also mühsam ihre verwachsene Felder bearbeiten.“* O. STEINBACH, *Sammlung I*, s. 277.

²⁶³ I. ČORNEJOVÁ – J. KAŠE – J. MIKULEC – V. VLNAS, *Velké dějiny země Koruny české*, s. 263.

materialia ...“), najdeme nejen v pramenech z počátku 70. let 17. století.²⁶⁴ Tíha robot se nezmenšila ani vydáním robotního patentu roku 1680. Druhá polovina 17. století, kdy se situace poddaných během krátké doby výrazně zhoršila, je obdobím velkých selských vzpour vůči vrchnosti.²⁶⁵ Na statcích žďárského kláštera se sice v této době s propuknutím otevřené selské vzpoury nesetkáváme, přesto byla i zde situace napjatá. Častý odpor vůči robotám byl řešen sesazováním rychtářů a jmenováním nových, což ale nepřineslo výrazné zlepšení. Nicméně až do druhé poloviny 18. století se na klášterním panství dařilo nepokoje v jednotlivých vsích izolovat a tlumit, doklady o otevřeném odporu poddaných, kteří napadali vrchnostenské kanceláře, pocházejí právě až z druhé poloviny 18. století.²⁶⁶

Robotní povinnosti poddaných žďárského kláštera byly zvyšovány již za opata Jana Greifenfelse z Pilsenburka ke konci třicetileté války. Opat Greifenfels ve snaze zlepšit žďárské výnosy a stabilizovat klášterní hospodářství zvyšoval robotní povinnosti u nových klášterních dvorů i stavebních prací a neváhal k dosažení svých cílů využít všech vrchnostenských práv, která mu náležela. Poddaní Greifenfelsovu vládu nesli těžce, dokonce se proti jeho nařízením odvolávali k zemským úřadům. Působení Greifenfelse na žďárských statcích je možné srovnat s jeho působením na panství velehradském, které bylo popsáno výše. Právě v této době, na sklonku třicetileté války se také rozmohlo sbíhání poddaných z panství, kterému se dalo jen těžko zabránit.²⁶⁷ To byl také případ žďárských statků. Mnohé hospodáře, kteří bývali velice zámožní, postihl úpadek natolik, že byli nuceni utéct.²⁶⁸ Přestože se klášterní hospodářství pozvolna stabilizovalo v souvislosti se splácením žďárských dluhů, opravováním gruntů a celkovým zvyšováním výnosů klášterního hospodářství, zůstávaly vztahy mezi vrchností a poddanými napjaté. Vrchnostenský tlak se nezmenšil ani v následujícím období a velké intenzity dosáhl zvláště za opatů Edmunda Wagnera (1691–1705), Bernarda Henneta (1738–1770) a Otty Lojka z Netky (1770–1782).²⁶⁹

²⁶⁴ Dokument citovaný již výše. SOA Litoměřice: CO, karton č. 307, sign. 1727.2.13.

²⁶⁵ Více např.: Jaroslav ČECHURA, *Selské rebelie roku 1680: sociální konflikty v barokních Čechách a jejich každodenní souvislosti*, Praha 2001; Jaroslav ČECHURA, *Broumovská rebelie*, Praha 1997; Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993.

²⁶⁶ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II*, s. 223–224.

²⁶⁷ I. ČORNEJOVÁ – J. KAŠE – J. MIKULEC – V. VLNAS, *Velké dějiny země Koruny české*, s. 262.

²⁶⁸ „... , eo miseriarum devenere ut fugae consulere coacti sunt. Inquirendum esset hic parum de caussis ob quas fugerint.“ SOA Litoměřice: CO, karton č. 307, sign. 1727.2.13.

²⁶⁹ M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II*, s. 224.

2.2.3 Stav klášterních budov po nástupu Benedikta Zaunmüllera

Prameny nám, jak vidno, odkrývají především záležitosti hospodářské a právní povahy. Poměrně málo, jak už tomu u klášterních dějin bývá, ale můžeme říci k řeholnímu životu jako takovému. Přesto si můžeme alespoň částečně udělat představu o podobě žďárských klášterních budov, v nichž žďárští řeholníci tehdy žili. A díky vizitačnímu protokolu z roku 1688 pak poznáváme i problémy a podobu žďárské monastické každodennosti.²⁷⁰ Areál žďárského kláštera je totiž zachycen na rytině zhotovené podle kresby žďárského řeholníka Karla Zemana z roku 1678, která se nám dochovala v díle posledního žďárského opata Otty Steinbacha z Kranichštejna.²⁷¹ Jedná se o nejstarší známé vyobrazení žďárského opatství.²⁷² Ve středu kláštera je vyobrazen konventní kostel Nanebevzetí Panny Marie a svatého Mikuláše. Na pravé straně přiléhají ke kostelu konventní budovy obklopující rajský dvůr, za první z nich je vidět část studniční kaple.²⁷³ Nalevo vedle klášterní brány je zachycen ve své původní gotické podobě kostelík sv. Markéty, tzv. *capella in porta*, určená laikům a poutníkům.²⁷⁴ Zmíněná klášterní brána, původně věžovitá, byla později barokně upravena. Na levé straně před konventním kostelem se nachází opatství, naproti němu stojí fortifikační zvonice čtvercového půdorysu. Na věž navazují hospodářské budovy, řemeslnické dílny, mlýn, pivovar a hamr. V areálu kláštera byly i stáje a konírny. Podoba v podstatě odpovídá závazné podobě cisterciáckého kláštera.²⁷⁵

Nový žďárský opat Benedikt Zaunmüller sice navázal na opravy kláštera ze 60. let 17. století, dalekosáhlé úpravy klášterních budov, ke kterým se chystal ale za jeho života uskutečněny nebyly. Opat se totiž netěšil dobrému zdraví a roku 1690 byl nucen na funkci žďárského opata rezignovat. Navíc byl klášter 9. října 1689 poničen úmyslně založeným požárem. Totožnost žháře i důvody, které jej vedly k založení požáru, nám zůstávají skryty.²⁷⁶

²⁷⁰ Zmíněnému vizitačnímu protokolu je věnována následující kapitola Obraz obnovovaného kláštera podle vizitačního protokolu z roku 1688.

²⁷¹ O. STEINBACH, *Sammlung I*, s. 71. Viz příloha č. VII.

²⁷² František LAŠTOVIČKA, *Portrét imaginární tváře: Umělecké osobnosti žďárského kláštera*. Žďár nad Sázavou 2009, s. 20.

²⁷³ Desetiboká studniční kaple vznikla okolo roku 1300, původně byla součástí dnes již nedochované kvadratury. Více: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I*, s. 62–63.

²⁷⁴ Původní gotická stavba byla stržena a na jejím místě byl na počátku 18. století vybudován kutnohorským stavitelem Giovannim Battistou Spenettim de Angelo barokní kostelík. Tamtéž, s. 13.

²⁷⁵ K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách I*, s. 33.

²⁷⁶ Srovnej: M. ZEMEK – A. BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II*, s. 45–46; F. LAŠTOVIČKA: *Portrét imaginární tváře*, s. 99.

Stavební úpravy žďárského kláštera provedené koncem 17. století opaty Benediktem Zaunmüllerem a jeho nástupcem Edmundem Wagnerem překryla rozsáhlá barokní přestavba kláštera, ke které došlo v první polovině 18. století. Tehdy stál v čele konventu opat Václav Vejmluva (1705–1738), který velice úzce spolupracoval s proslulým architektem Janem Blažejem Santinim-Aichlem. Santini nejen obohatil areál starého kláštera o řadu architektonicky zajímavých prvků, ale podle jeho návrhu byl také na Zelené hoře nad klášterem vystavěn nový poutní kostel sv. Jana Nepomuckého.²⁷⁷ Těmto dvěma osobnostem již literatura věnovala poměrně značnou pozornost. Za opata Václava Vejmluvy získal víceméně žďárský klášterní areál dnešní podobu.

2.3 Obraz obnovovaného kláštera podle vizitačního protokolu z roku 1688

Vizitační protokol neboli *charta charitatis* je výsledkem vizitace kláštera, která byla v rámci cisterciáckého řádu nástrojem kontroly dodržování předpisů a otevírala cestu k napravení případných zjištěných nedostatků. Vizitační protokoly byly tedy nástrojem řádové kontroly, ale i důležitým prostředkem komunikace. Dochované texty vizitačních protokolů nám otevírají cestu k poznání každodenního života v řeholním prostředí.²⁷⁸ První vizitační protokol žďárského kláštera z doby po jeho obnovení, který se dochoval, je z roku 1688.²⁷⁹ Jiné protokoly se patrně nezachovaly, nebo se nám je zatím nepodařilo nalézt. Když vznikl, stál v čele žďárského kláštera již dvanáct let Benedikt Zaunmüller, který byl roku 1687 zvolen po rezignaci Vavřince Scipiona vizitátorem a generálním vikářem české cisterciácké provincie.²⁸⁰ Protokol mimo jiné na několika místech naráží na Benediktovu nemoc, o níž jsme se zmiňovali výše.

²⁷⁷ Již roku 1737 celý klášter zapálil zhář, opat Václav Vejmluva byl raněn mrtvicí a následujícího roku zemřel. F. LAŠTOVIČKA, *Portrét imaginární tváře*, s. 100. Janu Blažejovi Santinimu-Aichlovi a barokní přestavbě žďárského kláštera je věnována řada již výše zmíněných prací, např.: M. HORYNA, *Jan Blažej Santini-Aichl*; Z. KALISTA, *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*; J. SEDLÁK, *Jan Blažej Santini: setkání baroku s gotikou*; F. M. ŽAMPACH, *Architektonické dílo Giovanni Santiniho: Žďár – Rajhrad – Zábřovice*.

²⁷⁸ Více: Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Vizitace v cisterciáckém řádu od 12. do počátku 15. století – obecná pravidla a některé české příklady*, in: *Historia Monastica I*, Praha 2005, s. 69–81; Jan ZDICHYNEC, *Haec dicta sint in charitate. K vizitacím klášterů cisterciáček ve 2. polovině 17. století*, v tisku.

²⁷⁹ Jedná se o latinský opis, zhotovený patrně pro potřeby provincie. SOA Litoměřice, Cisterciáci Osek, karta č. 22, sign. 125. A III. 8, Acta varia monasterii Zarensis (sestaveno 1710), fol. 224–242. Originál protokolu se jistě nacházel ve žďárském klášteře.

²⁸⁰ V MZA je dochována žádost ke dvoru o potvrzení Benedikta Zaunmüllera vizitátorem a generálním vikářem. Psáno německy. MZA Brno, E 8, sign. 399. C 58a/1 (1687).

Protokol vznikl velmi pravděpodobně při vizitaci nedávno obnoveného žďárského kláštera roku 1688. Tehdy Žďár vizitoval generální vikář a vizitátor pro Čechy, Moravu a obojí Lužici, plaský opat Ondřej Trojer. Při vizitaci mu pomáhal Wolfgang,²⁸¹ opat zbraslavského kláštera. Protokol velmi podrobně líčí průběh vizitace. Po přijetí, které proběhlo podle řádových zvyklostí, se odebrali do klášterního kostela, aby si prohlédli svatostánek a dali celému vizitačnímu konání požehnání. Na následující den byla vyhlášena kapitula,²⁸² tedy shromáždění všech bratří, kde byli všichni členové kláštera seznámeni s průběhem vizitace. Řeholníci byli nabádáni, aby umožnili zkoumání úplného stavu domu. Vizitátorovi mají uvádět pouze pravdivé věci, které mohou být následně prověřené. Členové kláštera nemají připomínat skutečnosti, které již byly napraveny, ani ty, o kterých opat neví. Věci, které nebyly opatu oznámeny, nemohl napravit, neměl by tedy kvůli nim být obviněn z nedbalosti. Řeholníci byli také upozorněni, že pokud uvedou něco lživého, budou potrestáni.²⁸³ Úvodní věty odpovídají obvyklé formě vizitačního protokolu.²⁸⁴ Nikde však není zaznamenán počet bratří, kteří se tehdy ve Žďáru nacházeli, ani jejich jména, což se někdy při příležitosti vizitací zapisovalo. Podoba klášterního života ve Žďáru však z protokolu vysvítá poměrně plasticky.

Dále jsou v jednotlivých paragrafech vizitačního protokolu rozebírány konkrétní body, na které se vizitátor zaměřil a které je třeba připomenout. V prvním paragrafu „*De observantia S. Regulae, Legum et Definitionum n[ost]raru[m]*“,²⁸⁵ jsou řeholníci vybízeni, aby následovali „*Magistram Regulam*“ a neodchylovali se od ní. Řehole sv. Benedikta by se měla často číst na společných shromážděních, aby se někdo nemohl vymlouvat na její neznalost.²⁸⁶ Stejně tak by se měla předčítat cisterciácká řádová a právní ustanovení. Jasný je tedy důraz na prosazování litery řádových textů. Texty řádových pravidel předložil opat žďárského kláštera vizitátorovi ke kontrole. Zřejmě se stávalo, že ve všech klášterech nebyly k dispozici, tudíž by nemohla být řehole a statuta připomínána. Předčítat se má také text

²⁸¹ Wolfgang Lochner byl opatem zbraslavského kláštera v letech 1684-1716. M. BUBEN: *Encyklopedie řádů*, s. 191; *Listy kláštera zbraslavského*, ed. Ferdinand TADRA, Praha 1903, s. XVII.

²⁸² Klášterní kapitula je shromáždění řeholníků konané v rámci jednoho kláštera. Vyše postavena byla pak kapitula provinciální a generální, na celořádové úrovni.

²⁸³ Může je stihnout „*poena talionis et poena columniatorum*“, trest za křivé obvinění.

²⁸⁴ Více: K. CHARVÁTOVÁ, *Vizitace v cisterciáckém řádu od 12. do počátku 15. století*, s. 72.

²⁸⁵ SOA Litoměřice, CO, karton č. 22, sign. 125. A III. 8, fol. 224–225.

²⁸⁶ Každý rok na kapitule na svátek sv. Benedikta by se měla přečíst první kapitola řehole, pak každý den jedna další. Benediktova řehole je rozčleněna celkem do 73 kapitol. Srovnej: *Regula Benedicti. Řehole Benediktova*, přel. Alžběta FRANCEOVÁ – Vojtěch ENGELHART – Ondřej KOUPIL, Praha 1998.

posledních kapitul a poslední Charty charitatis. Každý týden, ve středu a v sobotu, se má při jídle po čtení ze Svatého písma číst text o duchovním životě sv. Bernarda a o zpívání žalmů.

V následujícím paragrafu „*De observantia votorum et Profectum Virtutum*“²⁸⁷ je připomenuta váha řeholního slibu a života v klášteře. Tento vizitační protokol byl očividně psán přímo pro žďárský klášter. V textu objevují odkazy na konkrétní místa v klášteře a jeho okolí. Například, když je zdůrazňováno, že do sklepa, který slouží k ukládání potravin, má mít přístup pouze celarius, protože tento sklep není součástí klauzury. Jindy jsou řeholníci upozorňováni, aby se v nedalekém městečku nezdržovali déle, než je nutné k vyřízení povinností, které jim byly v klášteře uloženy.

Do kláštera je zamezen přístup ženám jakéhokoliv postavení, důstojnosti a věku. Žádná žena, ani pod záminkou zpovědi, nesmí být vpuštěna do sakristie. Ženy, stejně jako laikové, musejí být zpovídány jinde. Opět je uveden trest, který sakristiana čeká, pokud tato nařízení poruší. V tom případě má být zbaven úřadu, potrestán podle řeholní disciplíny a vězení. Dále platil zákaz kontaktu se ženami mimo zpovědnici a bez svolení opata nebo převora také návštěva obydlí sládka, mlynáře a dalších ženatých mužů. Z tohoto ustanovení je mimo jiné jasné, že žďárští cisterciáci zpovídali přinejmenším členy vlastní „klášterní domácnosti“.

Třetí paragraf „*De S. Meditatione, Lectio et Exercitii Sp[ir]it[u]alib[us]*“²⁸⁸ odkazuje na důležitost meditace, četby a duchovních cvičení. Každý cisterciák má mít k dispozici duchovní knihy a z nich získávat čtením látku pro meditaci, neboť meditace bez čtení je chybná. Čtením a meditací v kontemplaci pak řeholníci pozvednou svoji mysl k Bohu.²⁸⁹

Ve čtvrtém paragrafu „*De Officio Divino*“²⁹⁰ se hovoří o řádném respektování bohoslužeb, jak stanovují předpisy cisterciáckého řádu. Řeholníci se mají k bohoslužbě dostavit hned po první výzvě, přijde-li někdo pozdě, má svoji omluvu vyjádřit pokorou. Během bohoslužby se nikdo nesmí bez svolení představeného z chóru vzdálit. V neděli mají řeholníci vstávat ve tři hodiny ráno a do chóru chodit o půl čtvrté, při nedělní bohoslužbě mají

²⁸⁷ SOA Litoměřice, CO, karton č. 22, sign. 125. A III. 8, fol. 225–227.

²⁸⁸ Tamtéž, fol. 227–228.

²⁸⁹ Zmínku o písemných památkách žďárského kláštera a jeho knihovně najdeme v knize: A. PLICHTA, *Klášter na hranicích*, s. 99–110.

²⁹⁰ Tamtéž, fol. 228–229.

po Evangelii zpívat hymnus *Te Deum Laudamus*.²⁹¹ Dále je zde stanoven zvláštní režim bohoslužeb pro konkrétní svátky.

Následující paragraf „*De Celebratione Missarum*“,²⁹² o sloužení mše, stanovuje pořádek pro sloužení zádušních mší. Dále se ukládá, že všichni kněží žijící v konventu i mimo něj mají sloužit mše. Poznámka naznačuje, že se žďárští cisterciáci věnovali i pastoraci mimo klášter. Dále se uvádí, že o svátcích a nedělích nesmí žádný kněz, pokud není vážně nemocný, vynechat mši. Bratři mají respektovat žaltář, knihu žalmů. Šestý odstavec „*De Benedictione et Aspersione aquae*“²⁹³ pouze podotýká, že se svćenou vodou se má zacházet podle dosavadních zvyklostí.

Sedmý paragraf nadepsaný „*De Confessione, Communionem et Confessarii*“²⁹⁴ hovoří o zpovědi, přijímání a zpovědnících. V textu najdeme odkaz na středověkou cisterciáckou legislativu, bratři mají zpovídat podle 4. kapitoly 7. distinkce souhrnu cisterciáckého práva *Libellus definitionum*²⁹⁵ a dalších ustanovení cisterciáckého řádu každý týden v neděli a také ve všechny větší svátky. Mají být stanoveni konkrétní zpovědníci z řad konventu, kterým se mají řeholníci zpovídat, a to v kapitule nebo k tomu určené zpovědnici, nikoliv v celách nebo na jiných libovolných místech. Každý řeholník by se měl zpovídat jedinému zpovědníkovi. Není povoleno střídat zpovědníka dle libosti. Zpovědníky mají být bezúhonní bratři příkladného života, ale i dostatečné erudice, aby dokázali rozpoznat a odstranit hříšné zvyky a poskytnout duchovní lék.

Osmý odstavec připomíná pravidla o mlčení, „*De Silentio*“²⁹⁶ Ve věci mlčení se mají respektovat zpřísněná nařízení stanovená na poslední kapitule. Kdo se proti těmto nařízením prohřeší, má být potrestán podle starých řádových definic, má být bičován v kapitule a zůstat o chlebu a vodě. Bude-li někdo nařízení ohledně mlčení porušovat častěji, má být o chlebu a

²⁹¹ Na tridentském koncilu bylo stanoveno, že se během bohoslužby budou číst třikrát úryvky z Evangelia, a to na začátku mše, po kázání a na konci mše. Právě po přečtení posledního úryvku z Evangelia (sv. Jana) se zpíval hymnus *Te Deum laudamus*. Viz *Missale romanum (ex decreto Sacrosancti Concilii Tridentini)*, Ratisbonae, 1863, s. 25 (kapitola XII. *De Benedictione in fine Missae, et Evangelio Sancti Joannis*).

²⁹² SOA Litoměřice, CO, karton č. 22, sign. 125. A III. 8, fol. 230.

²⁹³ Tamtéž, fol. 230.

²⁹⁴ Tamtéž, fol. 230–231.

²⁹⁵ *Libellus definitionum* z roku 1289 poprvé obsáhl svod úplného cisterciáckého práva, tento text byl několikrát aktualizován a doplňován. Roku 1350 bylo sepsáno další zpracování tzv. *Novellae definitiones*, které ale zahrnovalo pouze zcela nové paragrafy. K. CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách I*, s. 48. Cisterciácké prameny byly nově editovány in: *Neuerung und Erneuerung. Wichtige Quellentexte aus der Geschichte des Zisterzienserordens vom 12. bis 17. Jahrhundert, lateinisch-deutsch* (= Quellen und Studien zur Zisterzienserliteratur VI), edd. Hildegard BREM (OCist.) – Alberich Martin ALTERMATT (OCist.), Langwaden 2003.

²⁹⁶ SOA Litoměřice, CO, karton č. 22, sign. 125. A III. 8, fol. 231.

vodě každou sobotu dokud se nenapraví a má být „poslední ze všech“, tj. v chóru, při jídle atd. Odstavec o půstu, „*De Jeiunio*“,²⁹⁷ zdůrazňuje, že jej podle řádových předpisů mají dodržovat nejen řeholníci žijící v klášteře, ale i ti, co půsoní na farách.

V desátém paragrafu „*De Capitulo*“²⁹⁸ se uvádí, že se klášterní kapitula má držet každý den kromě větších svátků. Jsou zde také stanovena pravidla a náplň kapituly. Pokud je třeba mají na kapitule probíhat spontánní vyznání hříchů a následně mají být stanoveny nápravy a tresty. Na kapitule nesmí nikdo mluvit bez vyzvání a nikdo nesmí nikoho obviňovat pouze na základě podezření. Řeholníky, kteří budou pohrdat rozhodnutím představeného každodenní kapituly, budou jej chtít obejít a obrátí se na opata, stihne trest za spiknutí podle řádových předpisů. Na kapitule se má mluvit o chybách a nedostacích v klášteře, které nemají být ukryvány až do příchodu vizitátora, ale mají být napravovány a odstraňovány.

V jedenáctém odstavci „*De claustro et Clausura*“,²⁹⁹ o klášteře a klauzuře, je uveden poznatek vizitátora, že se v tomto klášteře téměř nedodržovala klauzura, má proto dojít k nápravě. Mimo jiné mají být přenesena obydlí ženatých služebníků kláštera (sládků a úředníků) mimo klášter, protože cisterciácký řád zakazuje, aby v klášterním okrsku žili ženatí lidé. Poměrně rozsáhlá pasáž je věnována funkci dveřníka („*janitor*“), který se nemá zabývat žádnou jinou činností, aby mohl být vždy u brány. Brána kláštera nesmí být nikdy otevřena dokořán a do prostoru za bránou nemají přístup ženy. Ve dvorečku za klášterní bránou nemají být rozdělovány potraviny, k této činnosti je určené vhodnější místo. Bránou z kláštera není povoleno odejít bez svolení opata, případně převora. Opustí-li někdo klášter jinudy, než bránou, má být potrestán, jakoby se dopustil tělesného hříchu. Nařízení, aby řeholníci neodcházeli do města, sousedních domů a vesnic bez zvláštního důvodu a svolení opata je doplněno citátem: „*Quotus inter homines fui totus minor homo redii.*“ – Kolikrát jsem byl mezi lidmi, tolikrát méně jsem se vracel jako člověk. Vizitátor se vyjadřuje ještě k dalším nedostatkům. Má být opravena zeď klášterní zahrady a má být obezděna lázeň řeholníků u řeky.

Dvanáctý paragraf „*De Infirmaria et infirmis*“³⁰⁰ připomíná pravidla, která se mají dodržovat, onemocní-li některý z řeholníků. Nemocný mnich nemá zůstat ve své cele, ale má se odebrat do infirmaria a má u sebe vždy mít služebníka a zpovědníka. Nemocným se má podávat vydatnější strava a dostatečná zásoba léků, mají být často navštěvováni a utěšováni

²⁹⁷ Tamtéž, fol. 231.

²⁹⁸ Tamtéž, fol.231–232.

²⁹⁹ Tamtéž, fol. 232–233.

³⁰⁰ O infirmaria a nemocných. Tamtéž, fol. 233.

svými představenými. Infirmarium ale nemá sloužit k tomu, aby se v něm řeholníci scházeli, popíjeli a hodovali.

Třináctý paragraf o dormitáři a celách, „*De Dormitorio et Cellis*“,³⁰¹ je souhrnem pravidel chování v těchto prostorách. V úvodu odstavce je zdůrazněno, že nikdo z chlapců, ani jiných světských osob, které se nacházejí v klášteře, nesmí přespávat v dormitáři. Dozvídáme se tedy, že ve žďárském klášteře, stejně jako v řadě dalších komunit té doby, nežili zdaleka jen samotní mniši. Klášter fungoval patrně do jisté míry také jako útočiště zaopatřující mužskou mládež z okolí, poskytující jim vzdělání a vychování, přičemž často právě to, že chlapci vyrůstali v klášteře, v nich vzbudilo náklonnost k řeholnímu životu a komunita tak získávala dorost. Následně jsou uvedena další pravidla. V dormitáři má celou noc svítit jedna lampa, nikdo u sebe bez svolení převora nesmí mít vlastní světlo. Ani ve dne ani v noci nesmí nikdo vstoupit do cizí cely, nikdo nesmí do cely vpustit laika nebo světskou osobu. Nikdo nesmí mít v cele zbraň. Jestliže někdo nosí do cely jídlo a pití, má být jeden den o chlebu a vodě a má sedět na zemi. Nad vchodem do každé cely má být podle řádového zvyku okénko (*scrutinium*), které se zakazuje zevnitř zakrývat, aby představení mohli kdykoliv kontrolovat, co bratři v cele dělají. Kromě představených nemá do okýnek nikdo jiný nahlížet. V celách i v dormitáři mají bratři uchovávat čistotu.

Čtrnáctý odstavec nese název „*De Collocutorio*“, o hovorně.³⁰² Podle něj mají představení, mniši a konvrši zachovávat při hovorech vážnost, všechny hovory mají vést v hovorně nebo na jiných povolených místech. Mají se zdržovat potupných a marných řečí, nemají se navzájem urážet, nadávat si a dávat si přezdívký. Má být respektována bratrská láska a vzájemná láska v Kristu, mezi bratry nemají vznikat zášti, averze a smutek.

Patnáctý odstavec „*De Refectorio et Victu*“³⁰³ pojednává o refektáři a stravě. Refektář má být oddělen od hovorny, mimo dobu jídla do něj nesmí nikdo vkročit. Nikdo se nemá odvážit spěchat ke stolu dříve, než je k tomu vyzván znamením. Další pasáž je věnována přímo stravování. V době kdy je povoleno jíst maso, musí bratřím stačit kromě obvyklé snídaně (*prandium*) dvě porce masa vařeného a jedna pečeného. Velikost porcí bohužel neznáme. Večer potom naopak, jedna porce masa vařeného a dvě pečeného se zeleninou nebo salátem. Ve dnech půstu mají řeholníci kromě obvyklé snídaně dostat dvě porce ryb a jednu porci zeleniny. K večeři má být v době půstu přidávána porce ryb, případně sýra či zeleniny. K jídlu by měla každému stačit jedna míra pití, kdo trpí větší žízní, tomu může být se

³⁰¹ Tamtéž, fol. 233–234.

³⁰² Tamtéž, fol. 234.

³⁰³ Tamtéž, fol. 234–235.

svolením představeného dáno pítí více. Každý mnich má dostávat pouze doušek vína, kterého je nedostatek, protože kraj, ve kterém se klášter nachází je chladný. Nikomu není dovoleno, aby si pro sebe vyhrazoval víno u sklepníka nebo aby si jej bez svolení převora kupoval. Na závěr je připomenuto, aby ihned po dokončení nových dlaždic v refektáři byl zřízen řádný stůl, kde budou bratři při společném jídle provázeni duchovním čtením. Při velkých svátcích mohou zasednout ke stolu řeholníků světší úředníci nebo jiné osoby z vnějšku.

V šestnáctém paragrafu „*De Vestiario et Amictu*“, o vestiáři a oděvu,³⁰⁴ je uvedeno, že v klášteře má být určeno místo, kam mají bratři odkládat staré šaty, když si přijdou pro nové. O nový oděv na zimu i na léto mají žádat včas, šaty se pak mají rozdělovat ve stanovenou dobu. Řeholníkům mají stačit dva páry obuvi. Jejich hábit nemá být příliš krátký ani zdobený a honosný.

Sedmnáctý odstavec „*De occupatione, conversatione, labore et modestia Fratrum*“³⁰⁵ pojednává o zaměstnání, chování, práci a skromnosti bratří. Odstavec je uveden citátem sv. Bernarda o pomíjivosti času. Bratři nemají vynakládat své úsilí nazmar, mají správně využít svůj čas, což vede k jejich spáse. Představení mají procházet klášterem a kontrolovat čím jsou řeholníci zaměstnání. Žádoucí je manuální práce, meditace, četba, naopak zahálka a odpočinek jsou podle sv. Bernarda zdrojem špatných myšlenek a pokušení. Chování a vystupování řeholníků má být důstojné a skromné. Každý se má snažit nést břemena a nemoci druhého. Starší mniši mají mladší nazývat svými bratry a poučovat je dobrými příklady a mravy, mají je vybízet a povzbuzovat. Mladší bratři mají starší mnichy ctít, prokazovat jim úctu, neodporovat jim a poslouchat je, i když se jim jejich rozhodnutí zdá špatné. Bratři se mají mezi sebou vyhnout přílišným důvěrnostem. Mají mít veselou tvář, ale oči pokud možno neustále spuštěné k zemi. Když se procházejí, mají mít ruce sepjaté a zakryté škapulířem. Hlava má být také neustále zakryta. Tady, jako na mnoha místech, si uvědomujeme, že je vyžadován ideál, jehož naplnění jistě nebylo snadné, zvláště v klášteře, jehož rozhárané poměry jsme popsali výše.

Následující paragraf „*De Recreatione Fratrum*“³⁰⁶ nás informuje o tom, jak má vypadat odpočinek bratří. Mírný odpočinek je dovolen každý den. V úterý a ve čtvrtek mohou bratři vycházet ven, projít se na čerstvém vzduchu v doprovodu převora a podpřevora. Přitom mají být pamětlivi studu, nedívat se na ženy a neběhat za nimi. Mají se procházet pohromadě a neoddělovat se. Dále vizitátor nařizuje, aby bratrům v případě, že by kvůli nepřízni počasí

³⁰⁴ Tamtéž, fol. 235–236.

³⁰⁵ Tamtéž, fol. 236–237.

³⁰⁶ Tamtéž, fol. 237–238.

nemohli několik týdnů opustit klášter, byly obstarány nějaké hry, které by je mohly doma důstojně rozptýlit. Mimo Vánoce se přísně zapovídá hra v karty.

Devatenáctý paragraf „*De D[omi]no Abbate*“³⁰⁷ velmi konkrétně vyzdvihuje záslužnou činnost stávajícího opata žďárského kláštera Benedikta Zaunmüllera. V protokolu je uvedeno, že ctihodný pan opat stál až doposud v čele komunity chvályhodně příkladem i slovem, vyprostil klášter z tolika obrovských dluhů a vyzdobil jej užitečnými a krásnými budovami. Řeholníci jsou následně vyzýváni, aby mu proto prokazovali o to větší úctu, poslušnost, vděčnost a synovskou lásku, zvláště v těchto hodinách, kdy je vážně nemocný. Otcové ve všech mešních obětech a bratři ve svých modlitbách a prosbách mají na nemocného opata zvlášť pamatovat, aby, jestliže milostí Boží nabude znovu zdraví, mohl co nejdéle stát v jejich čele. Zpráva o nemoci opata Benedikta je dalším detailem, který naznačuje, že se protokol vztahuje ke žďárskému klášteru v dané době.

Dvacátý paragraf „*De Priore*“³⁰⁸ definuje postavení převora v komunitě. Převor se má podle 3. kapitoly 9. distinkce v přítomnosti i nepřítomnosti opata uvnitř i navenek kláštera chovat jako jeho zástupce. Zejména v době opatovy nemoci má velmi pečlivě navštěvovat bohoslužby, svojí přítomností v chóru má jít všem řeholníkům příkladem. Pokud je někdy donucen chór opustit, má to oznámit podpřevorovi a požádat ho, aby jej v jeho úloze zastoupil, tak aby byl vždy jeden z nich v chóru. Převor má velmi dbát o dodržování řeholní disciplíny, má předčítat řádové zvyklosti, nařízení a definice a dohlížet na jejich přesné zachovávání. Nemá podporovat chyby, viditelné nedostatky má záhy v kapitule rozumně napravit podle zákonů řádu. Stejně tak má dbát, aby byla odstraněna zhoubná hra v karty a zneužívání tabáku. Dále nemá být stranický a nemá prokazovat přízeň jedněm bratrům před druhými. Všechny má stejně milovat a stejně je při těžkém provinění napravovat a trestat, vždycky s přísností i mírností. Pokud někdo z bratří k němu přistoupí, má mu naslouchat trpělivě a laskavě, nikoli s hněvem či vztekem, a má jej podle možností propustit s útěchou.

Následující paragraf „*De Suppriori*“³⁰⁹ je věnován podpřevorovi. Je zde uvedeno, že to, co bylo řečeno o převorovi, má platit i pro podpřevora. Podpřevor má být zvlášť nyní v době nemoci stávajícího opata bdělejší, má zastávat úkoly převora v jeho nepřítomnosti a brát si na svědomí jeho povinnosti. V přítomnosti převora se ale nesmí odvážit ničeho z toho,

³⁰⁷ Tamtéž, fol. 238.

³⁰⁸ Tamtéž, fol. 238–239.

³⁰⁹ Tamtéž, fol. 239.

co podle zvyklostí náleží převorovi. I po boku převora má nicméně povzbuzovat bratry v chóru a dbát na záležitosti, které spadají do pravomoci kantora a sakristána.

Dvaadvacátý oddíl pod názvem „*De Magistro Novitiorum*“³¹⁰ pak vypovídá o úkolech novicmistra. Hned v úvodu je připomenuta důležitost jeho role, neboť budova řeholního života a spása řeholníka se odvíjejí od dobrého noviciátu. Jaký je noviciát, takový je život po složení slibů, jaký je pak život po složení slibů, taková je i smrt. Dobrý novic těžko umírá jako špatný řeholník. Podle sv. Bonaventury, přijme-li někdo určitý zvyk, těžko jej odkládá, a kdo zanedbává disciplínu od počátku, kdy přijal nový způsob života, toho je později těžké přivést k nápravě. Podle sv. Jeronýma se dále jen těžko vykoření to, co nasály mladé roky. Z těchto důvodů má novicmistr co nejbezřejeji dbát na vzdělání noviců, má je cvičit ve vši pokoře a trpělivosti, má jim ukládat užitečné meditace a duchovní cvičení. Dále má novice ze základu a zevrubně naučit chorálnímu zpěvu. Má je učit, jak mají postupovat ve ctnostech, vyučít je v ritech a ceremoniích, zvyklostech a observancích řádu, ale i v jeho právech, privilegiích a historii. Nikdo z noviců nesmí být připuštěn k profesi, pokud není ve všech těchto věcech dobře vzdělaný a pokud se ho opat na všechno nevyptá a ve všem jej neprověří.

Třiadvacátý odstavec „*De Cantore et Succentore*“³¹¹ nabádá kantora a succentora, aby dbali o to, aby všichni dodržovali zpěv žalmů předepsaný sv. Bernardem. Dále má být v chóru obnoven chorální zpěv.

Následující paragraf je věnován farářům, „*De Parochis*“.³¹² Z textu vyplývá, že všichni faráři na žďárských farách jsou cisterciáci, což zřejmě odpovídá dobové realitě, kdy byli cisterciáckí řeholníci využíváni vzhledem k nedostatku světského kléru ve farní správě.³¹³ Faráři se musí o větších řádových slavnostech, tedy ve svátek sv. Benedikta, sv. Bernarda, sv. Štěpána a sv. Markéty, a u příležitosti aniversarií zesnulých spjatých se Žďárem, dostavit bez omluvy do kláštera na první nešpory a mají se účastnit nešpor, vigilií a ostatních hodin v chóru. Faráři se mají vždy zpovídat řádovým osobám a nemají si myslet, že když žijí mimo klášter, jsou zproštěni od slibů poslušnosti a chudoby. Mají si také uvědomit, že „nepracují“ pro sebe nebo pro své přátele, ale ku prospěchu kláštera. S věcmi, které získají, nesmí žádným způsobem nakládat ani je odkazovat závětí, protože to naprosto odporuje slibu chudoby, kterým jsou i oni vázáni. Nesmí projevovat nejmenší známku porušení slibu chudoby. Pokud

³¹⁰ Tamtéž, fol. 240.

³¹¹ Tamtéž, fol. 240.

³¹² Tamtéž, fol. 240–241.

³¹³ Viz např.: Josef HANZAL, *Rekatolisace v Čechách, její historický smysl a význam*, in: Sborník historický 37, 1990, s. 37–91; J. KAŠE – J. MIKULEC – I. ČORNEJOVÁ – V. VLNAS, *Velké dějiny země Koruny české VIII*, s. 90–102.

je v tom smyslu něco zpozorováno, má je opat povolat do kláštera a tam je co nejpřísněji potrestat odpovídajícími tresty. Faráři také nemají sami uzavírat smlouvy.

Paragraf o představeném kuchyně a cellerariovi, „*De Culinae Praefecto et Cellerario*“,³¹⁴ jim v první řadě nařizuje, aby nepouštěli do sklepa žádné muže kromě těch, jejichž pomoc potřebují. Dále má dbát na to, aby se v určitou hodinu zazvonilo k rozdělování porcí pro služebníky, jejichž porce má rozdělovat mimo dvůr, kam nesmí nikoho vpustit. V prameni je dvůr označen jako „atrium“, přičemž není úplně jasné, které klášterní prostory byly tímto myšleny. Klíče od skladu a sklepa nemá představený kuchyně dávat nikomu ze světských lidí. Má si sám zastávat své povinnosti, protože z případného zmatku v klíčích obvykle vzniká klášteru velká škoda. Pokud bude jednat proti tomuto opatření, má být ihned odvolán a na jeho místo má být dosazen někdo bdělejší a pečlivější. Na příkaz převora – nebo v jeho nepřítomnosti otce podpřevora – se nesmí odvážit v určených dnech odpočinku dát bratrům nápoj, jinak bude jako neposlušný potrestán v kapitule. Bude-li představený kuchyně ve své ložnici pořádat schůzky, snídaně, hostiny, pitky či hry v karty, ať už s řeholníky nebo s jinými osobami, jako tomu bylo doposud, má být zbaven svého úřadu a odsouzen podle řeholní disciplíny k třídnímu vězení. Naopak se má bedlivěji než doposud věnovat rybolovu a jiným hospodářským pracem, které náležejí do jeho kompetence. Dále se pod trestem zbavení úřadu nesmí opovážit nosit zbraně a střílet z luku. Také má skládat přísahu věrnosti podle řádového zvyku.

Správce refektáře, *refectorarius*, má podle paragrafu dvacetšest³¹⁵ udržovat refektář a všechno nádobí v maximální čistotě. Dále nesmí mimo dobu jídla nikoho pustit do refektáře, s nikým tam nesmí rozmlouvat či popíjet. Také nesmí mimo stanovený čas dávat novicům ani jiným řeholníkům pít nebo jim pití nosit či posílat do cel, jinak bude potrestán podle řeholní disciplíny. Pivo, které zůstane na stole po jídle, nemá znovu přilévat do porcí bratří, ale má jej rozdělovat služebníkům nebo chudým podle příkazu převora.

Poslední paragraf³¹⁶ je věnován světským úředníkům, na které je nutné v době nemoci opata přísně dohlížet. V protokolu jsou proto stanoveni otec převor a otec Martin jako inspektoři světských úředníků a celého hospodářství kláštera. Oba mají dbát podle instrukcí vizitátora o klášterní hospodářství, aby klášteru z nedbalosti nebo nevěrnosti úředníků nevzešla žádná škoda.

³¹⁴ Tamtéž, fol. 241.

³¹⁵ „*De Refectorario*“, tamtéž, fol. 241.

³¹⁶ „*De Officialibus Secularibus*“, tamtéž, fol. 242.

V závěru vizitátor vyzývá řeholníky, aby všechny body protokolu bezvýhradně dodržovali a aby byla tato vizitační listina v jeho přítomnosti přečtena a všemi s úctou přijata. Dále má být znovu čtena čtyřikrát do roka. Vizitační protokol je uzavřen následujícími slovy: „*Konečně vyzýváme všechny v Pánu, aby ve svých obětech a modlitbách, jimiž se obracejí k Pánu, pamatovali na pozvednutí sv. Matky církve, vykořenění kacírství, svornost knížat, rozkvět našeho řádu, abychom společně s dušemi svěřenými naší péčí dosáhli věčné blaženosti.*“³¹⁷ V závěru celého dokumentu je vyznačeno místo pro pečeti (*locus sigilli*) plaského opata, vizitátora a generálního vikáře Ondřeje Trojera a zbraslavského opata Wolfganga.

Text je protkán řadou citátů, a to nejen citátů sv. Bernarda či citátů z Bible, v protokolu najdeme například i odkaz na antického filozofa Senecu. Je pravděpodobné, že rozebíraný vizitační protokol byl výsledkem první vizitace, která po obnově žďárského kláštera proběhla. Tomu by napovídalo ve srovnání s jinými dochovanými vizitačními protokoly velmi podrobný obsah zmíněné *charty charitatis* a důkladné vylíčení všech bodů řeholního života. Zřejmě bylo nutné připomenout všechny zásady a povinnosti života v klášteře, jehož tradice byla několik desítek let přerušena. Podle konkrétních příkladů míst v klášteře a jeho okolí a odvolání na jednotlivé členy komunity, která se v textu nacházejí, můžeme soudit, že byl psán opravdu pro žďárský konvent, snad přímo po vizitaci. Vizitační protokol z roku 1688 nám dovoluje nahlédnout na život v obnoveném žďárském klášteře a jeho problémy. Také nás ujišťuje v tom, že obnova kláštera byla úspěšná, neboť se v paragrafu *O otci opatovi* hovoří o splacení žďárských dluhů a stále intenzivnější stavební činnosti v klášteře, což je znakem jeho hospodářského upevnění a růstu. Protokol dává nahlédnout do problémů žďárského kláštera, byť je třeba si neustále uvědomovat, že máme před sebou ideál, normu, o jejímž konkrétním prosazení by svědčil jedině další vizitační protokol.

³¹⁷ Tamtéž, fol. 242.

Závěr

Kauza žďárského kláštera, který byl roku 1614 zrušen a přivtělen nejprve ke stolním statkům olomouckého biskupství a později k ditrichštejnským rodovým majetkům, není ve své době ojedinělá. Podobný osud potkal například cisterciácký klášter v Oseku, který byl se svými majetky roku 1579 předán ke hmotnému zajištění pražského arcibiskupství. Oba zmíněné kláštery se podařilo obnovit a navrátit řeholnímu životu. Právě složitý a dlouhodobý proces obnovy žďárského kláštera, který můžeme ohraničit daty 1638, tj. koupí kláštera zpět řádem, a 1676, volbou prvního samostatného žďárského opata, jsem se snažila sledovat v této bakalářské práci.

Prvním krokem ke znovuoživení opatství, jehož tradice sahá do poloviny 13. století, bylo jeho zpětné získání do rukou cisterciáckého řádu, při kterém sehrál důležitou roli tehdejší generální vikář a vizitátor česko-moravsko-lužického vikariátu Jan Greifenfels z Pilsenburka. Roku 1638 tedy začal „boj“ o udržení obnoveného kláštera, jehož výsledek byl po mnoho desetiletí nejistý. Ještě v dobách Greifenfelsových nástupců Jakuba Martiniho z Brábků a Hilgera Burghoffa se objevovaly, naštěstí pro žďárský konvent ojedinělé, hlasy volající po odprodeji žďárských statků a rychlém smazání cisterciáckého dluhu. Situace všech klášterů české cisterciácké provincie, které pomáhaly žďárskému klášteru v neúnosné finanční situaci, byla totiž zkomplikována probíhající třicetiletou válkou, která s sebou přinášela řadu pochybností a která se stala jednou z příčin, jež výrazně zpomalily obnovu Žďáru. Finanční a personální obtíže, které s obnovou konventu ve Žďáře souvisely, byly zcela vyřešeny až za opata Benedikta Zaunmüllera, jehož volbu do čela žďárského konventu roku 1676 můžeme považovat za stvrzení úspěšné obnovy kláštera.

Řadu informací ke žďárskému případu nalezneme v edici provinčních statut česko-moravsko-lužického vikariátu *Cistercienser Chronik 22*, neboť obnova žďárského kláštera a jeho finanční obtíže byly jedním z výrazných bodů projednávaných na provinciálních kapitulách. I to je důkazem důležitosti této kauzy a také silného zájmu českých cisterciáků o udržení žďárského kláštera. Celkový obraz hospodářské situace Žďáru a obtíží při jeho obnově, který jsem se pokusila vykreslit v jedné z kapitol, vznikl právě porovnáním závěrů jednotlivých provinciálních kapitul s prameny uloženými ve fondech *E 8 Cisterciáci Žďár* v MZA v Brně a *Cisterciáci Osek* v SOA v Litoměřicích.

Dějínám žďárského kláštera v letech 1638 až 1676 nebyla doposud v literatuře věnována dostatečná pozornost. Na základě dosud nevydaných archivních pramenů se mi podařilo doplnit některá bílá místa v historii kláštera. Zejména jde o opomíjené období

sedisvakance ve žďárském klášteře v letech 1666 až 1676, které, jak se ukázalo, hrálo při obnově kláštera důležitou roli. Právě tehdy došlo ke zlepšení finanční situace kláštera a ke splacení velké části jeho dluhů v rámci české cisterciácké provincie. Toto období, kterému nebyla v historiografii o klášteře připisována téměř žádná důležitost, bylo přitom velice zásadní. Otevřelo totiž cestu k hospodářskému upevnění kláštera za následujících opatů Benedikta Zaunmüllera, Edmunda Wagnera a roku 1705 zvoleného Václava Vejmluvy, za jehož působení dosáhl žďárský klášter zřejmě svého největšího rozkvětu jednak po stránce hospodářské, jednak v oblasti umělecké a architektonické tvorby.

Kromě pramenů právní a hospodářské povahy se podařilo objevit také prameny, které dovolují nahlédnout na život uvnitř obnovující se žďárské řeholní komunity. Mám na mysli především rozsáhlý vizitační protokol z roku 1688, který je ujištěním o tom, že obnova žďárského kláštera byla poměrně rychlá a úspěšná, navzdory některým nedostatkům ve Žďáru už v té době očividně fungoval plnohodnotný řeholní život. Zvláštní pozornost je v jednom ze sedmadvaceti paragrafů věnována zásluhám opata Benedikta Zaunmüllera, který dosáhl splacení žďárských dluhů a zveleboval klášter stavební činností.

Tuto práci je možno vnímat jako doplnění složitého a dosud ne úplně poznaného obrazu krize řádů v českých zemích v době předbělohorské a jejich restituce a reformace v rámci pobělohorské rekatolizace.

Seznam pramenů a literatury

Seznam pramenů:

MZA Brno: Fond E 8 Cisterciáci Žďár

sign. 197. A 182 Maxmilián Ditrichštejn prodává žďárské panství (29. 9. 1638)
sign. 198. A 183 Osvědčení o zaplacení kupní částky žďárského kláštera (3. 2. 1639)
sign. 203. A 188 (27. 3. 1615)

- karton č. 2

sign. 346. C 4 Přehled splácení dluhů žďárského kláštera vzniklých při jeho koupi roku 1638 (1650–1671)

sign. 348. C 7 Nemoc opata Benedikta Zaunmüllera a volba opata Edmunda Wagnera (1691–1692)

- karton č. 4

sign. 229. C 41 Potvrzení Jana Greifenfelse opatem sedleckým (9.7.1628)

sign. 232. C 44 Potvrzení Jana Greifenfelse opatem zbraslavským a oseckým (30. 4. 1634)

sign. 392. C 48 Instrument o volbě Hilgera Burghoffa o volbě žďárským opatem (1656)

- karton č. 5

sign. 399. C 58a/1 Žádost k císařskému dvoru o potvrzení Benedikta Zaunmüllera vizitátorem a generálním vikářem (1687)

sign. 399. C 58b Jednání o volbě a potvrzení žďárského opata Benedikta Zaunmüllera (1676–1677)

sign. 401. C 58d Korespondence Benedikta Zaunmüllera (1677–1691, 44 folií)

SOA Litoměřice: Fond Cisterciáci Osek

- karton č. 22

sign. 125. A III. 8 Acta varia monasterii Zarensis (1710)

- karton č. 307

sign. 1715.2.1 Spisy týkající se splácení dluhů klášteru žďárskému různými dlužníky (1650–1657)

- karton č. 308

sign. 1724.2.10 Spisy týkající se znovuzískání žďárského kláštera a jeho dluhů (1653–1700)

sign. 1727.2.13 Některé body, proč toho času nemá být volen opat (bez datace)

sign. 1728.2.14 Spisy týkající se žďárského kláštera - finanční záležitosti (1638–1670)

Archiv města Brna: Fond U 21 Sbírka rukopisů Mitrovského knihovny

sign. A 1.8, sign. A 1.9 (sarensia)

SokA Žďár nad Sázavou: Fond 87 Archiv města Žďáru

Edice pramenů:

Cistercienser Chronik 22, Ed. Philibert PANHÖLZL, 1910

Cronica Domus Sarensis Maior et Minor. Edd. Jaroslav LUDVÍKOVSKÝ - Metoděj ZEMEK - Lubor KYSUČAN - Luisa NOVÁKOVÁ, Třebíč 2003

Listiny kláštera žďárského z let 1409-1529. Archiv český IX, Ed. Vincenz BRANDL, Praha 1889

Nejstarší žďárské urbáře: 1407, 1462, 1483. Edd. Metoděj ZEMEK - Josef POHANKA, Brno 1961

Seznam literatury:

XXIX. Mikulovské sympozium: *Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba*. Redd. Emil KORDIOVSKÝ – Miroslav SVOBODA, Brno 2007

800 let kláštera Osek: jubilejní sborník. Red. Milan HOLENDA, Osek 1996

Pavel BALCÁREK, *Kardinál František z Ditrichštejna (1570–1636)*, Kroměříž 1990

Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích, II.díl/2.svazek*, Praha 2004

F. ČENSKÝ – Q. KASTNER – R. KOHLERT – J. SOLSKÁ, *Cisterciáci Osek 1207–1949*. Inventář. 1. díl, 1967

Bedřich DROŽ, *Dějiny Žďáru na Moravě*, Moravské Budějovice 1903

Ondřej FELCMAN – Radek FUKALA, *Poděbradové: rod českomoravských pánů, kladských hrabat a slezských knížat*, Praha 2008

Dušan FOLTÝN a kolektiv, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005

Historia monastica I. Edd. Dušan FOLTÝN – Kateřina CHARVÁTOVÁ – Petr SOMMER, Praha 2005

Radek FUKALA, *Slezsko. Neznámá země Koruny české. Knížecí a stavovské Slezsko do roku 1740*. České Budějovice 2007

Mojmír HORYNA, *Jan Blažej Santini-Aichl*, Praha 1998

Rudolf HURT, *Dějiny cisterciáckého kláštera na Velehradě I. (1205–1660)*, Olomouc 1934

Rudolf HURT, *Obnovení cisterciáckého kláštera ve Žďáře*, in: *Od Horácka k Podýjí, Znojmo – Tišnov – Moravský Krumlov 1931–1932*, s. 98–104

Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. Fundace 12. století*, Praha 1998

Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. Kláštery založené ve 13. a 14. století*, Praha 2002

- Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420. Kláštery na hranicích a za hranicemi Čech*, Praha 2009
- Oldřich CHLÁDEK, *Žďárský klášter a česko-moravská zemská hranice*. In: *Časopis národního muzea: řada historická* 176, 3–4, 2007, s. 144–160
- Oldřich CHLÁDEK, *První zrušení žďárského kláštera*, Diplomová práce FF UK Praha 2009
- Jiří JIRÁSEK, *Růst pozemkového vlastnictví olomouckého biskupství v letech 1555-1636*, in: *Sborník Matice moravské* 81, Brno 1961
- Zdeněk KALISTA, *Česká barokní gotika a její žďárské ohnisko*. Brno 1970
- Viktor KOTRBA, *Česká barokní gotika*, Praha 1976
- Alois V. KOŽÍŠEK, *Město a zámek Žďár. Průvodce po žďárských horách*, Brno 1934
- Věra KOŽOUŠKOVÁ-FRIMLOVÁ, *Moravský královský tribunál v letech 1636-1783*, FF MU Brno 1962
- František LAŠTOVIČKA, *Portrét imaginární tváře. Umělecké osobnosti žďárského kláštera, Žďár nad Sázavou* 2009
- Listiny kláštera žďárského z let 1409-1529*. Archiv český IX, Ed. Vincenz BRANDL, Praha 1889.
- Josef MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001
- Václav MEDEK, *Cesta české a moravské církve staletími*, Praha 1982
- Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993
- Jiří MIKULEC, *Rekatolizace šlechty v Čechách*, Praha 2005
- Jiří MIKULEC – Jiří KAŠE – Vít VLNAS – Ivana ČORNEJOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české (1618-1683)*, svazek VIII., Praha 2008
- Friedrich NICOLAI: *Allgemeine deutsche Bibliothek. Des drey und sechzigsten Bandes erstes Stück*, Berlin – Stettin Štětín, 1785
- Alois PLICHTA, *Klášter na hranicích*, Kostelní Vydří 1995
- Sedlec: historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700*, red. Radka LOMIČKOVÁ, Praha 2009
- Sedm a půl století: Stati o historii, kultuře a umění žďárského kláštera*. Red. Stanislav RŮŽIČKA, Žďár nad Sázavou 2002
- Augustin SARTORIUS: *Cistercium bis-Tertium*, Praha 1708
- Otto STEINBACH: *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten, aus dem Archive des gräflichen Cisterzienserstifts Saar in Mähren I.,II.*, Prag – Wien – Leipzig 1783
- Josef František SVOBODA, *Vlastivěda moravská. II. Místopis. Žďárský okres*, Brno 1937

- Josef SVÁTEK, *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*, in: Sborník archivních prací XX, Praha 1970
- Mojmír ŠVÁBENSKÝ, *Cisterciáci Žďár 1222 –1784. Inventář*. 1968.
- Jaroslav ŠVOMA – Ivo FILKA, *Přehledné dějiny Žďáru nad Sázavou od nejstarších dob do roku 1980*, Žďár nad Sázavou 1998
- Josef VÁLKA, *Dějiny Moravy 2. Morava reformace, renesance a baroka*, Brno 1996
- Václav VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě (12. –15.století). Zakladatelská práva*. Praha 1933
- Pavel VLČEK – Petr SOMMER – Dušan FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997
- Irena ZACHOVÁ – Stanislav PETR, *Soupis sbírky rukopisů Antonína Bedřicha Mitrovského v Archivu města Brna*, Praha – Brno 1999
- Jan ZDICHYNEC, „*Cur Cistercio Ademptum Ossecum?*“ *Předání osekého kláštera pražskému arcibiskupství*, in: Folia Historica Bohemica 22, Praha 2006, s. 29–65
- Jan ZDICHYNEC, *Klášter Osek v 16. století. Možnosti poznání cisterciáckého kláštera v době reformací*, in: Ústecký sborník historický, Ústí nad Labem 2005, s. 77–120
- Metoděj ZEMEK – Antonín BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou I.(1252-1617)*, Havlíčkův Brod 1956
- Metoděj ZEMEK – Antonín BARTUŠEK, *Dějiny Žďáru nad Sázavou II. (1618-1784)*, Havlíčkův Brod 1962

Seznam zkratk

AMB = Archiv města Brna

CCH = Cistercienser Chronik

CO = Cisterciáci Osek (fond ze SOA Litoměřice)

MZA = Moravský zemský archiv

SOkA = Státní okresní archiv

SOA = Státní oblastní archiv

Seznam příloh

- I. Freska v bývalém konventním kostele žďárského kláštera, dnešní bazilice Nanebevzetí Panny Marie a sv. Mikuláše. (autor všech fotografií: Martina Srbová)
- II. Opat Jan Greifenfels z Pilsenburka. Otto STEINBACH, *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten I.*, Prag-Wien-Leipzig 1783, s. 327.
- III. První strana instrumentu o volbě Hilgera Burghoffa žďárským opatem. Praha, 24. 2. 1656. MZA Brno, E 8, karton č. 5, sign. 398. C 58a/1.
- IV. Konfirmační listina. Leopold I. moravskému zemskému tribunálu. Vídeň, 18. 11. 1676. MZA Brno, E 8, karton č. 5, sign. 399. C 58b, fol. 14.
- V. Moravský zemský tribunál (hejtman František Karel Libštejnský) žďárskému opatovi (Benediktu Zaunmüllerovi). Brno, 7. 1. 1677. MZA Brno, E 8, karton č. 5, sign. 399. C 58b, fol. 31.
- VI. Potvrzení opatské volby moravským zemským tribunálem. Brno, 3. 2. 1677. MZA Brno, E 8, karton č. 5, sign. 399. C 58b, fol. 28.
- VII. Pohled na žďárský klášter roku 1678. Otto STEINBACH: *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten I.*, Prag – Wien – Leipzig 1783, s. 71.
- VIII. Současný pohled na bývalé klášterní hospodářské budovy.
- IX. Stanovení penze Benedikta Zaunmüllera. MZA Brno, E 8, karton č. 2, sign. 348. C 7, fol. 7-8.
- X. MZA Brno, karton č. 2, sign. C 4, fol. 9-10.
- XI. SOK Litoměřice, Cisterciáci Osek, karton č. 307, sign. 1715.2.1.

- I. Freska v bývalém konventním kostele žďárského kláštera, dnešní bazilice Nanebevzetí Panny Marie a sv. Mikuláše.

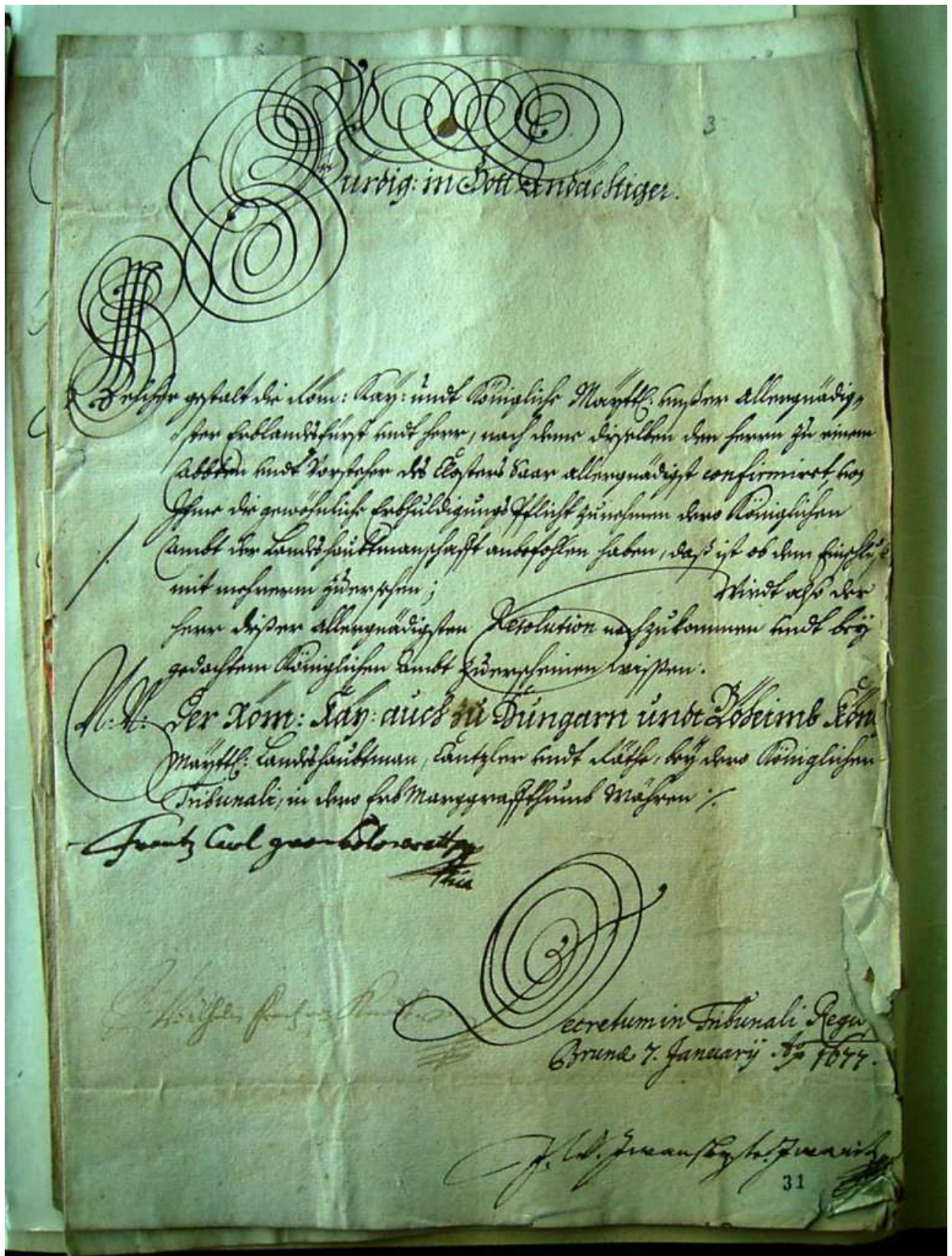
II. Opat Jan Greifenfels z Pilsenburka.

4^r

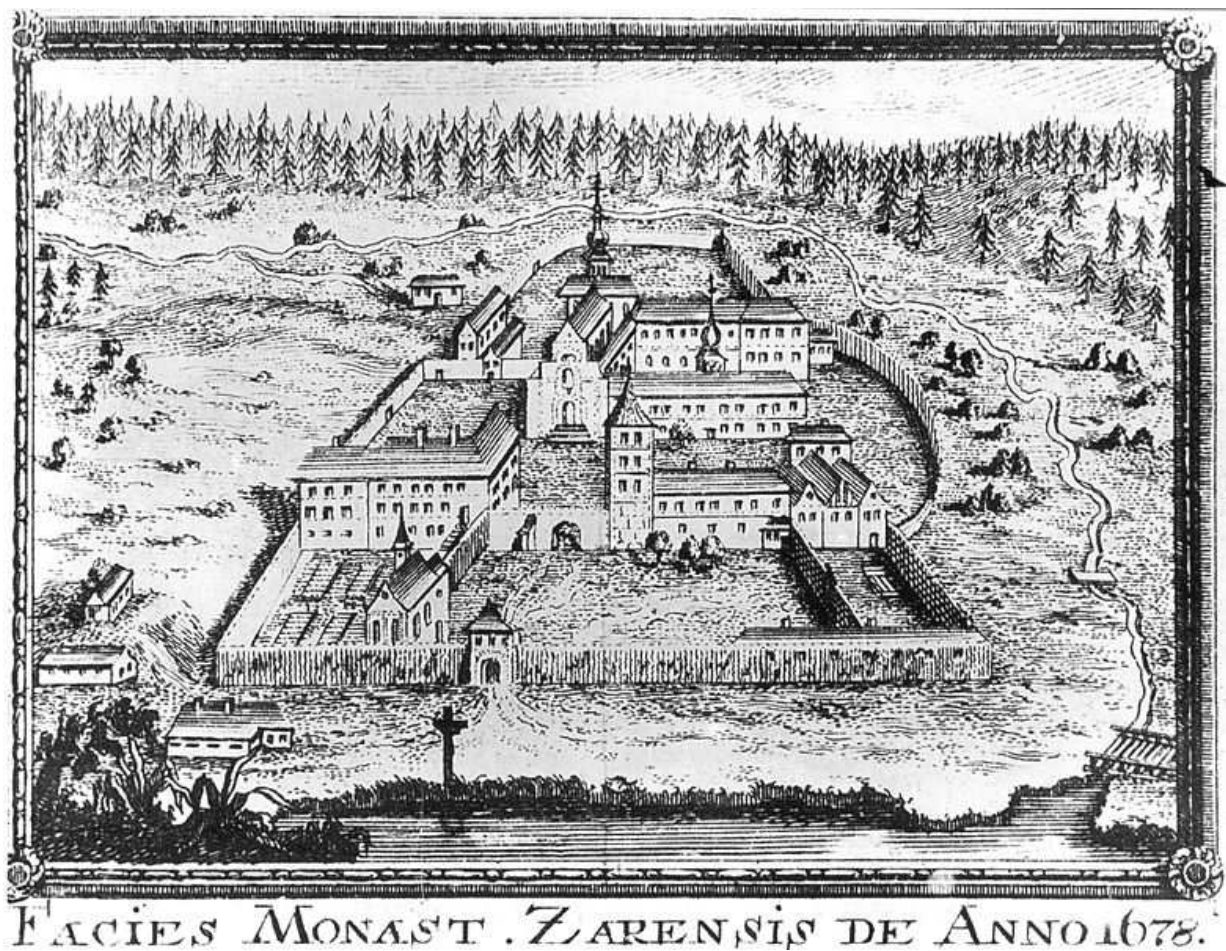
In nomine Sanctissimæ ac Individuæ
Trinitatis Amen.

Sacri Ordinis nri Cisterciensis necessitas id exigit ut
providētia magis sollicitudine vacantibus Moniis provideatur,
ne ea, quæ tum pro conservanda, tum augenda re. Eccle-
siastica faciunt, illatenus per carentiam determinati
Administratoris et Præsidis periculo alicuius aut ne-
glectus aut detrimenti exponantur. Ea propter
cum per obitum pie defuncti Dni Conspatis nostri
D. Jacobi Martinij Abbatis Aula Regensis pro tunc
per Boëmiam, Moraviam et utramq; Lusatiam Visita-
toris et Vicarij Generalis. Sedes eiusdem D. Visitato-
ris et Vicarij Generalis per memoratum Regnum et ad-
iacentes provincias, nec non Abbatia Carensis uacavit
eo, quod circa provisionem eiusdem Abbatia et admi-
nistrationem ita à nris prædecessoribus et à toto Capitulo
Provinciali ut potè id ipsum Monasterium Carense
communi omnium nostrum collectâ pro sacro ordine
redimentibus hætenus semper de primitiis et unani-
mi totius Vicariatus consensu ordinatum fuerit ut
ille, in quem graue illud Visitatoris et Vicarij Generalis

III. První strana instrumentu o volbě Hilgera Burghoffa žďárským opatem. Praha, 24. 2. 1656. MZA Brno, E 8, karton č. 5, sign. 398. C 58a/1.

V. Moravský zemský tribunál (hejtman František Karel Libštejnský) žďárskému opatovi (Benediktu Zaunmüllerovi). Brno, 7. 1. 1677. MZA Brno, E 8, karton č. 5, sign. 399. C 58b, fol. 31.

VII. Pohled na žďárský klášter roku 1678. Otto STEINBACH: *Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten I.*, Prag-Wien-Leipzig 1783, s. 71.

VIII. Současný pohled na bývalé klášterní hospodářské budovy.

Provisio pro Reverendissimo Dno Bene-
dicto Abbate Zaurensi

Primo. Anticipate Mille floreni Abbenensi Eidem
Dno dabuntur.

Secundo. Quolibet anno Cingentos florenos percipiet
ad duos Terminos Dimidium ad festum S. Galli
Dimidium alterum ad festum S. Georgij.

Tertio. Prater Sacrosalem qui apud illum manebit
Munium obligabitur illi alen' et Solvent unum Ca-
merarium, Duos Lagay, unum locum et feminam
Lotricem, tenebiturq; pro Salario Camerario dare
50 ℓ . cuiuslibet Lagay prater honestam liberi-
am 12 florenos loco 30 ℓ . femina Lotrici 10 ℓ .

Quarto. Pro habitatione, tam ipsius qm' Sacros-
tis et dicta familia cum illis manentis conce-
ditur ipsi Anx Radeshinensis.

Quinto. Numerando pro Qualibet die 4. Mensu-
ras Vinj Veniunt per annum 28. Urnae. pro omni-
bus autem meliorj adduntur adhuc 2. Urnae, id est in
Universum 30. Urnae. Quod Vinum de bono Arc-
hiepiscopo Eidem a Monasterio providebitur.

Sexto. De Cerevisia pariter ex Braxatoris Ra-
deshinensi percipiet quadraginta Vasa qua-
tuor Urnarum.

Septimo. Cum difficile sit assignare determinan-
tam quantitatem Carnium, Altilium, Ferinae,
Anium, Butyr, aromatatum, Salis farinae leguminae
& ceterorum. Ideo cum Vbi. Conventu Adm. Dni
Visitator iudicat ut qualibet die tam ad cenam
qm ad prandium, tam diebus Carnium quam pisci-
um, 8. Cibi in quantitate et qualitate, prout alias
in ipso Monasterio haberi solebat dabuntur, et
quidem in tanta quantitate ut de illis etiam fa-
milia contentari possit. Cui Cibi partim ex Mo-
nasterio partim ex Villa Radefinensi cum Luten-
sibus alijsqz conimentis per Culinae Praefectum Mo-
nasterij hebdomadam prouidebuntur. Super qua
Provisione a Culina Praefecto Monasterij Radefini-
um transmissa inspectionem et dispositionem ha-
bebit ille Pater, qui apud ipsam mansurus est.

Octavo. De Pane viginti quatuor Libones Ordinari-
os per singulas hebdomadas P. Culinae Praefecti
Mn. Administrabil, qui ne nimis indurescant
binis in hebdomada vicibus recentes mittentur.

Nono. De sandalijs, Smigmate, Lectifernijs, Mappis
mantilibus, Seruetis, alijsqz cunctis utensilibus
ad usum Adm. Domini Familiae domesticae su-
pellectilis necessarij Monasterium prouidebit.

Decimo. Casu quo Reverendm. Dnus ad praesens

am Ende des Jahres
 1650 Empfangen von andern Klösteren Jährlich
 1650 Jährlich ab the 1650 in lufine

Von Dorditz Jährlich	200 K
Platz	5000 K
Böhmischer	5000
Stuhlau Kamm	666
Elisaveth	500
Marienstern	500
Mariantfall	333
Swantfall	500
Jährliche Summe	7799
Ab the 1650 in lufine	14397 K

Empfangen von Jährlich Jährlich Jährlich
 per tres Annos ab the 1650 in lufine bis
 Anno 1653 in lufine

Von Jährlich Jährlich Jährlich	20 K
Von Marienstern	20
Von Elisabeth	20
Mariantfall	20
Swantfall	10
Summe	100
per tres Annos	300 K

Summe 14697 K

X. Závěry provinciální kapituly z roku 1650. Stanovení finanční pomoci Žďáru od jednotlivých klášterů české provincie, proboštů a farářů. MZA Brno, karton č. 2, sign. C 4, fol. 9, 10.

und das Jahr
 1680 Empfangen von andern Klöster Jährlich
 1680 Jahr Jahr ab the 1680 bis 1683 in lafue

Von Dordt Jährlich	-	-	-	200 R
Spilz	-	-	-	500 R
Bischof	-	-	-	500
Schulden	-	-	-	666
Elif	-	-	-	200
Marianthory	-	-	-	500
Marianthall	-	-	-	223
Schwantfall	-	-	-	500
Jahrl. Summ.				7792
Jahrl. per die J. J.				14397 R

Empfangen von Janay Jary Jährlich
 per tres Annos ab the 1680 in lafue bis
 Anno 1683 in lafue

Von Jary Jary in Jährlich	-	-	-	20 R
Von Marianthory	-	-	-	20
Von Elif	-	-	-	20
Marianthall	-	-	-	20
Schwantfall	-	-	-	10
Summ.				100
per tres Annos J. J.				300 R

Summ. 14697 R

